

**UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE**

**FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD**

Institut sociologických studií



**Martin Buchtík**

**Měření sociální koheze ve třídních kolektivech**

*Rigorózní práce*

Praha 2010

Autor práce: **Mgr. Martin Buchtík**

Konzultoval: **PhDr. Ing. Petr Soukup**

## **Bibliografický záznam**

BUCHTÍK, Martin. *Měření sociální koheze ve třídních kolektivech*. Praha: Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie, 2009. 62 s. Vedoucí rigorózní práce PhDr. Ing. Petr Soukup.

## **Klíčová slova**

sociální koheze, škola, skupina, měření, sociologický výzkum,

## **Keywords**

social cohesion, school, group, measuring, sociological study

## **Anotace**

Rigorózní práce se zabývá možnostmi měření sociální koheze v kolektivech školních tříd v analytickém sociologickém výzkumu. Cílem práce je vytvořit validní nástroj, který umožňuje měřit sociální kohezi. Jejím empirickým základem je šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech.

V úvodní části práce je přiblížen současný teoretický diskurs. Na jeho základě jsou diskutovány důvody výběru multidimenzionálního přístupu Adea Kearse a Raye Forresta, jako konceptuálního rámce pro zkoumání koheze. Koncept je následně detailně popsán, operacionalizován a také je provedeno jeho srovnání s přístupy dalších autorů.

Analytická část práce se pak zabývá třemi problémy. Za prvé je především pomocí konfirmační faktorové analýzy ověřena vhodnost teoretického modelu vzhledem k datům. Validizovaný model je dále analyzován a zasazen do širšího kontextu. V závěru práce je představena 10 položková baterie měřící sociální kohezi ve třídních kolektivech, která vychází ze zjištění formulovaných v předchozích částech rigorózní práce. Je diskutována její validita, reliabilita a možnost zobecnění.

## **Annotation**

The thesis discusses the possibilities of measuring social cohesion in collectives of high school student classes in an analytical sociological research. The aim of the work is to create a valid tool, which would enable the measuring of social cohesion. It is empirically based on a survey “Cohesion and solidarity: Social cohesion in class collectives”.

In the introductory part of the work the contemporary theoretical discourse is presented. On its grounds are discussed the reasons for choosing multidimensional approach of Ade Kearnes and Ray Forrest as a conceptual base for examining cohesion. The concept is then described in detail, it is operationalized and it is also compared to the approaches of other authors.

The analytical part of the work addresses three problems. First of all, the suitability of the theoretical model, with regard to the data, is verified using the confirmatory factor analysis. The validated model is then analyzed and set into a wider context. Eventually, in the final part of the work, a 10 item set measuring social cohesion in class collectives is

introduced. It is derived from the findings formulated in previous parts of the thesis. Its validity, reliability and possibility of generalization are discussed.

*Prohlašuji, že jsem tuto rigorózní práci vypracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.*

*Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna veřejnosti pro účely výzkumu a studia.*

V Praze, dne 25. ledna 2010

Mgr. Martin Buchtík

## Obsah

Úvod.....	9
1. Teoretický úvod.....	11
1.1 O sociální kohezi.....	11
1.2 Divergence v přístupu k sociální kohezi a její příčiny.....	12
1.3 Dekonstrukce pojmu sociální koheze.....	15
1.3.1 Pojem.....	15
1.3.2 Definice.....	16
1.3.3 Dimenzionalita.....	18
1.3.4 Směr utváření koheze.....	19
1.3.5 Přístup k měření koheze.....	21
1.3.6 Koheze a „zdravá“ skupina.....	22
1.3.7 „Mikro makro“ a sociální koheze.....	23
1.4 Koheze ve třídních kolektivech - exkurz.....	24
2. Konceptualizace a operacionalizace.....	26
2.1 Konceptualizace.....	26
2.1.1 Volba konceptuálního rámce.....	26
2.1.2 Konceptuální rámec sociální koheze.....	27
2.1.3 Indikátory koheze v přístupech dalších autorů.....	30
2.1.4 Optimalizace konceptu sociální koheze.....	33
2.1.5 Shrnutí důvodů pro použití konceptu Forresta a Kearse.....	34
2.2 Operacionalizace.....	34
3. Datový soubor a použité statistické analýzy.....	37
3.1 Instrument a výzkumný soubor.....	37
3.2 Konstrukce indexů.....	39
3.2.1 Socioekonomický status.....	39
3.2.2 Kulturní kapitál.....	40
3.2.3 Sociální kapitál.....	40
3.2.4 Koheze dle Janes Jenson.....	40
3.3 Použité statistické analýzy – exkurz.....	41
3.3.1 Konfirmační faktorová analýza.....	42
3.3.2 Shluková analýza.....	43
3.3.3 Analýza reliability škály.....	44
4. Analýza dat.....	45

4.1 Ověření a optimalizace konceptu .....	46
4.2 Analýza ukazatelů sociální koheze a jejích domén .....	50
4.2.1 Vzájemné vztahy dimenzí a ukazatele sociální koheze .....	50
4.2.2 Koheze, její dimenze a další vybrané ukazatele.....	50
4.2.3 Shrnutí hlavních zjištění analýz .....	53
4.3 Typologie tříd.....	54
4.4 Instrument měření koheze ve třídních kolektivech .....	56
4.4.1 Teoretická a věcná východiska .....	56
4.4.2 Konstrukce indexu a jeho reliabilita.....	57
4.4.3 Vnitřní validita indexu .....	58
4.4.4 Vnější validita indexu.....	60
4.4.5 Instrument měření koheze – shrnutí .....	61
5. Možnosti zobecnění a specifika výzkumného souboru.....	62
6. Shrnutí .....	63
Závěr.....	65
Summary .....	66
Literatura .....	68
Přílohy .....	72



## Úvod

Problematika soudržnosti společnosti je v současné době častým námětem různých rozhovorů, nejen na akademické půdě. Ne, že by dříve nebyla, ale dnes je ve všech podobách slova *soudržnost* skryta mnohem větší naléhavost. A je v zásadě jedno, zda jde o soudržnost pracovních týmů, rodin, členů zájmových organizací, států, či poměrně nově také o soudržnost celoevropskou. Není tedy divu, že se sociální vědy a sociálněvědní výzkum začaly tímto tématem intenzivně zabývat. Zvláštní důraz přitom kladou na soudržnost velkých společenských celků. Přestože články a odborné publikace na toto téma přibývají rychleji, než je možné sledovat, jako tenká červená linie se jimi táhne jedno téma: Co to vlastně je soudržnost? Rychle se totiž ukázalo, že ač každý má intuitivní představu o tom, jak vypadá soudržná kolektivita, je prakticky nemožné tuto představu převést do široce sdíleného a uchopitelného konceptu. Přesto, nebo snad právě proto, že jde o téma stále živé a otevřené. A v neposlední řadě také nadmíru zajímavé, protože často jde až k základním úvahám o smyslu společnosti. To je téma, které sociální vědce vždy fascinovalo a k němuž se v té či oné podobě neustále vracejí.

Téma práce tedy jistě není nezajímavé nebo neaktuální. Naopak bylo složité nepodlehout určitým módním sociologickým trendům, i když to se mi beze zbytku samozřejmě také nepodařilo. Prvotní problém spočíval v tom najít v diskurzu o sociální kohezi téma, které z jedné strany není ještě zcela vyčerpáno a má možnost přinést nové poznatky, ze strany druhé je dostatečně sociologicky nosné. Rozhodl jsem se tedy věnovat problematice koheze malých skupin, které v současné době není věnována taková pozornost. Jde o téma, kterým se zabývám bezmála tři roky. Navazuji tak zde na svou bakalářskou práci [Buchčík 2007] a výzkumné šetření Soudržnost a solidarita ve třídních kolektivech, které bylo součástí výzkumného záměru FSV UK<sup>1</sup>. Nejde však o jejich pouhou extenzi. Mým cílem je podat zcela jinou dimenzi pohledu na problematiku sociální koheze. V této práci se především zaměřuji na možnosti zkoumání sociální koheze v malých skupinách, konkrétně pak třídních kolektivech. Snažím se také doplnit širší kontext problematiky a nastínit možnosti, které výzkum koheze na této úrovni může nabídnout. Zatímco bakalářská práce byla orientována spíše prakticky<sup>2</sup>, cílem této práce je ryze metodologický, nicméně jeho ambicí do budoucna je

---

<sup>1</sup> Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy č. 0021620841 „Rozvoj české společnosti v EU: výzvy a rizika“

<sup>2</sup> Na základě závěrů z ní vyplývajících a po diskusi s vedením školy, na které byl výzkum realizován, došlo ke změnám v některých třídách. Zároveň vyučující v osobních rozhovorech potvrdili, že z jejich subjektivního hlediska byly výsledky relevantní, tj. výzkum dobře identifikoval dezintegrované (či lhostejné) kolektivy.

možnost širší praktické aplikace. Návaznost prací je v západní Evropě poměrně běžným jevem, proto tento postup považují za legitimní, pokud se mi podaří v rigorózní práci dospět k jiným, svého druhu hlubším, zjištěním než v práci bakalářské.

Za hlavní cíl této práce jsem si vytknul vytvoření konzistentního a validizovaného nástroje měření sociální koheze v analytickém sociologickém výzkumu.

Samotný text je možné schematicky rozdělit do tří částí, přestože snahou je udržet text jako jeden logický celek a jednotlivé části vzájemně propojit. V první části nastíním teoretická východiska; budu se věnovat jak obecnému pojednání o sociální kohezi, tak stavu současného sociologického diskurzu. Dále se budu v první části zabývat dílčími problémy, které současný diskurs tematizuje. V této souvislosti je třeba zmínit, že určitý širší pojmový rámec mi zde poskytuje teorie strukturálního konstruktivismu Pierra Bourdieu. Implicitně je ji možné vnímat jako výchozí paradigma, nicméně vzhledem ke spíše metodologicko-empirickému zaměření práce není hlouběji rozvíjena a diskutována.

Na základě teoretické diskuse se ve druhé části rigorózní práce, kterou můžeme označit jako konceptuálně-metodologickou, věnuji výběru výchozího konceptuálního rámce a jeho popisu. Po zvážení vybraný koncept Adea Forresta a Raye Kearse srovnávám s dalšími konceptuálními pojetími různých autorů a diskutuji jeho přednosti a omezení. Následně se věnuji optimalizaci konceptu vzhledem k zaměření výzkumu a podrobně popisuji jeho operacionalizaci.

Analytická část se pak opírá primárně o data z již zmíněného výzkumného šetření, které proběhlo v roce 2007 na gymnáziu Postupická 3150 v Praze 4. Nejprve popisuji metodologii šetření a podobu výzkumného instrumentu. Dále se věnuji způsobu konstrukce jednotlivých ukazatelů a stručně nastíním základní charakteristiky použitých statistických metod. Vlastní analytická část se sestává ze tří oddílů. V prvním z nich dochází k empirickému ověření, respektive optimalizaci výchozího konceptu, následně jsou provedeny analýzy, které vedou k jeho hlubšímu pochopení a jsou identifikovány vztahy k další proměnným. Cílem třetího oddílu je vytvořit nástroj měření sociální koheze ve třídních kolektivech, který by bylo možné využít ve standardních dotazníkových šetřeních.

A konečně v závěru práce shrnu hlavní zjištění, budu diskutovat možnosti jejich zobecnění a specifika daného výzkumného souboru.

# 1. Teoretický úvod

## 1.1 O sociální kohezi

Sociální koheze je pojem, který sociologie zná už od dob svých „otců zakladatelů“, Webera, Durkheima a Marxe, kteří se jím v určité formě zabývali. Přestože tento pojem neupadl v zapomnění, v průběhu 20. století mu nebyla věnována příliš velká pozornost. Byl spojován spíše se soudržností malých skupin. Zabývali se jí postupně Moreno a Jennings, Talcott Parsons, Leon Festinger a další. Do hledáčku zájmu sociálních vědců se sociální koheze dostává v 90. letech 20. století a zájem o ní trvá dodnes u nás i ve světě, což se projevuje mimo jiné natolik rozsáhlou publikační činností, že ji lze jen těžko plně sledovat. O tom, že jde o aktuální téma i u nás svědčí například to, že v loňském roce bylo problematice sociální koheze věnováno monotematické číslo Sociologického časopisu (2008/2).

V současné době je vedena široká debata o současném stavu sociální soudržnosti. Všeobecně se má za to, že sociální soudržnosti ubývá. *„Je zde obecná představa, že sociální koheze je nyní méně než v nějakém (zpravidla) nespécifikovaném období v britské minulosti.“* [Forrest, Kearns 2001: 2126, překlad MB] To je ale především obecná představa, která může souviset pouze se změnou zdrojů koheze. Přestože všichni považují prakticky vždy sociální soudržnost na jakékoli úrovni za žádoucí a dobrou, neexistuje jednotný názor na to, co vlastně je a jak vzniká. Nejsem snad daleko od pravdy, když řeknu, že si je každý schopen vytvořit intuitivní představu o tom, co je soudržný kolektiv, skupina, společnost. Rubikova kostka sociální soudržnosti však stále zůstává nevyřešena a skýtá tak výzvu nejen pro sociologii.

Vraťme se nyní zpět k sociologickému diskurzu. Ten můžeme rozdělit do tří částí: teoretické, prakticko-politické a metodologické. Žádná z těchto linií není pouze sociologická, všechny čerpají i ze svých příbuzných oborů.

V teoretickém diskurzu se s analýzou koheze společnosti setkáváme v souvislosti se společenskou změnou, kterou sice různí autoři nazývají různě, v jádru se však shodují na několika základních principech. (1) Společnost prochází významnou transformací a (2) tato změna není nepodobná přechodu od společnosti tradiční ke společnosti moderní. (3) Transformace vyvolává změny hodnot sahající až k základům celé společnosti, a především (4) tyto změny hodnot mohou narušit (či přímo narušují) kohezi společnosti. Určení změn a jejich příčin, hodnocení dopadů či návrhy na řešení nebo už jen slovník, kterým je problematika popisována, se přirozeně u jednotlivých autorů různí (jak je tomu ostatně v sociologii a ve společenských vědách obvyklé). Za mnohé autory můžeme namátkou vybrat

Ulricha Becka [2007], Francise Fukuyamu [2006], Immanuela Wallersteina [2006], z našich autorů pak například Jana Kellera [2006] a Miloslava Petruska [2006].

Snaha o řešení rostoucího tlaku na veřejné výdaje a propojování společností na evropské úrovni jsou v současné době dvě základní východiska prakticko-politického diskurzu. Krize soudržnosti je z tohoto pohledu způsobena (mimo jiné) „*kolapsem keynesianského systému, zastavením růstu střední třídy (...), rostoucími nerovnostmi a z nich plynoucí sociální fragmentací a úpadkem sdílených morálních hodnot.*“ [Šafr, Sedláčková 2004: 17]. Na různých úrovních vznikají instituce rozličného rozsahu a rozdílné velikosti. V 90. letech vznikl například Kohezní fond EU<sup>3</sup>, v Kanadě funguje Canada's Policy Research Sub-Committee on Social Cohesion [Jenson 1998] [Beauvais, Jenson 2002]. V ČR pak například fungují výzkumné týmy při CESES [Musil 2004] a Sociologickém ústavu AVČR [Tuček (ed.) 2006] [Šafr, Bayer, Sedláčková 2008], které spolu úzce spolupracují.

Třetí větev problematiky sociální soudržnosti je větev metodologická. Do značné míry propojuje teoretický a prakticko-politický diskurs. V podstatě je totiž každý přístup k sociální kohezi opřen o určité paradigma nebo teorii, které do většinou determinují také metodologická východiska. Výsledky výzkumů, které jsou na tom či onom metodologickém východisku postaveny, zakládají praktickou-politická opatření. Metodologická část diskurzu je tak svébytnou součástí předchozích dvou. Právě tato část diskurzu je předmětem mé práce, a jelikož má svá specifika, je vhodné ji vydělit a zdůraznit. Z mnohých autorů, jejichž prací se budu zabývat dále v textu, uvedu namátkou již zmíněnou Jane Jenson, Raye Forresta s Adem Kearnsem [2001], z českých autorů pak Jiřího Šafra a nedávno zesnulého Pavla Machonina [in: Tuček (ed.) 2006].

Sociální koheze je tedy jednou ze základních problematik, kterými se v současné době sociologie zabývá. Z velké části jde o reakci na společenskou poptávku, z části ale také o intelektuální zájem, který se vine celými dějinami naší civilizace. Přes veškerou snahu a rozsáhlou literární produkci (zejména) posledních let však nenacházíme univerzální návod k přístupu k této problematice.

## **1.2 Divergence v přístupu k sociální kohezi a její příčiny**

Přestože, jak jsem se snažil nastínit v předchozí kapitole, je koheze považována za velmi důležitou oblast sociálního bádání, nemáme k dispozici všeobecně uznávanou jednotnou definici, natož pak jednotný konceptuální rámec. Pojem je naopak velmi nejasný a

---

<sup>3</sup> <http://www.euractiv.cz/kohezni-fond>

vágní. Například v České Republice je (nebo alespoň do nedávna byl) pojem společenské soudržnosti pojmem spíše neznámým. Setkala se s ním pouze čtvrtina obyvatel ČR<sup>4</sup> a jeho vnímání bylo značně rozlišné [Tuček (ed.) 2006: 42-45]. Problém nejasného vymezení je ale také aktuální u odborné veřejnosti. Ke shodě nedochází dokonce ani uvnitř jednotlivých výzkumných týmů [tamtéž: 18].

Intuitivně by bylo možné očekávat, že s rozšířením zájmu o tuto problematiku dojde k jeho vyjasnění a sjednocení, ale opak je pravdou. S narůstající produkcí textů o sociální kohezi dochází ke stále větší divergenci v přístupu a rozmanitějšímu pojmání koheze. Dále ukážu, proč tomu tak, alespoň podle mého názoru, je. Hledání příčin této mnohosti mne totiž dovedlo k rozhodnutí využít některý ze stávajících konceptů sociální koheze a nikoliv vyvíjet koncept vlastní, který by byl ušit takříkajíc „na míru“ sledované problematice (což by bylo jednodušší a zdánlivě přesnější). Následující argumentace je do určité míry abstraktně-teoretická, nicméně protože mne dovedla k rozhodnutí nevytvářet vlastní koncept (což může být terčem kritiky), považuji za nezbytné s ní čtenáře seznámit.

Domnívám se, že vágnost tohoto pojmu je způsobena dvěma jevy, respektive jejich vzájemnou kombinací. Jednak jde o přirozenou vývojovou fázi teorie, za druhé pak o výsledek snahy jednotlivých aktérů, ale i skupin, získat uznání. Nejprve se věnujme prvnímu z nich. Thomas Kuhn [1997] definuje různá období vývoje vědy, a přestože problematiku sociální koheze nelze považovat za „vědu“ ve smyslu svébytného oboru a jednotlivé přístupy nejsou paradigmaty<sup>5</sup>, jak s nimi pracuje Kuhn, můžeme použít jeho argumentaci pro náš případ. Nebo, lépe, ukázat analogii mezi jeho teorií struktury vědeckých revolucí a přístupy k sociální kohezi. Podle této teorie každá věda prochází několika stadii, každé pro ni má svůj specifický význam. V současné chvíli existuje poměrně velké množství divergentních přístupů k sociální kohezi, které nejsou zcela jasně definovány, částečně se prolínají a přirozeně mezi sebou soupeří. Tento stav je možné analogicky přirovnat ke Kuhnově fázi předparadigmatického stadia. V tomto stadiu jde o to zpřesnit jednotlivé přístupy natolik, aby získaly ještě širší podporu v relevantní vědecké obci, a upevnily své dominantní postavení. Teprve ve chvíli, kdy je některý z přístupů jasně formulován a je široce uznáván, dojde k přechodu z předparadigmatického stadia do stadia „normální“ vědy, ve kterém probíhá

---

<sup>4</sup> Zdroj: Naše společnost, CVVM, 2004.

<sup>5</sup> Paradigma je určitý model, schéma, které říká, jak se co dělá. Zároveň to musí být model natolik přesvědčivý, aby byl přijatý určitou skupinou lidí, kteří z něj vycházejí, stojí za ním a prosazují ho. Je to tedy způsob, jak se dívat na určitou problematiku (v našem případě na problematiku sociální koheze). Paradigma poskytuje nejen mapu, nýbrž i směry, které jsou pro naše mapování podstatné [Kuhn 1997: 113].

„normální“ výzkum. Dojde k jasnému vymezení problematiky, další výzkum probíhá v tomto rámci, zabývá se zdokonalováním a zpřesňováním paradigmatu. V rámci normální vědy je tedy možné provádět výzkum, který je uznáván společností, a po určitou dobu poskytuje základ pro další praxi (dokud nedojde ke krizi paradigmatu a vědecké revoluci, ale tím se zde zabývat nebudeme). Za těchto okolností vědci nevymýšlí novou teorii, místo toho se věnují podrobnějšímu vysvětlování v rámci paradigmatu. Je tak možné postoupit mnohem dál než bez paradigmatu.

Pro mne to znamenalo vydat se směrem, který nebude dále diverzifikovat přístupy k sociální kohezi a naopak se pokusit ten z konceptů, který po pečlivé úvaze vyberu, dále propracovat a zpřesnit. Předpokládám, že by tento postup měl možnost přinést nové poznatky, protože nebude nutné vystavět koncept od začátku, ale bude možné přijmout některé (implicitní) předpoklady a dílčí zjištění. Nedělám si ambice, že by se díky této rigorózní práci stala problematika sociální koheze ze dne na den problematikou „monoparadigmatickou“, ostatně problém paradigmatické roztržičnosti se týká sociálních věd obecně<sup>6</sup>. Alespoň však nedojde k vytvoření dalšího redundantního konceptu a další zbytečné diverzifikaci.

Druhou příčinou je snaha jednotlivých vědců a výzkumných týmů získat uznání. Budeme-li problematiku sociální koheze považovat za do určité míry uzavřený mikrokosmos, který má svá vlastní pravidla a určité aktéry, pak ji můžeme označit za specifické sociální pole. Stejně jako v ostatních polích, které spoluutvářejí společnost, i toto pole je arénou, ve které dochází k „boji“ o pozice. „Bojem“ v tomto poli je obdobně jako v poli intelektuálním snaha legitimizovat své vidění světa a způsob, jak toto vidění prezentovat [srv. Bourdieu 1993: 101]. Nicméně samotný boj není ústřední kategorií, tou je „*žízeň po důstojnosti, kterou může uhasit jen společnost*“ [Wacquant 2002: 4], boj je jen jednou z možných cest k uznání. A právě vágnost a zamlženost konceptu sociální koheze umožňuje aktérům tohoto pole aspirovat na pozice, které přináší uznání v daleko větší míře. Roztržičí-li se pole na množství lokálních prostorů a problematik, pak může každý prosazovat své pojetí sociální koheze s alespoň drobným úspěchem. Ve vědecké komunitě tedy není přílišná vůle po sjednocení konceptu, protože takové sjednocení by vzalo možnost získávat uznání (například ve formě peněz) značné části vědecké komunity. Tato situace také nahrává těm, kteří jsou interesováni

---

<sup>6</sup> Petrusek vysvětluje multiparadigmaticnost sociologie: „*Proměny sociologie souvisejí podstatně méně s vnitrovědními kataklyzmaty (jež Thomas Kuhn označil jako ‚vědecké revoluce‘), než je tomu v přírodních vědách. Paradigmatické změny (změny ‚optik‘ a tomu odpovídajícího jazyka a metodologie) v sociologii souvisejí také (mnohdy velmi podstatně) s proměnami jejího vlastního předmětu, tedy ‚objektivní sociální skutečnosti‘.*“ [Petrusek 2004: 13, zdůraznění MP].

na aplikaci výsledků zkoumání, protože „z jedné strany jsou [koncepty sociální koheze] částečně a selektivně založeny na analýze dat dané situace, což jim umožňuje být celkem realistickými a poskytuje jim auru legitimity díky využití vědeckých metod. Z druhé strany jim vágnost umožňuje přizpůsobit se rozmanitým situacím, a učinit je dostatečně flexibilní, aby mohly sledovat zákruty a potřeby politické akce ze dne na den.“ [Bernard 1999: 48, překlad MB] Vzato do důsledků, jim nejasná představa o sociální kohezi dává volnou ruku v jejich činnosti.

Realita samozřejmě není tak černá, jak jsem popsal v předchozím odstavci. Záměrně jsem poněkud nadsadil popis současné situace, abych mohl ilustrovat fakt, o který mi jde především: Pro určitou část aktérů zabývajících se sociální kohezí není primárním zájmem sjednocení a vyjasnění tohoto konceptu, protože by to potenciálně mohlo ohrozit jejich postavení v poli.

Jedním z (původně implicitních) cílů této práce je tedy využít jednoho ze stávajících konceptů sociální koheze a ten se dále pokusit zpřesnit rozšířit i nad jeho původní rámec.

### **1.3 Dekonstrukce pojmu sociální koheze**

Cílem tohoto oddílu je upřesnit, co mám na mysli pod pojmem sociální koheze. Přestože tento koncept nabývá u různých autorů rozdílných významů, má určité společné vlastnosti. Nejprve ve stručnosti poukážu na různá uchopení pojmu, vyberu z něj shodné prvky, rozeberu diskutované dichotomie a na jejich základě upřesním vlastní přístup k problematice. Rozhodně není cílem této práce snaha o komplexní řešení nastiňovaných problémů, nicméně považuji za důležité alespoň stručně některé problémy diskurzu o sociální kohezi diskutovat a nastínit směr uvažování, který se pak odráží v dalších kapitolách.

#### **1.3.1 Pojem**

Různí autoři používají pro pojem sociální koheze poměrně volně i jiná označení. V české literatuře je běžně používán pojem soudržnost, přestože Jiří Šafr a Markéta Sedláčková [2004: 17] navrhují tyto dva pojmy odlišit, kohezi používat pro vědecký a soudržnost pro praktický diskurs. V zásadě ale tyto pojmy znamenají to samé, proto je pro naše potřeby možné relativně volně je zaměňovat. James Moody a Douglas White [2003: 103] používají jako ekvivalentní pojem solidarita, Francis Fukuyama pod pojmem sociální kapitál definuje to, co je dnes definováno jako sociální koheze [srv. Fukuyama 2006: 32-35]. Dalšími koncepty, které jsou často s kohezí spojovány, jsou „sociální integrace, sociální kapitál, solidarita, neformální síť, sociální inkluze, aj.“ [Musil: 2008: 240]. Další pojmy, se kterými

se v této souvislosti můžeme setkat se úzce váží k otázce dimenzionality sociální koheze (viz. níže).

Abychom zachovali pojmovou jasnost a přehlednost, je v tomto textu používáno pouze a výhradně pojmů koheze, případně soudržnost, pokud to text vyžaduje. V zásadě je pro naše účely možné mezi tyto dva termíny postavit rovnítko, byť obrat soudržnost bude odkazovat často zejména k obecnému, či laickému vnímání problematiky. Ostatní zmíněné pojmy, pokud se v textu vyskytnou, nesou svůj svébytný význam, jejich obsah nelze ztotožňovat s pojmem sociální koheze.

### 1.3.2 Definice

Kromě samotné terminologie samozřejmě variiují i definice, které popisují sociální kohezi. Tyto definice je třeba vnímat v širším kontextu, často záleží na úhlu pohledu a přístupu k problematice toho kterého autora či výzkumného týmu. Mnohé z nich sdílejí „*pouze intuitivní jádro, které je založeno na tom, jak dobře skupina, drží pohromadě*“ [Moody, White 2003: 105, překlad MB]. Podívejme se nyní na některé z nich s vědomím, že jde o do určité míry selektivní výčet.

V roce 1937 definovali kohezi jako první Moreno a Jenings. Podle nich jde o „*síly držící jedince uvnitř skupiny, jejímiž jsou členy.*“ [in: Friedkin 2004: 411, překlad MB] Tato definice prošla od té doby dlouhým vývojem a četnými úpravami, přesto má do určité míry výhradní postavení, dané jejím prvenstvím. Dále ji rozvíjeli autoři, kteří se sociální kohezi dále věnovali. V padesátých letech přišly hned tři významné definice, které postupně rozšiřovaly stávající koncept. Leon Festinger definoval kohezi jako „*výslednice pole sil, které působí na členy skupiny, aby v ní zůstali*“ [tamtéž]. Obě první definice zdůrazňují přetrvávání členství ve skupině. Back přichází o rok později po Festingerovi s další alternativní definicí, která opět klade důraz na kontinuitu členství: „*Výslednice sil působící na členy, aby zůstali ve skupině*“ [tamtéž]. Důraz na postoj jedince ke členství pak do definice zabudovali Gross a Martin [tamtéž]. Pro ně je kohezí postoj jednotlivých členů k tomu, jak je pro ně osobně skupina zajímavá.

Se znovuoživením zájmu o sociální kohezi dochází přirozeně v 90. letech 20. století celkem přirozeně k dalšímu rozvíjení definic. Stručně uvedu některé z nich. Z Kanady pochází hned dvě definice, které jsem pro tento výčet vybral. Jane Jenson kohezí rozumí proces utváření skupin se sdílenými cíli, hodnotami a rovnými šancemi. Tento proces je založen na smyslu pro povinnost, důvěře a reciprocitě mezi všemi členy skupiny [srv. Jenson 1998: 4]. O kohezí spíše jako existujícím procesu v konkrétním kontextu jednoho státu hovoří



členové Canadian Council of Social Development. *„Pokračující proces rozvoje společenských navzájem sdílených hodnot, společných výzev a příležitostí v Kanadě založený na vědomí důvěry, víry a vzájemnosti mezi všemi Kanadany“* [Jackson et al. 2000: 3, překlad dle Šafr, Sedláčková 2004]. Mladý italský sociolog Loic Vergolini předkládá další zajímavou definici, která akcentuje různorodost dimenzí, v nichž probíhají interakce určující sociální kohezi: *„Suma událostí vztahující se k interakcím mezi členy společnosti. Tyto interakce jsou za prvé charakterizovány souborem postojů a norem, za druhé mají své místo mezi různými doménami společenského života.“* [Vergolini 2007:3, překlad MB].

Specifické definice koheze nabízí sociologové, kteří na kohezi pohlíží z hlediska ideačního (subjektivního), respektive relačního (objektivního). Problematikou těchto přístupů se budu zabývat dále, z hlediska logiky textu ale uvádím definice autorů zastupující jednotlivé směry na tomto místě. Nejprve definice ideačního pojetí sociální koheze: *„Koheze ukazuje smysl jednotlivce pro to být součástí určité skupiny a jeho pocitu morálky spojeného s členstvím ve skupině.“* [Bollen, Hoyle 1990:482, překlad MB] a následně relační pojetí: *„Skupinová strukturální koheze je rovna minimálnímu počtu nezávislých cest spojujících každou dvojici aktérů ve skupině.“* [Moody, White 2003:109, překlad MB]

Dále si dovoluji krátké zamyšlení nad jednotlivými skupinami definic. Pokusím se shrnout, co mají společného a na co je kladen důraz. Dva výrazné aspekty, na které jednotlivé definice explicitně upozorňují, a které vypichují a zvláště akcentují autoři ideační a relační definice, jsou vztahy uvnitř skupiny a subjektivní dojem jedince o jeho přináležení ke skupině. Současné přístupy k sociální kohezi také akcentují kohezi jako proces spíše než nějaký setrvalý stav. Zatímco v definicích, řekněme, 50. let se objevuje obecná myšlenka poměrně neurčitého „pole sil“, současní autoři, vědomi si konceptualizačních obtíží, ale také ve snaze jasně a transparentně sdělit, co pod pojmem koheze myslí, přicházejí s mnohem konkrétnějším výčtem jevů s kohezí spojených. Zdůrazněme několik postřehů, které z předchozích řádků vyplývají: (1.) Sociální koheze se zakládá zejména, ale nikoliv výhradně, na subjektivním vztahu jednotlivých aktérů ke skupině či společnosti. Předpokládám také určité nezbytné množství vztahů mezi členy ve smyslu definice Moodyho a Whita. (2.) Sociální koheze je svého druhu proces, a to proces poměrně dlouhodobý a stabilní. (3.) Jde o komplexní jev, který se prolíná na různých úrovních společnosti. (4.) Evidentně není zcela zřejmé, co si přesně máme pod tímto pojmem představit, jak je ostatně v této práci často zmiňováno.

### 1.3.3 Dimenzionalita

Poměrně zásadní otázkou pro výběr konceptuálního schématu je pak otázka dimenzionality. V zásadě existují dva typy přístupů: „(1) *teorie a výzkum, které se zaměřují primárně na faktory, které přispívají ke skupinové kohezi a (2) teorie a výzkum, které se zaměřují na skupinovou kohezi jako nezávislý konstrukt, který může být konceptualizován a měřen nezávisle na faktorech, které jej produkují.*“ [Bollen, Hoyle 1990: 480, překlad MB] Na čem se oba přístupy shodují, je potřeba několika indikátorů. To rezonuje s relativně složitým vymezením koheze, nejasnostmi ohledně její přesné definice a mnohosti rozdílných přístupů. Oba přístupy mají své zastánce a odpůrce, své argumenty pro a proti.

Přístup, který předpokládá latentní konstrukt v pozadí sociální koheze, umožňuje odpovědět na otázky, zda je určitá skupina soudržná či ne, respektive ukázat relaci na soudržnost ostatních skupin. Pokud je nástroj kvalitně operacionalizován a je dostatečně validní z hlediska výchozí teorie, pak může být podle mého názoru užitečným zejména pro takové výzkumy, které se věnují soudržnosti jako jednomu z témat. Použití tohoto přístupu umožňuje jednodušší srovnání na různých úrovních, protože jednodušeji umožňuje vytvořit univerzální baterii použitelnou v širokém spektru výzkumů. Avšak tím, že sám pojem soudržnost je sice intuitivně pochopitelný, ale těžko jej konkrétně specifikovat (jinými slovy nebyla dosud přijata jednotná definice sociální koheze), dostává se tento přístup do slepé uličky. Měří jen určité aspekty, které soudržnost „tvoří“, často jsou tyto aspekty selektivně vybrány na základě toho, jaká data jsou aktuálně dostupná. To je patrné například na snahách o pojímání koheze na celospolečenské úrovni. Nicméně ve chvíli, kdy dojde k širší shodě o pojímání soudržnosti v sociálněvědním výzkumu, stane se tento přístup pro další výzkum klíčovým.

Multidimenzionální pojetí se jeví jako vhodnější uchopení v současném diskurzu, neboť umožňuje rozložit poměrně nejasný koncept sociální koheze na dimenze, které jsme schopni uchopit a operacionalizovat s mnohem větší jistotou a shodou. Pokud nemáme k dispozici univerzální a široce přijímanou baterii otázek měřící sociální kohezi jako latentní konstrukt (a ta v této chvíli k dispozici není), jsou výsledky jednotlivých šetření, vycházející ze shodného širšího konceptu, reliabilnější, protože umožňují jasně operacionalizovat jednotlivé dimenze. Multidimenzionální přístup také umožňuje zkoumat dílčí aspekty, které mají vliv na sociální soudržnost. Na základě znalosti stavu jednotlivých dimenzí můžeme identifikovat hlavní zdroje soudržnosti skupin, a také kritická místa vyžadující intervenci. Proto je tento přístup vhodný zejména v momentě, kdy je vyžadována určitá sociálně-politická, výchovná, organizační aj. intervence na základě výzkumných zjištění. Získáme totiž

nejen informaci o stavu sociální koheze ve skupině, ale také alespoň rámcovou představu o směru, jímž by se měla případná intervence ubírat. Multidimenzionální přístup je také dominujícím přístupem v současném sociálněvědním pojetí soudržnosti. Na druhou stranu je celkem jisté, že v různých skupinách hrají různé dimenze různou roli a je tak složité, ne-li nemožné, vytvořit jednotný obecný postup, či dokonce baterii otázek [srv. Bollen, Hoyle 1990: 501].

Ve svém výzkumu jsem zvolil vícedimenzionální pojetí a zaměřil jsem se tak formálně spíše na aspekty formující soudržnost než na soudržnost jako takovou. Z hlediska problematiky školních tříd jde podle mého soudu o zcela legitimní postup, který ve svém důsledku především umožňuje přesněji (i když ne zcela přesně) zacílit intervenci. Je třeba v souvislosti s touto volbou zdůraznit důležitý fakt, a sice že ne vše, co vymyslíme, můžeme nazývat „mírou koheze“ nebo „měřením koheze“, protože můžeme snadno sklouznout k tomu, že měříme jen některé její dimenze. Proto je třeba klást patřičný důraz na pečlivou a promyšlenou konceptualizaci.

#### **1.3.4 Směr utváření koheze**

Další z dichotomií, kterou je třeba se alespoň v krátkosti zaobírat, je vůdčí princip, ze kterého koheze vzniká. Jinými slovy, jde-li o kohezi primárně formovanou shora, tedy strukturálními zásahy, intervencí, anebo zdola, tedy koheze vyvěrající z (více či méně) přirozené lidské touhy po spolupráci. Předně je potřeba vnímat tuto problematiku nikoliv jako binární opozici, nýbrž jako kontinuum. Faktory, které formují kohezi, mohou působit z obou směrů. Nicméně za primární je nutné považovat utváření zdola. Podle mne (a mohu se mýlit), nelze myslet společnost, která by byla kohezivní na své makroúrovni, a přitom by neexistovala soudržnost v rámci menších skupin. Celospolečenská soudržnost je možná pouze pokud jsou soudržné určité skupiny v ní. Jak však ukážu, tato podmínka celospolečenské soudržnosti je nutná, nikoliv však postačující<sup>7</sup>.

*„Vztah ke společnosti jako celku je převážně nepřímý, skrze řadu překrývajících se primárních a sekundárních skupin.“* [Forrest, Kearns 2001: 2127, překlad MB] Koheze na úrovni celé společnosti je do značné míry konstruktem vyvěrajícím ze stavu na nižších rovinách. Jinými slovy, celospolečenskou kohezi je třeba považovat za agregát z přediva každodenních vztahů a vazeb, které jsou určovány primárně v malých skupinách, se kterými

---

<sup>7</sup> Následující odstavec je do značné míry abstraktní a těžko uchopitelný. Problematiku lze snadněji uchopit skrze koncept důvěry, který je s problematikou koheze těsně provázán. Pokud jedinec nemá důvěru ve skupiny, ve kterých se dennodenně po dlouhou dobu pohybuje, pak je velice nepravděpodobné, že by získal důvěru ve společnost jako celek. Jsem přesvědčen, že analogicky je tomu i v případě sociální koheze.

máme úzký kontakt. Skrze tyto skupiny, jako jsou rodina, školní třída, sousedství, zájmové skupiny, sekundárně produkujeme vztah k celé společnosti. Pokud ale tyto skupiny nejsou soudržné samy o sobě, čili každodenní zkušenost z primárních skupin nekoresponduje s takovým stavem, kdy by bylo možné označit tu kterou skupinu za soudržnou, pak lze jen těžko očekávat, že jednotlivci v nich budou přispívat k formování koheze na celospolečenské úrovni. Pokud v kódu habitu není v nějaké formě obsažen smysl pro soudržnost na úrovni každodenních kontaktů, pak jen stěží můžeme očekávat, že by jedinec s takovým habitem přispěl k soudržnosti celospolečenské. Jedním dechem však můžeme dodat, že jde spíše o míru smyslu pro soudržnost, protože „*bez určité míry sociální soudržnosti nemůže žádné společenství existovat*“ [Musil 2004: 7].

Ve shodě s dalšími autory [Musil 2004:10] [Fukuyama 1999:34] je však třeba zdůraznit, že koheze na nižších úrovních nemusí automaticky znamenat kohezi na vyšších úrovních. Jako jasné příklady (někdy spíše až klišé), které nepotřebují nějaké podrobnější vysvětlování, můžeme uvést sekty, mafie, ale také rodinné klany jihoevropského typu. To jsou případy, kdy vliv primárních skupin nejen nepodporuje soudržnost celé společnosti, ale jde aktivně proti ní. Domnívám se, že každá skupina je schopna podle míry koheze produkovat „*dominantní konsensus (hodnoty podporující řád) a deviantní konsensus (hodnoty vůči řádu destruktivní)*“ [Bayer, Šafr, Sedláčková 2008:257], který v důsledku utváří kohezi na vyšších úrovních. S rostoucí mírou koheze skupiny nižšího řádu roste potenciál skupiny modelovat vztah jejích členů ke skupinám vyšších řádů. Tento potenciál však jednak nemusí být nutně využit a nemusí se týkat (a pravděpodobně se ani týkat nebude) všech skupin vyššího řádu. Je dokonce možné, že skupina bude mít ambivalentní vztah k jednotlivým skupinám vyšších řádů.

Zde vidím jednu z primárních možností, jak budovat sociální kohezi shora. Pomocí různých strukturálních opatření je možné stimulovat a směřovat potenciál menších skupin směrem k produkci *dominantního* konsensu, tedy k vytváření soudržnosti na vyšší (celospolečenské) úrovni. Tyto aktivity můžeme rozdělit jednak na explicitní, jasně viditelná, opatření typicky v podobě školních osnov, ve kterých je obsažena mimo jiné i výchova k občanství, ale také činnosti produkované zdánlivě mimoděk. Například v určitých sociálních skupinách patří k dobrému vkusu<sup>8</sup> participovat na věcech veřejných, být společensky prospěšný. Možnosti strukturálních opatření jsou poměrně široké, ale v zásadě se primárně omezují na usměrňování potenciálu konkrétních skupin.

---

<sup>8</sup> K pojetí vkusu v díle Pierra Bourdieu viz např. [Bourdieu 1984:174-175]

Reálný dopad těchto úvah pro předkládaný výzkum byl dvojitý. Jednak pojmám různé úrovně sociální koheze jako úzce spjaté, což se ukázalo být důležité při volbě výchozího konceptuálního schématu. Za druhé, představa utváření sociální koheze především „zdola“ [srv. Kearns, Forrest 2000: 1010] potvrdila můj zájem o výzkum na mikro či mezo úrovni. Specificky pak ve školních třídách, což jsou skupiny, ve kterých se jedinci pohybují každodenně a jsou tak potenciálně důležité i pro utváření soudržnosti na celospolečenské úrovni.

### 1.3.5 Přístup k měření koheze

Co se týká přístupů k měření sociální koheze, rozlišujeme dva základní typy měření. První z nich je označován jako subjektivní nebo též ideační, druhý pak jako objektivní, respektive relační. Subjektivní způsob měření předkládají například Kenneth Bollen a Rick Hoyle [1990], objektivní James Moody a Douglas White [2003].

Ideační pojetí je založeno na subjektivním názoru respondenta o tom, jak on sám vnímá skupinu jako soudržnou, jestli k ní cítí přináležitost, respektive zda se jeho zájmy shodují se zájmy skupiny. Takový přístup většinou vyžaduje poměrně komplexní a pečlivou operacionalizaci, využívá dimenzionálního pojetí sociální koheze. Můžeme měřit jak vztah jednotlivce ke skupině, tak také na agregované úrovni porovnávat jednotlivé skupiny. Měříme především postoje, ale také chování a deklarované vazby jednotlivců.

Objektivní, relační pojetí, se zaměřuje na vztahy ve skupinách. Teorie i způsob měření vychází buď ze sociometrie, nebo z teorie sociálních sítí<sup>9</sup>. Míru koheze zde určuje hustota vazeb ve zkoumané skupině. Většinou jsou jako referenční brány vazby „spolupráce“ nebo „přátelské“. Nejsoudržnější skupina je pak logicky ta, ve které jsou propojeny všechny možné dvojice. Naopak nejméně soudržné jsou takové skupiny, které se rozpadnou ve chvíli, kdy ji opustí některý z členů [srv. Moody, White 2003: 107]. Tato pojetí umožňuje měřit pouze to, jak se jednotliví členové sítě chovají, nikoliv jejich postoje. Na druhé straně tento přístup umožňuje měřit kohezi i v tom případě, že je soudržnost skupiny vynucená a její členové nesdílí nějaké explicitní společné cíle nebo hodnoty nebo jednotkou výzkumu nejsou jedinci. Tento přístup je často aplikován při výzkumu sítí v prostředí Internetu (z databází je možné relativně snadno získat úplnou potřebnou datovou strukturu). Tento přístup podle mě naráží na obtíže s praktickou proveditelností měření ve větších skupinách.

Přestože mají oba přístupy své výhody a omezení, pro účely této práce považuji za vhodnější zvolit ideační pojetí. To jednak lépe koresponduje s měřením koheze na bázi

---

<sup>9</sup> O teorii sítí a zákonech sítí velmi přístupnou a zábavnou formou pojednává Albert-László Barabási [2005].

několika dimenzí, ale také dovoluje relativně snadno zkoumat i kohezi ve větších skupinách. Objektivní pojetí by bylo vhodné využít zejména v případech, kdy máme dostatečnou datovou základnu. Typickým příkladem je výzkum tzv. social network sites, kde je relativně snadné získat komplexní datovou matici o vztazích mezi uživateli.

### 1.3.6 Koheze a „zdravá“ skupina

Přes nastíněné četné rozpory v pojmání sociální koheze se většina odborníků shoduje na tom, že sociální koheze je až na výjimky (např. již nastíněná problematika sekt) žádoucí. Panuje shoda, že bez určité míry koheze není možné udržet skupinu nebo společnost pohromadě. Vyšší míra koheze je pak zpravidla žádoucí jak při pohledu zevnitř, tak při pohledu zvenku. Při pohledu zvenku koheze skupin či společností snižuje náklady potřebné na jejich fungování. V konkrétním případě se ve spojitosti s kohezí často skloňuje především snížení tlaku na veřejné výdaje. Nicméně obecně nemusí jít o investice v podobě ekonomického kapitálu, ale může jít o kapitál sociální či kulturní. Zbylé zdroje je pak zpravidla možné realokovat a investovat tam, kde je potřeba. Kohezivní skupina se tak samostatně reprodukuje a nevyžaduje příliš vnějších zásahů pro to, aby zůstala funkční. Při pohledu zevnitř skupiny je pak jediným jasně a výhradně pozitivním jevem naplnění přirozené lidské touhy někam patřit. Koheze přináší zpravidla, nikoliv však nutně, vyšší efektivitu, jednotlivým členům uznání, či spíše respektování, je také prevencí patologických jevů, působí proti rozpadu a dezintegraci atp.

Kohezivní skupinu tedy můžeme označit jako skupinu „dobrou“ [srv. Bayer, Šafr, Sedláčková 2008:261], nebo, podle mě přesněji, jako skupinu zdravou. Mělo by jít o dlouhodobý stav, kdy jednotlivci nejsou sociálně izolováni a sdílí názory o fungování celé kolektivity [srv. Vergolini 2007:4]<sup>10</sup>. Specificky bychom za zdravé měli označovat ty skupiny, které nejsou orientovány pouze dovnitř. To jsou skupiny, které se straní zbytku populace, oproti skupinám, které Moody a White [2003: 109] přirovnávají k ruským babuškám, tedy jako kohezivní skupiny uhnížděné jedna ve druhé, přičemž jádra jsou

---

<sup>10</sup> Vylučujeme zde cíleně tzv. „karnevalovou soudržnost“. Pod tímto pojmem myslím takový (většinou) krátkodobý stav, ve kterém jednotlivci deklarují velmi silnou sounáležitost s určitou (často abstraktní) skupinou, velmi silně vnímají soudržnost celé skupiny. Tato jakoby soudržnost je tato postavena buď na určité aktivitě nebo události a po jejím odeznění či vyřešení mizí („karneval skončil“, v Naganu jsme vyhráli), nebo na jednom idolu, myšlence, která zdánlivě vytváří soudržnost, bez níž se však skupina rozpadá (Lunetic dohráli, Sparta přestala hrát fotbal). Taková soudržnost je stejná jako karneval: „*zřetelně a jasně netvůrčí, nevytváří alternativní hodnoty, živelný, hravý (ludický), ba dokonce parazitní...*“ [Petrusek 2006:136] Koncept karnevalové soudržnosti se v tomto smyslu váže ke konceptu estetických „komunit“ Zygmunta Baumana, které jsou postaveny na „*poutech bez závazků*“ [Bauman 2006:58].

kohezivní nejvíce. Pro tuto studii je jedním ze základních východisek předpoklad, že ve školních třídách je sociální koheze žádoucím jevem a že není orientována výhradně dovnitř.

### **1.3.7 „Mikro makro“ a sociální koheze**

Cílem není diskutovat obecné dilema sociologie týkající se tohoto dualismu, to již udělali jiní, více či méně úspěšně. Chci spíše poukázat na provázanost a podobnost zkoumání koheze na různých úrovních společnosti. Přestože obecně hovoříme v souvislosti se soudržností spíše o malých skupinách než o společnostech či státech, současný sociologický diskurs se věnuje především výzkumu koheze na makro úrovni. Dříve byl naopak pojem spojován s malými a středními skupinami. Důvody pro tento obrat zájmu jsou různé, od pobídek z EU, po akademický zájem o problematiku individualizující se společnosti. K tomuto „laickému“ či „původnímu“ pojetí se však současný výzkum částečně vrací. Makrokoheze je podle mnohých výzkumníků do značné míry agregátem koheze skupin, ve kterých se jednotlivec každodenně pohybuje. Právě proto se ukazuje, že je nezbytně nutné (1.) ve veřejně-politické praxi systémově pracovat i na kohezi na nejnižších úrovních. (2.) Soudržnost celých společností není jakýmsi imanentním jevem, tedy jevem, který nachází vysvětlení sám v sobě. Naopak soudržnost na takové úrovni nachází velkou část své základny v kohezi na nižších úrovních. (3.) Výzkumy se stále častěji opírají i o data z rozsáhlých šetření postojů jednotlivců, nikoliv jen o data agregovaná [srv. Jackson et al. 2000]. (4.) Potřeba sociální soudržnosti je, zdá se, přirozenou lidskou „touhou“, bez níž lidé strádají [Fukuyama 2006]. V zásadě nemůže být pochyb o tom, že jednotlivé úrovně mají spolu něco společného. Domnívám se, že jde o poměrně velký průnik. Je pravdou, že konkrétní indikátory a jevy soudržnosti doprovázející jsou rozdílné, nicméně konceptuální rámec, dimenze a do určité míry také její důsledky (ať již jde o důstojnost jednotlivců uvnitř skupin a snižování výdajů - nejen ekonomických - na straně jedné, tak také segregaci a uzavírání, případně rozpad na straně druhé) jsou společné, či alespoň velmi podobné. Je možné se na tomto místě obšírně věnovat příkladům, které by měly tyto teze doložit, ale myslím, že to lépe doloží výsledky výzkumu, které budu analyzovat dále.

Vzhledem k velmi intenzivnímu vývoji konceptu sociální koheze v makrospolečenském diskursu, tento předběhl ve svém vývoji o několik desítek let starší diskurs o malých skupinách. Tam se výzkum ubral poněkud jiným směrem a koheze se stává zpravidla buď jen jednou z mnoha dimenzí, či konceptem stojícím implicitně v pozadí. To souvisí i s vývojem konceptuálního rámce. Pokud setrváme na deklarovaném stanovisku o propojenosti dimenzí, pak je možné za určitých okolností použít koncept běžně používaný na

mezzo- i makro- societální úrovni. Taková aplikace však má svá pravidla, která je třeba dodržet. Vybraný konceptuální rámec by měl být komplexní a robustní natolik, aby zůstal relevantní i v případě, že některou z jeho dimenzí či součástí nebude možné ve výzkumu zjišťovat. S tím se pojí důraz na velmi pečlivou operacionalizaci, která bude zcela nezbytně postavena poněkud jinak, než by tomu bylo v běžném výzkumu na úrovni větších společenských celků. Jen za těchto podmínek je možné použít makro konceptu, navíc výzkumník musí být kriticky reflexivní více než za podmínek standardních. Ne všechny stávající koncepty jsou použitelné a jejich nepromyšlená aplikace vede k zavádějícím výsledkům.

Myslím si, že propojování jednotlivých dimenzí je nejen možné, ale také vhodné. V současné době je odborná literární produkce věnována především kohezi celých společností, kdy autoři připouští tu větší tu menší roli koheze malých skupin na kohezi na makrosocietální úrovni. V případech, kdy opravdu někdo pojednává v tomto kontextu o mikroúrovni, jde často o texty věnující se primárně jiným tématům. V komerční sféře je to například zvyšování efektivity týmů, posilování pozice značky prostřednictvím doporučení, teambuilding, v akademické sféře například prevence šikany. Rozhodně nechci těmto tématům upírat jejich přínos, toho jsem dalek, jen poukazuji na fakt, že v tomto prostoru existuje na pomyslném „sociologickém trhu“ prázdné místo. Domnívám se, že chceme-li pochopit procesy formující sociální kohezi na makroúrovni, je nezbytně nutné analyzovat stav na mikroúrovni, protože právě ty mají významný vliv na celospolečenskou soudržnost. Proto jsem se rozhodl uchopit tuto problematiku v určitém slova smyslu nestandardní formou<sup>11</sup>. Přestože vycházím z konceptů a teorií běžně aplikovaných na úrovni celých společností, aplikuji je na úrovni malých skupin. Takové využití není možné bez důkladného rozmyšlení a velmi pečlivé konceptualizace tématu. Proto je v této stati teoretickému a metodologickému pozadí věnováno tolik prostoru.

#### **1.4 Koheze ve třídních kolektivech - exkurz**

Na závěr teoretické části této stati si dovoluji krátkou zmínku o zkoumání sociální koheze ve školních kolektivech. Nejprve však zmíním důvody, proč jsem se pro tuto populaci rozhodl ve svém výzkumu sám. Předně musím říct, že by bylo lhaním do vlastní kapsy tvrdit, že vše bylo předem promyšlené a celá předcházející teoretická konstrukce mne dovedla k tomu dělat výzkum na střední škole. Nicméně rozhodně nejde o nahodilou sondu. Jak již

---

<sup>11</sup> Není pochyb o tom, že by tato práce mohla vycházet ze sekundární analýzy již existujícího empirického materiálu, kterého je více než dostatek. Taková analýza by bezesporu představovala mnohem méně úsilí s realizací vlastního výzkumu, nicméně její celkový přínos považuji za omezený.



napsal P.F.Lazarsfeld [1935], na otázku „Proč?“ v sociologii neexistuje jedna odpověď. I já jsem byl veden několika velmi rozdílnými motivy. Jednak jsem na základě teorie a četby literatury zjistil, že problematice malých skupin se v tomto kontextu v zásadě nikdo nevěnuje (přesněji řečeno: v době realizace výzkumu jsem nezjistil, že by se mu někdo blíže věnoval), byť jde o téma velmi podstatné, přinejmenším z pohledu sociální koheze. Proto jsem se rozhodl realizovat výzkum na malých skupinách, o kterých můžeme předpokládat, že jsou významné pro utváření celospolečenské koheze. Jde především o skupiny, v nichž jedinci formují svůj habitus, respektive v nich probíhá intenzivní socializační proces<sup>12</sup>. Za takové skupiny můžeme standardně označit rodinu, sousedství, školní třídu, případně zájmové uskupení, pracovní kolektiv, okruh nejbližších přátel či vrstevníků. Obecně takovou skupinou může být v podstatě jakákoliv komunita, například také etnické či náboženské minority [srv. Bauman 2006].

Věnovat se konkrétně školním kolektivům pak bylo spíše pragmatické rozhodnutí. Lze zde totiž celkem neproblematicky určit cílovou skupinu a provést vlastní výzkum s minimálními náklady na sběr dat. V té době se začal rozvíjet také projekt autoevaluace škol. Jednou z významných složek hodnocení školy bylo klima ve třídě. S tím je problematika sociální koheze spjatá a proto jsem ji považoval za relevantní i z hlediska současného výzkumu. Výsledky výzkumu je tak potenciálně možné prakticky aplikovat.

V odborné pedagogické literatuře se nicméně přímo s problematikou koheze třídních kolektivů setkáváme poměrně zřídka a spíše okrajově. Vždy je koheze pojímána jako součást širší problematiky. Modelově jde v zásadě o dvě situace. Na kohezi třídních kolektivů je odkazováno v souvislosti se soudržností celospolečenskou [srv. Pupala 2006]. Škola by měla fungovat jako významný faktor konvergence celospolečenské sociální koheze a to nejen prostřednictvím výuky a školních osnov (jako je budování povědomí o sociálních nerovnostech), ale také určitou „praktickou“ výchovu. Ta je naplňována prostřednictvím aktivní práce s třídním kolektivem. Skrze posilování koheze třídního kolektivu je pak nepřímě posilován smysl pro kohezi na makroúrovni.

Druhá situace, v jejímž rámci je sociální koheze diskutována, je skupinová dynamika třídy. Sociální koheze je zde vnímána jako jeden z faktorů skupinové dynamiky. Koheze je

---

<sup>12</sup> Jde ostatně o velmi propojená témata, alespoň v určitých pojetích. Přední český psycholog Pavel Říčan například píše o socializaci toto: „Každý člen společnosti je prakticky od prvních okamžiků od narození vystaven očekáváním, která tvoří svého druhu prostor, do kterého je mu dovoleno vrůstat a do kterého mám povinnost vrůstat. (...) Každý člověk získá prostřednictvím socializace základní dispozice potřebné k integraci do určité společnosti.“ [podle: Vágnerová 2003: 185-6] Habitus pak je osvojován „trvalým působením konkrétních sociálních podmínek a podmiňování, prostřednictvím internalizace externích omezení a možností“ [Wacquant 2002: 5-6]. Habitus je tedy výsledkem socializace.

v tomto kontextu vnímána velmi úzce jako „*síly, které způsobují, že se členové skupiny cítí ve skupině spokojeni, že tam chtějí patřit*“ [Švec, Jeřábková, Kolář 2007: 18]. Podíváme-li se ale na další součásti skupinové dynamiky, zjišťujeme, že by bylo možné pod koncept sociální koheze v širším slova smyslu (tedy jak je vnímán v sociologii a tedy i v této práci) zahrnout také další jevy ovlivňující skupinovou dynamiku. Tu například dále tvoří společné hodnoty, atmosféra ve skupině, tenze, vytváření podskupin, interakce a komunikace [srv. Švec 2006:6]. Koheze, ač v problematice školních tříd není tak široce pojímána, má svou důležitou funkci, například jako prostředek k výuce týmové spolupráce nebo jako nástroj, se kterým se pracuje při prevenci šikany ve třídách. Je nicméně zřejmé, že je koncept sociální koheze vnímán v pedagogickém diskurzu jako zcela okrajový a velmi rozdílně od diskurzu sociologického<sup>13</sup>. Přesto je s ním (byť implicitně) pracováno. Pro nás je důležité zjištění, že koheze třídního kolektivu není pojmem zcela neznámým. A to nejen prostřednictvím školních osnov ve smyslu výchovy k občanství, ale také v rámci práce se skupinovou dynamikou třídy, byť v rámci jiného slovníku.

## **2. Konceptualizace a operacionalizace**

### **2.1 Konceptualizace**

V tomto oddíle se budu věnovat konceptualizaci a následně operacionalizaci sociální koheze. Shrnu důvody, které mne vedly k výběru konkrétního konceptu, koncept následně představím, poukážu na jeho provázanost s ostatními koncepty sociální koheze a vysvětlím, proč se domnívám, že právě zvolený koncept, který vyvinuli Ade Kearns a Ray Forrest [2000] [2001] je nejvhodnější pro účely této studie. Následně načrtnu operacionalizaci celé baterie indikující sociální kohezi ve školních kolektivech.

#### **2.1.1 Volba konceptuálního rámce**

Jak jsem nastínil v teoretické části této práce, rozhodl jsem se dále pracovat s některým ze stávajících konceptů sociální koheze. Vzhledem k tomu, že v mikrosociálním diskurzu se výzkumná praxe přímo sociální kohezí zabývá spíše okrajově, rozhodl jsem se vybrat jeden mezzo- či makro- sociálních konceptuálních rámců. Těch je na druhé straně poměrně mnoho a žádný z nich není v současném diskurzu natolik dominující, aby bylo možné jej jen na základě tohoto faktu převzít pro účely vlastního výzkumu. Vybíral jsem z konceptů, které jsou dostatečně známé a v praxi využívané, aby bylo možné v případě

---

<sup>13</sup> Na tuto obtíž jsem narazil již při pátrání po zdrojích k tomuto tématu v pedagogice. Kolegové pracující v pedagogické oblasti, se kterými jsem tuto problematiku konzultoval, o této problematice příliš nevěděli.

potřeby komparovat výsledky této případové studie s výsledky jiných výzkumů a na jejich základě tak případně ověřit, zda jsou zjištění, ke kterým docházím, relevantní či nikoliv. Dalšími kritérii pro výběr bylo, aby autoři akcentovali subjektivní přístup k sociální kohezi a utváření koheze společnosti zdola, což jsem rozebíral výše. Samotný koncept musí být založen na multidimenzionálním přístupu ke kohezi a je třeba, aby byl dostatečně robustní, aby i po optimalizaci konceptu pro případovou studii třídních kolektivů zůstal vypovídající a relevantní.

Vybraný koncept musí být také schopen naplnit aspirace výzkumu. Původní myšlenka překročit „mikro-makro“ sociologický Rubikon a vytvořit tak v podstatě univerzální nástroj měření sociální koheze se již v přípravné teoretické fázi ukázala být nerealistickou. Ač totiž někteří autoři podobnou myšlenku nastolili ve svých pracích [Bollen, Hoyle 1990] [Moody, White 2003], v poslední době se v sociologickém diskurzu objevuje názor, že neexistuje univerzální koncept sociální koheze, který by (byť s určitými optimalizacemi) byl použitelný univerzálně [srv. Šafr, Bayer, Sedláčková 2008] [Musil 2004].

Na základě těchto kritérií jsem po pečlivém zvážení z několika možných konceptů diskutovaných nejen v české literatuře vybral, jak jsem již uvedl, koncept Adea Kearnsa a Raye Forresta, který se původně váže k problematice koheze sousedství. Koncept byl představen ve dvou článcích v časopise *Urban Studies* v letech 2000 a 2001. Tento koncept je robustní, autoři sami připouštějí vznik sociální koheze z různých prostorových škál [srv. Kearns, Forrest 2000: 1002], což následně akcentují a v navržené konceptualizaci zohledňují. Široké spektrum jimi navržených indikátorů různých dimenzí sociální koheze představuje kvalitní výchozí pozici pro následnou optimalizaci a operacionalizaci. O tom, že koncept je stále aktuální svědčí i jeho využití v současném sociologickém výzkumu, například v projektu SCIF<sup>14</sup> [Reeskens, Botterman, Hooghe: 2009]. Pojdme nejprve tento koncept zevrubně představit.

## **2.1.2 Konceptuální rámec sociální koheze<sup>15</sup>**

Autoři svůj multidimenzionální koncept staví na několika ne příliš komplikovaných premisách. (1.) Sociální koheze je vnímána jako „dobrá“, ale autoři upozorňují, že ne zdaleka vždy tomu tak nutně musí být. (2.) Existuje obecný názor, že soudržnosti je ve společnosti méně než bylo (bylo zde odkazuje k nějaké blíže neurčené minulosti). (3.) O soudržnosti má

---

<sup>14</sup> Social Cohesion Indicators in Flanders (Belgium). URL: < <http://www.socialcohesion.eu>>. Výsledky výzkumu nebyly do doby dokončení této práce zveřejněny, vzájemné porovnání tak bohužel nebylo možné.

<sup>15</sup> Jde samozřejmě pouze o shrnutí s důrazem na klíčová místa, která jsou důležitá pro tuto studii. V případě potřeby získat širší představu o použitém konceptu doporučuji nahlédnout přímo do uvedených článků.

každý nějakou intuitivní představu, ale tato představa není zdaleka jasná. (4.) Budoucí vývoj je značně nejistý, teorie odkazují jak k optimistické, tak pesimistické variantě probíhající rekonstrukce sociální soudržnosti. Jako empiričtí výzkumníci se ale snaží držet stranou těchto dvou (na teoriích založených) krajních variantách. (5.) Sociální koheze vzniká na různých úrovních společnosti a její projevy mohou být na těchto různých úrovních vzájemně v opozici, ale také v souladu. A konečně (6.) sociální koheze je multidimenzionální jev, jehož jednotlivé dimenze jsou vzájemně propojené (tedy se vzájemně ovlivňují). Tyto dimenze mají na různých úrovních jiný význam pro celkovou míru sociální koheze a také jejich projevy se různí.

Sociální koheze se v jejích pojetí skládá z pěti základních domén, které jsou dále specifikovány dílčími charakteristikami (viz. tabulka 1). První z nich je doména společných hodnot a občanské kultury, přičemž společné hodnoty odkazují spíše ke konzervativnímu pojetí a občanská kultura k liberálnímu. Skrze tuto dimenzi je projektována schopnost rozpoznat a prosazovat společné zájmy skupiny. Odkazuje na princip obecné shody a angažovanosti. Dílčími charakteristikami jsou: společné cíle, společné morální principy, kódy chování, podpora politických institucí a participace.

**Tabulka 1: Domény sociální koheze**

<b>Dimenze</b>	<b>Charakteristiky</b>
Společné hodnoty a občanská kultura	<b>společné cíle</b> , společné morální principy, <b>kódy chování</b> , podpora politických institucí, <b>participace</b>
Sociální řád a sociální kontrola	<b>absence obecných konfliktů</b> , ohrožení sociálního řádu, <b>efektivní neformální sociální kontrola</b> , <b>tolerance</b> , respekt, k odlišnosti, <b>meziskupinová kooperace</b>
Sociální solidarita a snižování majetkových rozdílů	<b>společné standardy</b> , <b>redistribuce</b> veřejných financí a příležitostí, rovný přístup k sociálním službám a sociální podpoře, přijetí sociálních závazků a <b>ochota pomoci druhým</b>
Sociální sítě a sociální kapitál	<b>vysoký stupeň sociální interakce uvnitř komunit</b> a rodin, občanská <b>angažovanost</b> , <b>překonání obtíží v souvislosti s uskutečněním kolektivních akcí</b>
Lokální sounáležitost a identita	silná <b>sounáležitost</b> , <b>prolínání osobní identity a identity místa</b>

Zdroj: [Forrest, Kearns 2001:2129], překlad dle [Sedláčková, Šafr 2008],

Pozn.: Tučně jsou označeny charakteristiky použité ve výzkumu Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech

Druhou doménu představuje sociální řád a sociální kontrola. Tato dimenze nese vazbu na pojetí koheze skrze její absence. Akcentuje základní myšlenku, že ve společnosti či skupině, která je rozvrácena konfliktem nemůže existovat soudržnost (domyšleno do důsledků se pak taková kolektivita nutně tříští do více jednotek, protože bez určitého stupně soudržnosti nemůžeme vůbec hovořit o společnosti). Nejde zde ovšem o představu skupiny, ve které konflikty zcela absentují, taková představa je nutně utopická. Naopak, v kohezivní skupině by měl existovat dialog, postavený na demokratických principech. Jde zde tedy především o to, aby existovaly mediátory konfliktů a skupina byla tolerantní a respektovala pluralitu názorů. Dimenzi tak lze popsat těmito charakteristikami: absence sociálních konfliktů, ohrožení sociálního řádu, efektivní neformální sociální kontrola, tolerance, respekt, k odlišnosti, meziskupinová kooperace.

Problematika, která je nejvíce spojena se současným zájmem, například ze strany Evropské Unie, je sociální solidarita, ke které Forrest a Kearns přidávají snižování majetkových rozdílů. Představa solidarity je úzce propojena s myšlenkou harmonického vývoje společnosti a směřování k obecným standardům důstojného života. Samozřejmě silným hráčem na tomto poli je stát, který řídí redistribuci, nicméně na každodenní úrovni je mnohem důležitější pojetí soudržnosti, které zahrnuje „*rozpoznání potřeb spoluobčanů, dobrá vůle pomoci a zainteresovanost v kolektivní akci, přinášející jednostranné benefity*“ [Forrest, Kearns 2000: 999, překlad MB]. Tento druhý přístup k solidaritě tak mnohem více napomáhá soudržnosti skupiny, protože není shora nařízený, ale vychází zdola, od jednotlivců. Tato dimenze tak mimo jiné dobře ilustruje princip utváření sociální koheze zdola a shora. Charakteristikami jsou: harmonický ekonomický a sociální vývoj, společné standardy, redistribuce veřejných financí a příležitostí, rovný přístup k sociálním službám a sociální podpoře, přijetí sociálních závazků a ochota pomoci druhým.

Právě solidarita, kterou bychom mohli označit jako každodenní, zakládá čtvrtou z domén soudržnosti: sociální síť a sociální kapitál. Za touto dimenzí si můžeme představit několik dílčích charakteristik jako vysoký stupeň sociální interakce uvnitř komunit a rodin, občanská angažovanost, překonání obtíží v souvislosti s uskutečněním kolektivních akcí. Sociální síť se ukázaly být důležité pro uchování psychické pohody, například díky tomu, že umožňuje jednotlivci neupadnout do izolace, přináší emoční, ale i praktickou podporu v sociálním životě jednotlivců. Zde se nabízí otázka, zda jsou důležitější slabé nebo silné vazby. Na tuto otázku hledá sociologie odpověď od doby, kdy Mark Granovetter přišel

v polovině 70. let s teorií „Síly slabých vazeb“<sup>16</sup>. Pro sociální kohezi mají, zdá se, oba typy vazeb zásadní význam. K sociálnímu kapitálu jen krátkou poznámku. Ve výzkumu jsem pro validaci celého konceptu použil index sociálního kapitálu. Zatímco samostatný index vychází z přístupu Pierra Bourdieu, zde pojetí sociálního kapitálu odkazuje především k pojetí makrosociálnímu. To je charakteristické dobrovolností a určité formě samostatného fungování, které snižuje tlak na veřejné výdaje.

Poslední doménu, charakterizovanou silnou sounáležitostí a prolínáním osobní identity s identitou místa, nazvali autoři jako lokální sounáležitost a identitu. Právě tato doména jasně ilustruje možné tenze mezi různými úrovněmi sociální soudržnosti. Příspěvek ke kohezi tato dimenze přináší zejména díky tomu, že pomáhá posilovat čtyři předchozí dimenze – budování sociálního kapitálu, ochotu participovat, posilování společných hodnot, solidaritu... Její hodnota je často symbolická: přináší pocit bezpečí, pouto mezi lidmi, posiluje sebeúctu, nese společné zkušenosti [srv. Forrest, Kearns 2000: 1001]. Na koncept lokální sounáležitosti odkazuje mimo jiné Francis Fukuyama [2006], který ji považuje za úhelný kámen rekonstrukce sociální koheze (v jeho terminologii sociálního kapitálu).

Koncept splňuje nároky načrtnuté v teoretických východiscích. Pět domén, které autoři popisují skrze množství dílčích charakteristik, nabízí širokou paletu možných přístupů k sociální kohezi. Pojdme srovnat tento konceptuální rámec s přístupy jiných autorů.

### **2.1.3 Indikátory koheze v přístupech dalších autorů**

Další autoři samozřejmě přicházejí s vlastními konceptualizacemi. V následující části stručně představím indikátory a dimenze, které uplatňují ve svých pojetích. Cílem je ukázat, že dílčí aspekty koheze akcentované jednotlivými autory jsou zahrnuty v konceptu představeného Forrestem a Kearnssem. Domnívám se, že poskytnutí širšího kontextu problematiky konceptualizace koheze umožním čtenáři bližší pochopení dosud poměrně abstraktního, leč často zmiňovaného důrazu na mnohost přístupů k problematice sociální koheze. Pro výzkum soudržnosti ve školních kolektivech bylo v přípravné fázi uvažováno celkem šest konceptů, u nichž nacházíme relevanci ke zkoumání koheze na úrovni malých skupin. Ty představím nejprve, vycházím přitom z přehledové stati Šafra a Sedláčkové [2004: 18-23]. Následně představím další koncepty, které považuji za vhodné zmínit.

(1) Moreno a Jennings vytvořili v roce 1937 psychologickou konceptualizaci, kterou měřili sociometrickou metodou. Hledali míru integrace skupiny (tedy podíl pozitivních vazeb ku všem vazbám celkově). Hlavním konceptem pak je skupinová identifikace, nahlížená skrze

---

<sup>16</sup> Teorií se zde nebudu blíže zabývat, nicméně její rozbor viz. např. [Barabási 2005: 46 a dále]

pocit příslušnosti ke skupině, dále okolnosti setrvávání v ní (ty představují širokou škálu další dílčích indikátorů).

(2) Sociálně psychologická koncepce Festingerova se orientuje na postoje a chování jednotlivých členů skupiny. Indikátory v jeho pojetí jsou: délka trvání členství, okolnosti trvání členství (tedy odpověď na otázku proč), participace na aktivitách, kooperace se skupinou nebo přispívání skupině skrze jiné aktivity jednotlivce.

(3) Poměrně zajímavou větví je vymezení pomocí negativních jevů, tedy pomocí fenoménů jasně poukazujících na nepřítomnost sociální koheze. Dílčími negativními aspekty přispělo několik autorů (Berger-Schmidt, Hirschfield, Bowers). Za určité „anti-indikátory“ tedy můžeme označit: anomii jako absenci norem, rozpad skupiny, přílišnou diferenciaci, slabé sociální vazby, slabou úroveň sociální solidarity. Výčet uzavřeme třemi „D“ negativy: dislokací, dezintegrací a dezorganizací.

(4) Jako jeden z kvadrantů kvality sociálního života (vedle ekonomického zabezpečení, zplnomocňování – ve smyslu sociálního kapitálu – a sociální inkluze) vnímá kohezi Wolfgang Beck. Sám nabízí sedm dimenzí (ke kterým by bylo třeba případně dílčí indikátory nalézt). Jsou jimi: bezpečnost veřejnosti, mezigenerační solidarita, koheze sociálních statusů, ekonomická koheze, sociální kapitál, sítě a důvěra, altruismus.

(5) Jednu z konceptuálních bází pro výzkumy v Kanadě navrhla Jane Jenson [1998:15]. Přístup je zajímavý především tím, že dimenze sociální koheze jsou vždy vymezeny jako protikladné: sounáležitosti a izolace (sdílené hodnoty, příslušnost), inkluze a exkluze (účast), participace a pasivita (jako opozice k deziluzi „z velkého světa“, napomáhání partnerství), uznání a odmítnutí kolektivem (pluralita a tolerance), legitimita a nelegitimita skupiny jako instituce (ve smyslu mnohosti konfliktů ve skupině a jejich zvládnání). Šestou dimenzí, kterou do tohoto konceptu můžeme zařadit, je dichotomie rovnost/nerovnost, kterou navrhl do konceptu přidat ve svém kritickém článku Paul Bernard [1999]

(6) Následující koncepty již nebyly z různých důvodů uvažovány přímo při volbě příslušného konceptuálního rámce. Přesto jsou v současném diskurzu poměrně významné a považují za důležité je zmínit. Druhý z kanadských přístupů pochází z dílny Canadian Council of Social Development. Její členové přistupují k výzkumu z pohledu podmínek podporujících sociální kohezi a z pohledů prvků odpovídajících aktivitám spojených se sociální kohezí. Pro nás je podstatný zejména druhý ze zmíněných přístupů. Ten je dále rozdělen na tři dílčí kategorie. Za prvé na ochotu spolupracovat, jejímiž subdimenzemi jsou: důvěra v lidi, v instituce, respekt k rozdílnostem, porozumění reciprocitě, příslušnost. Za druhé účast: sítě sociální podpory, účast v sítích a skupinách (dobrovolnictví, skupinové

aktivity, filantropie) a politická participace. Třetí subdimenzí je vzdělanost [Jackson et al. 2000:7].

(7) Ve škále vnímané koheze autoři Bollen a Hoyle [1990] akcentují dvě dimenze: přináležitost ke skupině a morální závazek, který pocit přináležitosti ke skupině přináší. Autoři analyzují i další možné přístupy a docházejí k závěru, že jejich přístup zahrnuje i dimenze, které akcentují i další autoři (publikující zejména v průběhu 80. let).

(8) Posledním konceptem, je přístup strukturální, ve kterém je běžně zkoumána hustota sociálních sítí. Zjišťuje se počet uzlů, jejich schopnost držet skupinu pohromadě atp. [Moody, White 2003].

Podíváme-li se na tyto konceptuální rámce skrze (pro nás) referenční koncept Forresta a Kearse, zjistíme, že představené koncepty se soustředí na jednu či dvě z domén. V tomto kontextu potvrzujeme relevanci a zároveň také větší komplexitu vybraného konceptu, než jakou může nabídnout většina dalších konceptů. Pro přiblížení této teze načrtnu, jak jednotlivé konceptuální rámce souvisí s použitou konceptualizací. Následující popis je spíše ilustrativní, je třeba k němu přistupovat s vědomím, že jednotlivé domény jsou propojené a také že pojetí ostatních autorů nelze někdy zcela přesně „napasovat“ do jednotlivých dimenzí. Přehled viz tabulka 2.

**Tabulka 2: Prolínání konceptů koheze**

Koncepty / domény	Společné hodnoty a občanská kultura	Sociální řád a sociální kontrola	Sociální solidarita a snižování majetkových rozdílů	Sociální sítě a sociální kapitál	Lokální sounáležitost a identita
(1) Moreno a Jennings				ANO	ANO
(2) Festinger	ANO	ANO		ANO	
(3) Negativní vymezení		ANO	ANO	ANO	
(4) Beck			ANO	ANO	
(5) Jenson	ANO	ANO	ANO		ANO
(6) Jackson et al.	ANO			ANO	ANO
(7) Bollen a Hoyle	ANO	ANO			ANO
(8) Moody a White				ANO	

Tabulka schematicky naznačuje, jak se překrývá pojetí jednotlivých autorů a doménami sociální koheze v pojetí Forresta a Kearse

Přístup Morena a Jenningse odpovídá zejména posledním dvěma doménám, tedy sociálním sítím a lokální sounáležitosti. Festingerův koncept zdůrazňuje participaci a dlouhodobost trvání (doména hodnot), kooperace se skupinou nebo příspěvek skrze další aktivity (sociální řád a sítě). U dalšího konceptu, respektive skupiny konceptů, který jsem



pracovně označil jako „negativní vymezení“, absence norem, přílišná diferenciacie a dezintegrace odkazuje k doméně řádu a kontroly, slabé sociální vazby a dezorganizaci k sociálním sítím, nízká sociální solidarita se samozřejmě váže k doméně solidarity. Beckův koncept je spojen zejména s doménou sociální solidarity a snižování majetkových rozdílů a také se sociálními sítěmi a kapitálem. Koncept předložený Jenson je obdobně jako koncept Forresta a Kearse velmi rozsáhlý a rezonuje ve většině jimi popsanych domén. Participace a inkluze odkazují k první doméně společných hodnot, uznání jakožto znak tolerance k sociální kontrole, k této doméně odkazuje také dichotomie legitimacy/nelegitimity. A konečně Paulem Bernardem navržená šestá dichotomie je spojena s doménou snižování majetkových rozdílů. Druhý kanadský tým pak ve své konceptualizaci akcentuje spolupráci a síť, čímž pokrývá tyto tři domény: sociální síť, sociální řád a sounáležitost. Poslední dvě zmíněné domény jsou zastoupeny v konceptualizaci Bollena a Hoyla, sociální síť nahrazuje v tomto případě zejména důraz na sociální řád a kontrolu. Poslední z nabízených konceptů, který zastupuje strukturální proud zkoumání koheze, odkazuje jasně k doméně sociálních sítí.

#### **2.1.4 Optimalizace konceptu sociální koheze**

Přestože je koncept Forresta a Kearse velmi robustní, je třeba jej adaptovat pro specifické podmínky výzkumu ve třídních kolektivech. Z jimi zmiňovaných charakteristik jednotlivých domén jsem pečlivě vybral takové, které odpovídají zaměření výzkumu věcně a logicky. Došlo tedy k určité redukci. Redukce byla podřízena třem principům: 1. zachovat původní relevanci celého konceptuálního rámce, 2. přiblížit výsledný optimalizovaný koncept realitě případové studie, a tím zvýšit jeho validitu, 3. zachovat všech pět domén.

První doménou jsou společné hodnoty a kultura. Zde jsem se po pečlivém zvážení zachoval tři charakteristiky: společné cíle, podobné chování a participace na dění. Druhou skupinou charakteristik zastřešuje doména sociálního řádu a sociální kontroly definovaná absencí konfliktů, neformální kontrolou v kolektivu, tolerancí a meziskupinovou kooperací. Další doménou je sociální solidarita a snižování nerovností (zde s důrazem na solidaritu), která je ve výzkumu reprezentována otázkami týkajícími se společných norem, redistribuce, schopnosti přijmout závazky a pomoci druhým. Sociální síť jsou jako čtvrtá dimenze zastoupeny ve výzkumu těmito charakteristikami: sociálními interakce, angažovanost a schopnost uskutečnit kolektivní akci. Poslední doménou je sounáležitost a identita, která je operacionalizována prakticky stejně, jak je nazvána. Tedy ve výzkumu byla skrze tuto dimenzi měřena sounáležitost se skupinou a prolínání identity jedince s identitou skupiny.

### **2.1.5 Shrnutí důvodů pro použití konceptu Forresta a Kearse**

Shrňme tedy v bodech, co nás opravňuje využít konceptuálního rámce Forresta a Kearse.

- 1.) Neexistuje jednota v přístupu k sociální kohezi. Je tedy třeba volit mezi stávajícími koncepty.
- 2.) Snaha propojit mikrodimenzi a makrodimenzi, nebo alespoň ukázat jejich souvislost není ojedinělá. Takový přístup lze aplikovat s vědomím, že stávající koncept bude nutné optimalizovat.
- 3.) Domény, ve kterých koncept Forresta a Kearse operuje, jsou obsaženy v přístupech jiných výzkumníků, do značné míry jde o syntezu těchto přístupů v jednotném konceptu
- 4.) Přístup Forresta a Kearse je uznávaným přístupem, prakticky využívaným v současném empirickém výzkumu.
- 5.) Domény, se kterými operuje tato konceptualizace, jsou relevantní i pro mikrodimenzionální přístup.
- 6.) Nejde o otrocké kopírování konceptu, ale o pečlivý výběr relevantních položek a jejich následnou operacionalizaci, kterou ukážu v následujícím oddílu.

## **2.2 Operacionalizace**

Operacionalizaci optimalizovaného konceptuálního rámce byla v přípravné fázi výzkumu věnována velká pozornost. Po pečlivém zvážení jsem se rozhodl vytvořit rozsáhlou baterii otázek, která umožní následné statistické analýzy, revizi a zkrácení celé baterie na dotazovatelnou míru.

Pro každou charakteristiku jsem zformuloval dva výroky, které byly respondenty hodnoceny na škále 1-4 (1 = plně souhlasím, 2 = spíše souhlasím, 3 = spíše nesouhlasím, 4 = zcela nesouhlasím). Výroky byly koncipovány tak, aby odpovídaly každodennímu životu studenta. Ve fázi pilotáže byly výroky upraveny a revidovány. Snažil jsem se co nejvíce přiblížit zkušenosti studenta střední školy. Čerpal jsem jednak z vlastní zkušenosti a jednak na základě konzultací se studenty středních škol. Věřím, že takové uzpůsobení výroků umožnilo respondentům snazší a klidnější rozhodování i přes rozsáhlost dotazované baterie (ta měla ve výsledku 31 položek). Z tohoto důvodu bylo také možné použít škálu bez střední hodnoty.

Pro měření sociální koheze je využití výroků poměrně standardní. Ve srovnání s operacionalizacemi použitými jinými autory v minulosti [Bollen, Hoyle 1990: 485] [Jackson

et al. 2000:78], ale také zcela aktuálními [Tekleab, Quigley, Tesluk 2009: 198] [Drukker, Feron, Mengelers, Van Os 2009: 302] má tato operacionalizace svá dílčí specifika. Baterie je opravdu rozsáhlá (což má své opodstatnění v účelu výzkumu), čtyřbodová škála není standardem (na druhou stranu, standard v tomto případě neexistuje – ostatní autoři používají pěti-, dvou-, tří-, ale i desetibodové škály) a výroky jsou zpravidla formulovány velmi obecně, na rozdíl od přístupu, který jsem pro tento specifický výzkum zvolil já, když jsem se snažil co nejvíce se přiblížit respondentovi. Na druhou stranu, pokud autoři nepoužili jako proměnné informace z agregovaných dat, fakticky vždy použili metodu dotazování založenou na souhlasu/nesouhlasu s výrokem. Některé výroky v rámci srovnávání výzkumů jsou prakticky totožné. Troufám si tvrdit, že operacionalizace použité ve výzkumu školních kolektivů ob stojí ve srovnání s operacionalizacemi dalších autorů, s tím, že bereme v potaz částečně explorativní účel a specifickou cílovou populací výzkumu.

Seznam výroků uvádím v plném znění vždy s odkazem k doméně a charakteristice, kterou mají reprezentovat. Je to důležité proto, aby si čtenář vytvořil představu o jejich relevanci, ale také proto, že s jednotlivými výroky budu dále pracovat v analytické části studie. Operacionalizaci jednotlivých výroků shrnuje tabulka 3.

**Tabulka 3: Operacionalizace výroků**

Domény/charakteristiky	č. ot.	Znění otázky
<b>Společné hodnoty a kultura</b>		
Společné cíle	11	Máme velký problém se shodnout na tom, kam vyrazit na školní akci, když si můžeme vybírat.
	12	Když o týden odložíme písemnou práci, je to vždy výsledek snažení několika jednotlivců, kteří se neptají zbytku na jejich názor a postaví je před hotovou věc.
Podobné chování	13	Pokud profesor řekne, že jsme dnes nesnesitelní, je to vždy kvůli celé třídě, ne kvůli jednomu, či dvou z nás.
	14	Často se stává, že do třídy někdo přijde s hláškou (grimasou, gestem), kterou zanedlouho používají všichni.
Participace	15	Když je potřeba vyřešit nějaký problém (třeba co dát třídnímu profesorovi k narozeninám) účastní se debaty celá třída, ne jen úzká skupinka.
	16	Při řešení jednorázových úkolů (zalít květiny, stěhovat lavice) se těžko hledá dobrovolník, který by se jich ujal.
<b>Sociální řád a sociální kontrola</b>		
Absence konfliktů	21	Ve třídě je dost lidí nebo skupinek, které se vzájemně nesnášejí.
	22	Když vznikne vážnější konflikt, snaží se víc z nás znesvářené strany urovnat.
Neformální kontrola	23	Když se na něčem domluvíme, dohodu respektujeme.
	24	Jsme jako třída schopni sami sebe umravnit (přestat žvat jak paváni), když je potřeba.
Tolerance	25	Pokud se názor někoho ve třídě liší od většinového, není ostatními respektován.
	26	Jsme schopni a ochotni poslouchat, když nám potřebuje někdo z nás něco říct.
Meziskupinová kooperace	27	I když jsou ve třídě skupinky lidí, kteří se přátelí více, tyto skupinky spolu bez problémů spolupracují.
	28	Pokud jsme rozděleni na skupiny, které se střídají (třeba jednou mají odpolední vyučování první, další týden druhí) a není úplně jasné kdo je na řadě (třeba byly prázdniny), v klidu se dohodneme.
<b>Sociální solidarita</b>		
Společné standardy (normy)	31	Dobře se nám ve třídě spolupracuje, víme co jeden od druhého čekat.
	32	Lidé ve třídě si vzájemně důvěřují.
Redistribuce	33	Když se něco nemilého nešťastnou náhodou (ne záměrně) přihodí, radši poneseme trest jako celá třída než abychom určili jednoho viníka.
	34	Když někdo vytvoří na počítači tahák, dá jej ostatním volně k dispozici, nenechá si jej jenom pro sebe nebo pro několik vyvolených.
Přijetí závazků	35	Je pro nás vždycky velký problém vybrat v září někoho, kdo bude chodit s třídnicí, zalévat květiny atp.
	36	Jako třída máme projekt (adopce na dálku, chov třídního mazlíčka, podpora vačice v ZOO...), na který čas od času finančně přispěje každý.
Pomoc druhým	37	Vždy, když potřebuji pomoci s učením, najde se ve třídě někdo, kdo mi pomůže.
	38	Naše třída by se dala charakterizovat heslem „Jeden za všechny, všichni za jednoho.“
<b>Sociální síť</b>		
Sociální interakce	41	O přestávkách se třída vyprázdňuje, většina z nás si jde povídat s lidmi z jiných tříd.
	42	Drby o tom, kdo s kým chodí nebo kdo se s kým rozešel, jsou přirozenou součástí třídního života. Nic se dlouho neutají.
Angažovanost	43	Účastníme se jako třída turnajů, připravujeme program na akademii, případně pořádáme jiné akce, které mají význam na úrovni celé školy (koncerty, sběr odpadu...).
Uskutečnění kolektivních akcí	44	Často vyrazíme jako třída na nějakou mimoškolní akci.
	45	Nikdy se mimo školu jako třída nestýkáme.
<b>Sounáležitost a identita</b>		
Sounáležitost	51	Jsem rád, že jsem (součástí) zrovna v této třídě.
	52	Každý z nás je částečně zodpovědný za fungování kolektivu a chová se podle toho.
Prolínání identity s identitou třídy	53	Cítím se být pevnou součástí třídy jako kolektivu.
	54	Od mých spolužáků přichází mnoho podnětů, které významně ovlivňují můj život.

Výroky byly použity v dotazníkovém šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech  
Respondent hodnotil výroky na čtyřbodové škále od 1="zcela souhlasím" po 4="zcela nesouhlasím".

### 3. Datový soubor a použité statistické analýzy

#### 3.1 Instrument a výzkumný soubor

Vlastní dotazník<sup>17</sup> obsahoval především výše popsanou baterii otázek týkající se dimenzí sociální koheze. Otázky byly v dotazníku uspořádány v náhodném pořadí. Tato baterie byla doplněna druhou baterií pro sociální kohezi, postavené na přístupu Janes Jenson [1998] [Beauvais, Jenson 2002]<sup>18</sup>. Tato baterie se sestávala z celkem deseti otázek: každá z načrtnutých dichotomií byla zastoupena jedním výrokiem. Dotazník dále obsahoval otázky, na základě kterých byly konstruovány indexy kulturního a sociálního kapitálu a socioekonomického statusu. Konstrukci těchto indexů popíšu dále. Pojetí kapitálů vychází z teorie Pierra Bourdieu. To je třeba mít na paměti zejména při následných interpretacích vztahu sociálního kapitálu ke kohezi. V případě zkoumání sociální koheze se totiž častěji setkáváme s „makrosociálním“ konceptem sociálního kapitálu, který rozvinul Robert Putnam<sup>19</sup>.

V dotazníku byla dále velmi stručná sada otázek, jejímž cílem bylo zmapovat osobnostní typologii respondentů. Ta však byla na základě předchozích zjištění [viz. Buchtík 2007:17] z analýz v této studii vyřazena<sup>20</sup>. Na závěr byla zařazena poměrně rozsáhlá část zjišťující jednak demografické ukazatele, ale také například prospěch a aspirace jednotlivých studentů.

Dotazník prošel několika koly kritických připomínek ze strany odborníků, sociologů. Proběhla také pilotáž dotazníku. Zkušebními respondenty byli studenti jiných pražských gymnázií odpovídajícího věku a také jeden bývalý student gymnázia. V této fázi nebyli osloveni studenti gymnázia, na kterém byl prováděn výzkum, aby nedošlo k „zanesení terénu“. Délka dotazníku je 25 minut.

Samotný sběr dat pak proběhl v druhé polovině ledna 2007. Cílovou skupinou byli studenti Gymnázia Praha 4 v Postupické ulici 3150. V té době mělo gymnázium zhruba 580 studentů a dvacet tříd. V následující fázi byly všechny dotazníky ručně zkontrolovány a

---

<sup>17</sup> Viz. příložené CD

<sup>18</sup> Řešení navržené Jane Jenson, použité při výzkumech sociální koheze v Kanadě, je ve výzkumné praxi snadno aplikovatelné a přehledné.

<sup>19</sup> O rozdílnosti pojetí sociálních kapitálů viz. [Sedláčková, Šafr 2008]

<sup>20</sup> Vzhledem k tomu, že osobnostnímu profilu nebylo možné věnovat v dotazování více prostoru a baterie neprošla dostatečnou validací před testováním ani nepovažuji za vhodné ji zařadit do těchto analýz. Jejím původním účelem bylo jen velmi orientačně zjistit, zda se neprokáže vazba vnímání sociální koheze třídy a jednotlivých osobnostních typů. Tato vazba se neprokázala.

zhruba deset jich bylo vyřazeno, protože existovala důvodná pochybnost o jejich validitě<sup>21</sup>. Z analýzy dat byla také vyřazena jedna ze tříd, ve které se nepodařilo ani přes opětovný pokus vybrat alespoň 50% validních dotazníků<sup>22</sup>. Celkově tak byla sebrána data od 465 respondentů, návratnost tedy okolo 80%.

Věk respondentů se pohybuje od 13 do 19 let (průměr 16,2 let). Jedná se převážně o studenty šestiletého gymnázia (69%, čtyřleté 31%). V souboru je zastoupeno 56,4% dívek. Nadhodnocení ženské populace odpovídá vyššímu poměrnému zastoupení studentek na tomto gymnáziu. Zastoupení studentů podle ročníků, přihlédneme-li k počtu a velikosti tříd, je rovnoměrné. Pro kontext je vhodné krátce doplnit specifika výzkumného souboru. Šetřena byla populace pražských studentek a studentů gymnázia a víceletého gymnázia. V 75% rodin dosáhl alespoň jeden z rodičů vysokoškolské vzdělání. Můžeme předpokládat, že studující mají nadstandardní finanční zázemí. Zejména u studentek a studentů šestiletého studia očekáváme vysoké studijní předpoklady, prakticky všichni studenti (98%) hodlají studovat na vysoké škole. Nejde o „elitní“ pražské gymnázium, přesto můžeme říci, že přinejmenším předpoklady a očekávání na studující kladené jsou nad průměrem běžné populace. Tato specifika nás opravňují předpokládat, na základě zjištění jiných autorů [Forrest, Kearns 2001:2136] [Moody, White:117], že zkoumané třídní kolektivy budou obecně vykazovat vyšší sociální kohezi než jiné (např. učňovské třídní kolektivy). Výzkum je případovou studií a jako takový není reprezentativní za celou populaci ani za středoškolskou populaci. Možnost zobecnění získaných poznatků budu diskutovat dále.

Zjištění, která vyplynula z analýz výsledků výzkumu, jsem diskutoval s vyučujícími gymnázia a jeho vedením. Závěry, týkající se sociální koheze, se shodovaly s představou pedagogů o fungování některých tříd, zejména tříd nejméně soudržných. V následujícím roce pak byly výsledky výzkumu diskutovány se studenty čtvrtých ročníků (ve výzkumu jde o třídy 3.A, 3.F, Kvinta A, Kvinta B) v rámci sociologického semináře. Subjektivní názory studentů o míře koheze v rámci jejich kmenové třídy zhruba odpovídaly výsledkům výzkumu, i když názor jednotlivých studentů se mírně lišil. V dalším ze seminářů byli studenti vyzváni, aby na základě předloženého operacionalizovaného konceptu pořídili fotografie, které budou jednotlivé výroky co nejlépe vystihovat. Původním záměrem bylo tyto fotografie dále analyzovat, nicméně vzhledem k jejich nízkému počtu jsem od tohoto záměru upustil.

---

<sup>21</sup> Šlo o dotazníky vyplněné jen z části nebo o dotazníky, u nichž se vyskytla dlouhá sekvence monotónních odpovědí v baterii otázek týkající se sociální koheze.

<sup>22</sup> Šlo o třídu 4.F. Data všech respondentů z této třídy byla vyřazena z datového souboru.

Fotografie ale podle mého názoru mají svou výpovědní hodnotu a lze je použít přinejmenším jako autentický ilustrační materiál<sup>23</sup>.

### **3.2 Konstrukce indexů**

V této části přiblížím konstrukci čtyř ukazatelů, pomocí kterých se v analytické části budu snažit interpretovat, případně validizovat, ukazatel sociální koheze, respektive ukazatele jednotlivých dimenzí. Jde o socioekonomický status, sociální kapitál, kulturní kapitál a ukazatel sociální Koheze postavený na konceptu Jane Jenson. Těmto čtyřem ukazatelům nemohlo být při dotazování věnováno tolik prostoru jako pro hlavní baterii otázek.

#### **3.2.1 Socioekonomický status**

Socioekonomický status respondenta (tedy studenta střední školy) silně souvisí se statusem jeho rodiny, proto jsem se rozhodl vycházet z velké části právě ze statusu celé rodiny. Socioekonomický status jsem pro účely studie měřil ve třech dimenzích. Pro každou z těchto dimenzí jsem vypočítal z-skór, celkový index je pak průměrem z-skóru těchto tří dimenzí. Standardizací jednotlivých dimenzí získáme možnost jejich vzájemného srovnání a zajistíme, aby každá měla stejnou váhu.

První dimenzí je sociální status rodiny, respektive rodičů. Jejím základem je vzdělání obou rodičů a prestiž povolání každého z rodičů, konstruovaná podle mezinárodně uznávané klasifikace EGP [dle: Krejčí, Matějů 1999:1-2], respektive její hrubší verze, která rozlišuje pět tříd. Druhou dimenzí je vybavenost domácnosti, pro kterou byly použity tyto indikátory: více než jedna koupelna v domácnosti (jako indikátor velikosti bytu/domu), respondent má vlastní pokoj, vlastnění dvou a více aut a tří a více počítačů. Dva další původně zamýšlené indikátory se ukázaly být v této cílové skupině jako nediferencující: mobilní telefon (vlastní jej 99,6% respondentů, čili v podstatě všichni) a připojení k Internetu v domácnosti (94%). Třetí dimenze pak ukazovala subjektivní odhad socioekonomického statusu respondenta. Jednak šlo o odhad příjmu rodiny, za druhé o subjektivní zařazení na žebříček sociální hierarchie (respondent měl možnost zařadit se na škále 1-5 v závislosti na tom, kam by se sám umístil podle svého sociálního postavení).

---

<sup>23</sup> Ukázalo se, že vyčleněný čas nebyl dostatečný, avšak v rámci seminářů nebylo možné věnovat této problematice více času. Shromáždění dostatečného množství fotografií k vizuálně sociologické analýze by tak vyžadovalo vlastní výzkum. Stávající fotografie viz. přiložené CD.

### **3.2.2 Kulturní kapitál**

Při konstrukci kulturního kapitálu jsem použil a operacionalizoval přístup Pierra Bourdieu [1983:189-190]. Kulturní kapitál je tedy rozdělen do dimenzí: vtělený, objektivizovaný a institucionalizovaný kulturní kapitál. Každý z těchto typů kulturního kapitálu byl, analogicky ke způsobu konstrukce socioekonomického statusu, standardizován a celkový ukazatel kulturního kapitálu je opět průměrem těchto standardizovaných veličin.

Institucionalizovaný kapitál byl indikován ve výsledku pouze nejvyšším dosaženým vzděláním rodičů, neboť další proměnná, totiž aspirace respondenta na studium vysoké školy se ukázala jako nediferencující. 98% dotázaných chce pokračovat ve studiu i po maturitě. Vtělený kapitál indikovaly tyto proměnné: návštěva kulturních zařízení (divadla, koncerty...), četba (alespoň hodina denně), schopnost domluvit se dvěma a více cizími jazyky a vlastní aktivity na poli kultury (hra na hudební nástroj, členství v divadelním spolku). Konečně objektivizovaný kapitál byl měřen hmotnými kulturními statky (knihy, umělecká díla, básnické sbírky) v domácnosti.

### **3.2.3 Sociální kapitál**

Sociální kapitál je v zásadě možné měřit v dimenzi individuální a kolektivní. Jak jsem již v předchozím textu upozornil, zvolil jsem individuální dimenzi, která lépe zapadá k ostatním konceptům a obecnému teoretickému zakotvení práce. Vycházel jsem volně z operacionalizace Matějů, respektive z několika jeho operacionalizací (z výzkumů Rodina 1989 a ISSP 2001). Sociální kapitál byl měřen opět ve třech dimenzích. Jednak v dimenzi osobních kontaktů (tedy sociálních sítí) a schopnosti sítě mobilizovat. Dále pak skrze důvěru ve společnost a sledování celospolečenských událostí. Třetí dimenze je frekvence sociálních interakcí (v této položce jsem vycházel ze sumačního indexu ISC [srv. Sedláčková, Šafr 2005: 6]. Všechny otázky byly optimalizovány pro středoškolskou populaci. Index byl vystavěn na základě dvou baterií otázek: souhlasu s výrokiem a odhadnutí četností jednotlivých typů kontaktů. Konstrukce je analogická k výše představeným ukazatelům.

### **3.2.4 Koheze dle Janes Jenson**

Ukazatel je založen na baterii deseti otázek, které jsou vystavěny na pěti protipólech určující soudržnou/nesoudržnou kolektivitu. Tyto dvojice vycházejí z již zmíněné konceptualizace kanadské socioložky Janes Jenson (viz. výše; str. 30). Zařadil jsem jej především jako jeden z validizačních nástrojů. Pro ověření dimenzionality indexu, tedy zda je vhodné jej používat jako celek, či je lepší vytvořit dva (nebo více) ukazatelů, jsem využil metodu explorační faktorové analýzy. Ta sice odhalila dva faktory, nicméně faktorové



zátěže jednotlivých položek jsou zpravidla u obou faktorů poměrně vysoké (operacionalizace baterie a faktorové zátěže viz. příloha 1). To umožňuje považovat index za jednodimenzionální (alespoň pro účely následujících analýz). Výsledný ukazatel ukazuje průměrnou hodnotu, respektive její z-skór, aby byla zachována jednotná logika u všech čtyř indexů, které budou následně vstupovat do analýz.

### **3.3 Použité statistické analýzy – exkurz**

V analýze dat byly použity jednak standardní statistické metody a testy (t-testy, ANOVA, korelační analýza, explorační faktorová analýza), ale také metody, které úplně běžné nejsou: konfirmační faktorová analýza, shluková analýza a analýza reliability škály. Tyto tři metody stručně přiblížím<sup>24</sup>. Nejprve je však třeba upozornit na důležitý fakt, který hraje významnou roli při interpretaci dat (zejména analýz založených na srovnávání průměrů a korelační analýze). Vzhledem k tomu, že data mají reprezentovat pouze zkoumanou školu a byli dotázáni prakticky všichni studenti gymnázia (jak již bylo zmíněno, návratnost platných dotazníků byla okolo 80%), můžeme tento výzkum označit jako úplné zjišťování (tedy cenzus). V takovém případě není standardní ověřování významnosti testů, respektive mechanická práce s 5% hladinou významnosti, na místě. Naměřené hodnoty v takových případech ukazují *„skutečný rozdíl, není třeba žádného testu, abychom tuto skutečnost prokázali. (...) Při používání statistické indukce bychom mnohdy dospěli k závěrům, o statisticky nevýznamných rozdílech, ač o rozdíly ve skutečnosti jde.“* [Rabušic, Soukup 2007: 382]. Proto v rigorózní práci vůbec neoperuji se signifikancí, pokud jde o usuzování o vlastnostech výzkumného souboru (pokud ale například srovnáváme teoretický model s naměřenými daty, jde o zcela jinou problematiku). Všechna uvedená zjištění jsou interpretována na základě věcných výsledků analýz.

Nyní se zaměříme na tři zmíněné analýzy. Ve všech třech případech jde o takový typ analýzy, která klade velký důraz na teoretickou a interpretační rovinu, která je s příslušnou analýzou neodmyslitelně spjata. Bez uvážení širšího kontextu totiž můžeme metodou pokus-omyl dospět k statisticky vyhovujícím závěrům, nicméně z věcného hlediska půjde o výsledky zcela nahodilé. Za těmito konkrétními třemi analýzami stojí pečlivá teoretická a metodologická příprava, kterou jsme diskutovali v předchozí části práce.

---

<sup>24</sup> Smyslem tohoto stručného exkurzu není metody popsat ze statistického hlediska, ale srozumitelnou formou přiblížit základní smysl těchto metod. Text je samozřejmě doplněn o odkazy na odbornou literaturu, ve které je možné metody nastudovat mnohem hlouběji.

### 3.3.1 Konfirmační faktorová analýza

Konfirmační faktorová analýza je typem strukturních modelů. Její základní princip je asi nejsnazší pochopit na základě porovnání s klasickou, explorační, faktorovou analýzou. U explorační analýzy nemáme restriktce na počet faktorů, nebo na to, jaké vazby by měly mít nulovou zátěž. To svádí k faktorování v podstatě náhodných shluků proměnných bez hlubšího teoretického podložení a ke snaze hledat v takových datech smysluplné faktory. Na druhé straně metoda konfirmační faktorové analýzy klade velký důraz na teoretické podložení. Jejím principem je testování předem určeného teoretického modelu, který předem definuje strukturu faktorů a nulové zátěže mezi proměnnými. Jinými slovy v konfirmační analýze „*testujeme specifickou hypotézu o matici zátěží*  $\{a_{ij}\}$ “ [Hendl 2006: 480]. Jak takový model vypadá<sup>25</sup> a jaká jsou jeho hlavní kritéria hodnocení?

Model se sestává ze dvou typů proměnných. Jednak jsou to manifestní proměnné, což jsou proměnné, které jsou obsaženy v datech (označené čtverečkem). Druhým typem proměnných jsou latentní proměnné neboli faktory. Ty naopak v datech obsaženy nejsou a jsou indikovány manifestními proměnnými (označovány jsou kroužkem nebo elipsou). Příkladem latentní proměnné je sociální koheze nebo také anomie. Na základě našich teoretických poznatků tedy sestavíme model, ve kterém definujeme vztahy mezi proměnnými, respektive vliv jedné proměnné na druhou (vztahy jsou znázorněny pomocí šipek). Vznikne tak schéma znázorňující předpokládané vazby proměnných. Dále je potřeba do modelu doplnit chyby pro manifestní proměnné, což vychází z předpokladu, že každé měření nese určitou chybu [Byrne 2001:9]. Posledním krokem je fixace některých parametrů. Jeden z regresních koeficientů se pro každou latentní proměnnou fixuje na hodnotě 1. Škála latentní proměnné je pak shodná se škálou fixované manifestní proměnné. Více o problematice fixace [Urbánek 2000: 79]. Model je připraven k testování.

Interpretace výsledků konfirmační faktorové analýzy není triviální. Je tomu tak především proto, že neexistuje jeden ukazatel kvality modelu, který by jasně řekl, že model odpovídá datům. Například program AMOS nabízí řádově tři desítky různých ukazatelů. Pro interpretaci modelu jsem vybral čtyři ukazatele<sup>26</sup>:  $\chi^2$  test, RMSEA, CFI, AIC. Tyto ukazatele stručně představím, aby i čtenář, který není obeznámen se strukturálním modelováním, mohl sledovat interpretaci analýz s určitou mírou porozumění. Vysvětlení ukazatelů je zde načrtnuto jen velmi schematicky a tím možná poněkud nepřesně, není však cílem této

<sup>25</sup> K práci se strukturními modely jsem použil program AMOS. Popis modelu akcentuje způsob, jakým se modely vytvářejí právě v tomto programu.

<sup>26</sup> Výběr ukazatelů nebyl svévolný, nýbrž založený na literatuře a následných konzultacích. Jde o relativně častěji používané ukazatele.

rigorózní práce rozebírat principy strukturálního modelování detailně. Proto doporučuji nahlédnout do literatury zabývající se strukturálním modelováním [např. Byrne 2001] [Urbánek 2000].

Hodnota  $\chi^2$  testu reprezentuje rozdíl mezi naším modelem a daty. Při velmi dobré shodě modelu s daty budou absolutní hodnoty  $\chi^2$  blízké nule. Pravděpodobnost  $p$  tohoto modelu pak porovnává kritickou hladinu  $\chi^2$  pro daný počet stupňů volnosti ( $df$ ) s naměřenou hodnotou  $\chi^2$ , obdobně jako například u testování četností rozložení v kontingenční tabulce<sup>27</sup>. Logika interpretace  $p$  je však přesně opačná. Zatímco u testování četností je žádoucí zamítnout  $H_0$ , tedy říci, že mezi proměnnými existuje vztah, v našem případě je snahou naopak  $H_0$  přijmout, protože ta říká, že se model a data shodují. Problémem tohoto testu je, že při vysokém počtu parametrů a stupňů volnosti, dochází prakticky vždy k zamítnutí nulové hypotézy. Ve většině případů strukturálního modelování je tak požadavek na přijetí  $H_0$  nerealistický [srv. Byrne 2001:81] a je třeba použít dalších kritérií.

Komparativní index shody (CFI) je založen na porovnání našeho modelu s modelem nezávislosti a bere v úvahu velikost výběru. Nabývá hodnot 0-1. Hodnoty blízké 1 indikují velmi dobrou shodu.

RMSEA (*root mean square of approximation*) označuje odmocninu z průměrného čtverce chyby odhadu a je jedním z nejvíce vypovídajících kritérií ve strukturálním modelování. Pro modely dobře odpovídající datům by se hodnota RMSEA měla pohybovat do cca 0,05. V hodnotách 0,08-0,1 můžeme hovořit o částečné vhodnosti modelu, u hodnot nad 0,1 hovoříme o slabé shodě modelu s daty.

Poslední ukazatel, Akaikeovo informační kritérium (AIC), odkazuje na kvalitu modelu, přičemž bere v potaz princip parsimonie. Na základě tohoto indexu je možné porovnávat podobné různě složité modely a rozhodnout, který z nich je „lepší“. Jelikož hodnota indexu ukazuje v podstatě míru neshody, je z hlediska AIC kritéria vhodnějším modelem ten s nejnižší hodnotou.

### 3.3.2 Shluková analýza

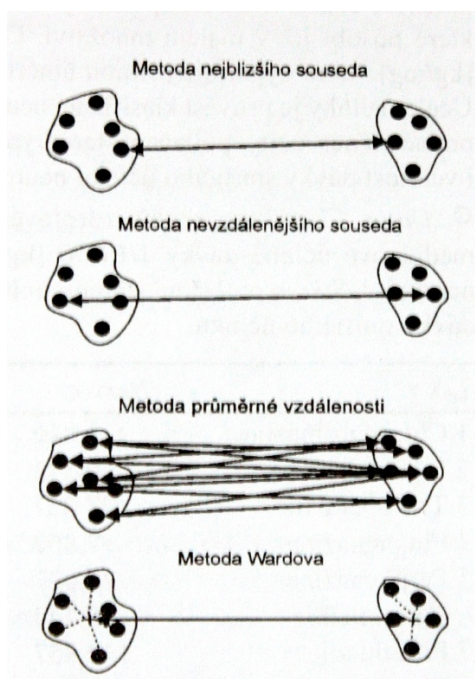
Základním principem shlukové analýzy je snaha nalézt podobnost mezi vícerozměrnými objekty a tyto objekty roztrždit do skupin, čili shluků. Tuto metodu využíváme zpravidla tehdy, když chceme získat informaci o tom, jaká je struktura objektů (v našem případě tříd). Struktura je modelována s ohledem na to, jaké proměnné do analýzy

---

<sup>27</sup> Při interpretaci konfirmační faktorové analýzy používám povysvětlení významnosti  $\chi^2$  testu právě tuto jeho hladinu významnosti  $p$ .

zařadíme (například jednotlivé dimenze sociální koheze). Naším cílem je získat představu o tom, jak jsou třídní kolektivy shlukovány podle dosažených hodnot v jednotlivých dimenzích koheze. Shlukování zpravidla probíhá na základě měr nepodobnosti, kterých existuje několik. Ty říkají, podle jakého klíče se objekty v analýze shlukují (nejčastěji používané metriky viz obr. 1). Výsledky při použití různých měr se mohou lišit. Meloun, Militký a Hill proto doporučují „užívat několik měr a porovnat výsledky s teoretickými nebo dosud známými tvary shluků“ [Meloun, Militký, Hill 2005: 272].

**Obrázek 1: Nejčastěji používané metriky shlukové analýzy**  
převzato z [Meloun, Militký, Hill 2005: 283]



Pokud nemáme jasnou představu o výsledném počtu shluků (jak je tomu v našem případě), je třeba jej dovozovat až na základě věcného významu. To, jakým způsobem se třídy postupně shlukují, ukáže přehledně dendrogram. Vycházíme ovšem z předpokladu, že data obsahují shluky a zároveň nejde o jeden velký shluk (tedy data nabízí dostatečný prostor pro rozlišení objektů) [srv. Hendl 2006: 464], což v našem případě můžeme zaručit. Výsledným výstupem bude tedy volba nejvhodnějšího klíče pro shlukování na základě věcného významu, který poskytnou data o určitém smysluplném počtu shluků.

### 3.3.3 Analýza reliability škály

Reliabilita škály ukazuje, zda proměnné konsistentně reflektují to, co chceme měřit. V našem případě půjde o snahu zjistit, zda je možné sestavit zkrácenou baterii otázek, která bude poskytovat výsledky velmi podobné úplné baterii. Výběr položek (nebo alespoň rámc

způsobu tohoto výběru) by měl být podroben spíše předchozím teoretickým předpokladům než snaze získat co nejlepší kvalitu statistických ukazatelů.

Do samotné analýzy by měly vstupovat ty výroky, které mají vztah k celkovému ukazateli sociální koheze ( $r > 0,3$ ). Pokud nesplňují tuto podmínku, můžeme je vyřadit. Základním údajem je Cronbachovo  $\alpha$  (dále také jen  $\alpha$ ), které nabývá hodnot 0 až 1 a udává míru reliability celé škály, přičemž zhruba od hodnoty 0,7 můžeme hovořit o konzistentní škále a od hodnoty 0,8 o dobré škále [srv. Field 2005: 668]. Další údaj, „Cronbachovo  $\alpha$  je-li položka vyřazena“ udává míru reliability škály nepočítaje v to danou položku. Čím více poklesne hodnota, tím můžeme považovat položku za „důležitější“. Naopak v případech, kdy by hodnota po vyřazení položky vzrostla, položka nepřispívá k celkové reliabilitě (respektive ji snižuje) a je vhodné ji vyřadit. Naším cílem bude najít reliabilní baterii otázek, která by mohla měřit celkovou míru sociální koheze, přičemž budeme chtít dále zachovat logiku jednotlivých dimenzí, které za škálou stojí. Jednotlivé položky ve výsledné škále by také neměly být příliš korelovány mezi sebou navzájem, pak by totiž měřily to samé.

Pro bližší pochopení analýzy reliability škály doporučuji nahlédnout do srozumitelně napsané knihy Andyho Fielda [2005], případně mnohem více matematicky pojaté série článků Jana Řeháka [ŘEHÁK 1998] [ŘEHÁK 1998a] [ŘEHÁK, BÁRTOVÁ, HAMANOVÁ 1998].

## 4. Analýza dat

Analytickou část rigorózní práce můžeme rozdělit do čtyř částí. Tyto části se však vzájemně doplňují, nelze je vnímat jako zcela oddělené analýzy. V prvním kroku pomocí explorační a konfirmační faktorové analýzy ověřím platnost modelu, případně provedu některé jeho dílčí úpravy. Tak stanovím výchozí ukazatele pro měření sociální koheze a jejich jednotlivých domén, se kterými budu dále pracovat. V druhé části se zaměřím na zkoumání vztahu jednotlivých dimenzí, celkového ukazatele sociální koheze, základních indexů (výše popsané kapitály a koheze dle Jenson) a demografických ukazatelů. Ve třetí části se pokusím na agregovaném souboru formulovat (pokud to bude možné) typologii tříd v kontextu dimenzí koheze. Využiji přitom shlukovou analýzu. Relevanci výsledků této analýzy se pokusím potvrdit nebo vyvrátit na základě předchozích zjištění a teoretických předpokladů. Úkolem čtvrté části pak bude nalézt na základě předchozích zjištění obecný nástroj pro měření sociální koheze ve třídních kolektivech. Pokusím se nadesignovat zhruba 5-10 položkovou baterii otázek (tedy takovou baterii, která bude uplatnitelná v dalších výzkumech). Tato baterie bude

vycházet z původního teoretického konceptu a bude reflektovat předchozí analytická zjištění. Její reliabilita by pak měla být potvrzena příslušnými statistickými ukazateli.

Cílem této části rigorózní práce je:

1. Ověřit a případně optimalizovat koncept vycházející z teoretických předpokladů.
2. Přinést pochopení překračující teoretické úvahy o fungování celého konceptu a jeho dílčích dimenzí.
3. Operacionalizovat nástroj, který bude možné použít v obdobných výzkumech.

#### **4.1 Ověření a optimalizace konceptu**

Než přejdu k vlastním analýzám, je třeba ověřit platnost vytvořeného modelu. Otázkou nejprve bude, zda je třeba na model pohlížet jako na vícedimenzionální nebo pouze jako na konstrukci, která je svázána s mnoha indikátory. Tuto problematiku jsem diskutoval již v teoretické části textu. Tato znalost pak bude určovat směr a pojetí následných analýz. Pro tyto účely použiju explorační faktorovou analýzu. Ta by měla nejen odpovědět na otázku dimenzionality, ale také poskytnout první náhled do dat.

Faktorová analýza (viz příloha 2, sloupec I.) rozdělila výroky do osmi faktorů. Můžeme tedy říci, že námi měřené pojetí koheze je vícedimenzionální, respektive nemůžeme jej považovat za konstrukci o mnoha indikátorech. Dále tedy budeme v analýzách konstruovat ukazatel koheze jako ukazatel složený z několika dimenzí. Bude též kladen důraz na tyto jednotlivé domény. Pojďme se ale blíže podívat na výsledky analýzy:

Míra vysvětlené variability je 54,9%, což není mnoho, vezmeme-li v úvahu závratný počet faktorů (například v případě řešení s třemi faktory bychom dosáhli pouze 30,5%). První, výrazně nejvíce vysvětlující faktor (16,4% po rotaci), jsem označil jako „řád a sounáležitost“, protože poměrně věrně kopíruje dvě domény navržené Forrestem a Kearnsem. Další faktory vysvětlují pouze od 7,1% po 3,7% variace. Pro přehled uvádím orientační výčet jejich pojmenování (pro bližší představu však doporučuji nahlédnout do tabulky): (2.) „dohoda, komunikace“, (3.) „tlak skupiny, společná výpomoc“, (4.) „společné aktivity“, (5.) „drby a nespolupráce“, (6.) „distribuce“, (7.) „společný projekt“, (8.) „kolektiv jako jeden“. Při bližším pohledu vidíme, že jednotlivé výroky nezapadají do konceptuálně vymezených dimenzí (s výjimkou výroků v prvním faktoru „řád a sounáležitost“, který pokrývá dimenze řádu, kontroly a sounáležitosti). Vzhledem k nízkému procentu vysvětlené variability u jednotlivých faktorů není možné říci, že by faktory určené touto analýzou přesněji popisovaly sociální kohezi než teoretický model. Přesto provedeme faktorovou analýzu ještě jednou, tentokrát s restrikcí na pět faktorů, což odpovídá počtu domén daných teoretickými

východisky (viz příloha 2, sloupec II.). Pětifaktorové řešení vysvětluje 44,6% rozptylu a jednotlivé faktory také nekorespondují s dimenzemi. Pouze první, nejvíce vysvětlující faktor (18,7%), v podstatě kompletně zahrnuje tři z pěti domén. Kromě domén sounáležitosti a sociálního řádu, které byly obsaženy v prvním, nejvýznamnějším faktoru již v předchozím osmifaktorovém řešení, je zde obsažena i doména solidarity. Kromě zjištění, že je třeba dále uvažovat vícedimenzionální pojetí sociální koheze, přinesla faktorová analýza poznatek, na jehož základě můžeme stanovit následující hypotézu: dimenze hodnot a sociálního kapitálu stojí poněkud stranou od ostatních tří dimenzí, které jsou obsaženy v prvním faktoru. Pro ověření či vyvrácení platnosti modelu je však potřeba použít konfirmační faktorovou analýzu.

Řešení podobných úloh, tedy ověřování teoretických modelů sociální koheze pomocí konfirmační faktorové analýzy, je v současné době stále poměrně běžnou praxí [viz. Vergolini 2007] [Reeskens, Botterman, Hooghe: 2009]. Nelze ji však použít vždy, protože k provedení této analýzy je třeba mít k dispozici předem zkonstruovaný teoretický model. V našem případě je však jasně stanoven, popsán a pečlivě operacionalizován, proto je možné tuto metodu použít. Teoretický model je možné mírně upravit podle výsledků dílčích analýz. Taková optimalizace by neměla být v kontextu teoretické koncepce celého modelu natolik zásadní, aby byly porušeny předchozí teoretické předpoklady. Jinými slovy „*při hodnocení modelu musí být bráno v potaz více kritérií, je nezbytné zohlednit teoretické, statistické a praktické předpoklady*“ [Byrne 2001:88; překlad MB] Než budeme testovat model jako celek, je třeba ověřit model každé z pěti domén zvlášť.

Výsledky modelů pro jednotlivé domény jsou následující (podrobně viz. přílohy 3 a 4): Doména hodnot splňuje statistická kritéria konfirmační faktorové analýzy ( $p=0,16$ ;  $RMSEA=0,032$ ), ale dvě položky nesou negativní hodnotu odhadu parametru (ot. 12 a 14). Pro další analýzu budou vyřazeny, protože nesplňují podmínky modelu [srv. Byrne 2001:75]. Upravený model této domény také splňuje statistické požadavky ( $p=0,53$ ;  $RMSEA=0,00$ ), žádný z odhadů již není záporný. Tento model je možné použít.

Druhá dimenze sociálního řádu a kontroly nesplňuje požadavky ( $p=0,00$ ;  $RMSEA = 0,091$ ). Hodnota  $RMSEA$  naznačuje, že model sice neodpovídá spolehlivě datům, nicméně není úplně nevhodný [srv. Urbánek 2000:122]. Tímto indexem je třeba se detailněji zabývat. Model podle všeho není nevhodný jako celek, ale jen některá z jeho částí. Oblast, která do modelu nepatří, je třeba nějakým způsobem identifikovat. To provedeme skrze modifikační

indexy<sup>28</sup>, které (zjednodušeně řečeno) odhalí nevhodnou korelaci (respektive kovarianci) dvou parametrů. Ukazatel modifikačního indexu je založen na principu  $\chi^2$  testu. Ukazuje, o kolik přibližně klesne výsledná hodnota  $\chi^2$  testu u celého odhadovaného modelu v patřičném kroku, pokud by odhady byly nezávislé. Vysoký pokles hodnoty  $\chi^2$  tak ukazuje na vysokou nechtěnou korelaci vstupních parametrů. Jak je patrné (viz. příloha 5), v tomto případě je problematický vztah mezi otázkou č.21 a č.27. Toliko statistická indikace. Ta je však pouze určitým rádcem, pojďme se na problematiku podívat věcně. Hovoříme o výrocích: „Ve třídě je dost lidí nebo skupinek, které se vzájemně nesnášejí.“ a „I když jsou ve třídě skupinky lidí, kteří se přátelí více, tyto skupinky spolu bez problémů spolupracují.“ Oba dva výroky jsou si věcně velmi podobné, zabývají se skupinami lidí ve třídě a jejich vzájemnou spoluprací, respektive nespoluprací. Jejich věcnou podobnost podtrhuje také jejich vysoká korelovanost<sup>29</sup>. Proto je třeba jeden z výroků z baterie odebrat, pak by měl model lépe vyhovovat předpokladům (vyřadíme výrok č.27). To se také, s drobnou mírou tolerance, děje ( $p=0,004$ ;  $RMSEA=0,054$ ). Optimalizovaný model vykazuje lepší vhodnost modelu než předchozí řešení (AIC kritérium původního modelu = 124, optimalizovaného = 60). Dále tedy budeme vycházet z tohoto optimalizovaného modelu.

Zbývající tři modely pro domény solidarity ( $p=0,0$ ;  $RMSEA=0,059$ ), sociálních sítí ( $p=0,51$ ;  $RMSEA=0,000$ ) a sounáležitosti ( $p=0,23$ ;  $RMSEA=0,032$ ) dobře odpovídají datům a není je třeba žádným způsobem dále upravovat. Použity budou v souladu s původními teoretickými předpoklady.

Při analýze jednotlivých domén jsme došli ke třem dílčím úpravám. Původní ukazatel o 31 položkách byl upraven na 28 položek. Tři položky byly na základě dílčích analýz a úvaze vyřazeny. Podle mého soudu jde věcně o prozatím přiměřenou optimalizaci, která je přípustná. S těmito poznatky vstupujeme do hlavní části analýzy spojené se strukturálním modelováním. Nyní půjde o ověření modelu jako celku. Model by měl splňovat (kromě již diskutovaných teoretických předpokladů) tyto statistické podmínky:  $RMSEA$  okolo 0,05 (maximálně však 0,08), CFI kritérium blízko 1 (0,9, lépe 0,95) a AIC kritérium optimalizovaného modelu by mělo mít nižší hodnotu než AIC kritérium původního modelu. Výsledky jsou poměrně uspokojivé. CFI kritérium se pouze blíží kýžené hodnotě (0,86) nicméně  $RMSEA$  0,053 a AIC 886 (oproti 1148 původního modelu) jsou dostatečné proto, abychom mohli konstatovat, že předpokládaný model odpovídá datům, byť s sebou nese určitou nepřesnost. Ta však není natolik významná, abychom nemohli s modelem dále

---

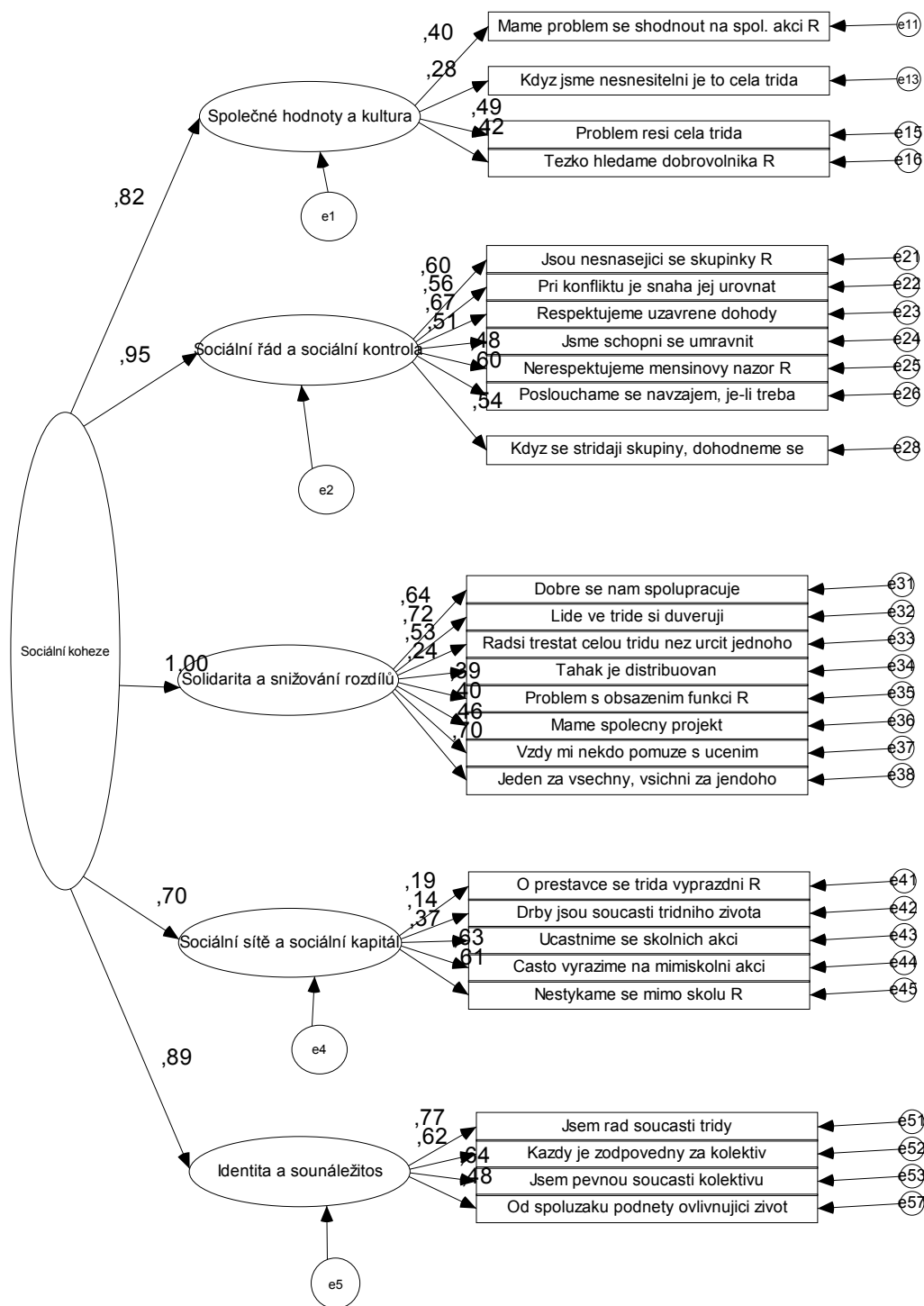
<sup>28</sup> I u nás bude zřejmě častěji používáno anglické označení *Modification Indexes*

<sup>29</sup> Spearmanův index pořadové korelace: 0,55.



pracovat (vzhledem k tomu, že model je, podložen dobře teoreticky a metodologicky, je možné akceptovat tuto statistickou nepřesnost). Dále budeme pracovat s optimalizovaným modelem viz. obr.2<sup>30</sup>.

**Obrázek 2: Optimalizovaný model konfirmační faktorové analýzy se standardizovanými koeficienty**



$\chi^2=766$ ; d.f.=346;  $p<0,001$ ; RMSEA = 0,053; CFI = 0,858

<sup>30</sup> Model s nestandardizovanými koeficienty viz. příloha 6.

Při následné konstrukci jednotlivých ukazatelů jsem vycházel z předpokladu, že všechny domény mají na celkovou míru sociální koheze třídního kolektivu stejný vliv. Pro každou doménu jsem tedy spočítal průměrnou hodnotu všech položek, které do ní podle optimalizovaného modelu vstupují. Z těchto průměrů byly vypočítány z-skóry. Vzhledem k charakteru některých plánovaných analýz jsem z praktických důvodů posunul výslednou škálu tak, aby minimální hodnota z-skóru v celém souboru byla rovna nule. Výsledný index je pak roven průměru hodnot všech pěti dimenzí sociální koheze.

## **4.2 Analýza ukazatelů sociální koheze a jejích domén**

### **4.2.1 Vzájemné vztahy dimenzí a ukazatele sociální koheze**

Smyslem této analýzy je ukázat na těsnost provázání každé jednotlivé dimenze a sociální koheze, potvrdit či vyvrátit hypotézu o vzájemné provázanosti dimenzí [srv. Kearns, Forrest 2000: 996-997]. Vzhledem ke způsobu, jakým byl konstruován ukazatel koheze jeho provázanost s jednotlivými dimenzemi zřejmá, přesto korelační analýza ukázala, že těsnost spojení se přeci jen o něco málo liší. Nejtěsnějším propojením s kohezí se vyznačují domény solidarity ( $r=0,87$ ) a řádu ( $r= 0,83$ ). Naopak relativně nejnižší propojení vykazují doména hodnot ( $r=0,69$ ) a doména sociálních sítí ( $r=0,67$ ). Pro úplnost pak hodnota korelačního koeficientu pro zbývající dimenzi identity a sounáležitosti je  $0,79$ .

Propojení jednotlivých dimenzí již tak těsné není. Vztahy mezi dimenzemi varíují od  $r=0,32$  až k  $r=0,74$  (viz. příloha 7). Analogická zjištění platí i pro agregovaný soubor, byť tam je provázání těsnější (viz. příloha 8). Můžeme tak potvrdit předpoklad o provázanosti jednotlivých domén, který formulovali Kearns a Forrest. Poměrně těsně jsou vzájemně provázány tři dimenze: řádu, solidarity a sounáležitosti, což dokresluje zjištění v předchozím odstavci. Prozatím zůstaňme u hypotézy, že domény sítí a společných hodnot nejsou pro kohezi ve třídních kolektivech tolik významné.

### **4.2.2 Koheze, její dimenze a další vybrané ukazatele**

V této části analýz, která je poněkud obsáhlejší než předchozí, se pokusíme nahlédnout do struktury sociální koheze a jejích domén ještě hlouběji. Budeme se věnovat vztahu koheze s různými sociodemografickými ukazateli či ukazateli kapítalů atp. Tam, kde to bude věcně smysluplné, bude provedena analýza jak na souboru jednotlivců, tak na agregovaném souboru tříd. Zde je třeba znovu připomenout, že vzhledem k charakteru dat, jde především o věcnou významnost jednotlivých ukazatelů, nikoliv o vyhodnocování na základě ukazatelů statistické významnosti dílčích analýz.

Začneme u vztahu k druhému, kontrolnímu ukazateli sociální koheze postaveného na konceptualizaci Janes Jenson. Dva ukazatele koheze jsou poměrně vysoce korelovány, nikoliv však absolutně ( $r=0,64$ ). Korelace jednotlivých dimenzí s kontrolním ukazatelem koheze je pak výrazně nižší ( $0,3 < r < 0,5$ ) s výjimkou domény sounáležitosti ( $r=0,74$ ). Tato zjištění potvrzují, že zvolený přístup k sociální kohezi má vazbu k pojetím jiných autorů. Na základě korelační analýzy samozřejmě nedokážeme říct, které pojetí je „lepší“, to je záležitost již diskutovaných teoretických východisek. Pozitivní je také to, že index koheze jako celek je, až na jedinou výjimku, lépe korelován s kontrolním ukazatelem, což dokládá, že nestačí brát v úvahu pouze jednu z dimenzí, které stojí za konceptem. Multidimenzionální pojetí má skutečně své opodstatnění a nelze jej redukovat na jednu z dimenzí.

Zatímco do této chvíle jsme se zabývali především povahou ukazatelů a jejich statistickou validizací, nyní již budeme zkoumat předpoklady pro vznik soudržného kolektivu, respektive důsledky, které existence soudržné třídy má. Občas může být obtížné směr kauzality interpretovat. První z významných ukazatelů, který propojíme s mírou koheze je socioekonomický status. Jednotlivci vnímají kohezi třídy nezávisle na jejich socioekonomické situaci ( $r=0,06$ ). Stejný závěr platí i pro jednotlivé dimenze, snad s výjimkou dimenze sounáležitosti a identity, kde můžeme nalézt lehkou závislost ( $r=0,13$ ). Pro nás jsou ale důležitější zjištění týkající se celých tříd, tedy zda jsou třídy, jejichž členové mají v průměru vyšší socioekonomický status, soudržnější než třídy „chudších“ studentů. Souvislost, tu je, i když není příliš silná ( $r=0,16$ ). Můžeme tedy říci, že třídy s vyšším socioekonomickým postavením jejich studentů mají tendenci být o něco více kohezivní. Toto zjištění je patrné zejména u dvou domén: společných hodnot ( $r=0,38$ ) a sounáležitosti a identity ( $r=0,28$ ). Třídy, uvnitř kterých se nachází relativně větší socioekonomické rozdíly (statisticky: s vyšší hodnotou směrodatné odchylky proměnné socioekonomický status) jsou více solidární a existuje v nich tendence ke snižování rozdílů ( $r=0,26$ ). Diverzita postavení studentů však nemá vliv na celkovou míru koheze ve třídě.

Role kulturního kapitálu je v případě sociální koheze spíše marginální. Studenti hodnotili soudržnost své třídy nezávisle na svém kulturním kapitálu ( $r=0,04$ ). Pro třídy jako celky pak platí, že pokud mají její členové v průměru relativně vyšší kulturní kapitál, pak má jejich třída tendenci vykazovat vyšší úroveň v doméně sociálních sítí a sociálního kapitálu ( $r=0,19$ ). Jinak jsou kulturní kapitál a soudržnost třídy nezávislými ukazateli.

Naopak sociální kapitál jednotlivých studentů je se soudržností třídy korelován poměrně silně ( $r=0,5$  – agregovaný soubor). Nejinak je tomu u jednotlivých domén. Zajímavé ale také je, že existuje významný vztah mezi tím, jaký je sociální kapitál respondenta a jak

hodnotil kohezi třídy ( $r=0,4$ ). Jak je to možné? Předpokládám, že studenti, kteří se aktivně podílejí na utváření klimatu ve třídě (a tedy i na její kohezi), logicky vnímají třídu jako soudržnější, protože z jejich subjektivního hlediska se to tak jeví (např. mohou častěji podnikat společné akce se spolužáky, být účastni kolektivního rozhodování, atp.). Jsou to pravděpodobně právě studenti s vysokým sociálním kapitálem, kteří ke kohezi třídy přispívají největší měrou. A školní třída je pro každého studenta také významnou kolektivitou, ve které může svůj sociální kapitál produkovat. V soudržných třídních kolektivech pro to má lepší předpoklady. Je tedy pravděpodobné, že vztah koheze třídy a sociálního kapitálu jednotlivce se vzájemně ovlivňují. Nicméně: všechny tyto argumenty mají spíše charakter hypotéz, rozhodně nejde o pevné, daty podložené závěry. Hlavním zjištěním je tedy především potvrzení hypotézy, že mezi kohezí tříd a sociálním kapitálem založeném na pojetí Pierra Bourdieu existuje poměrně těsný vztah.

Analýza sociodemografických proměnných nepřináší příliš překvapivých zjištění (což není špatně!). Přesto považuji za vhodné jim věnovat pár poznámek. Jednak proto, že umožní čtenáři zase o něco hlubší pochopení fungování dimenzí kohezí ve třídách a za druhé z hlediska logiky výstavby textu sem tato část patří. Znaků je možné, alespoň zhruba, rozdělit do dvou skupin. Každá z těchto skupin pak přináší výsledky zcela jiného druhu. První skupina představuje proměnné, řekněme, individuálního charakteru, to znamená takové proměnné, které charakterizují respondenta jako jednotlivce. U těchto proměnných je žádoucí, aby kohezi nediferencovaly. Takový výsledek nám totiž potvrdí „objektivitu“ ukazatelů. Můžeme pak říci, že hodnocení koheze třídy respondentem není závislé na jeho pohlaví, typu rodiny, ve které žije, jeho povahových rysech, atp. Kriticky diskutovat je třeba zejména ty momenty, kde nacházíme zásadní rozdíly.

Druhá skupina znaků pak vyplývá z charakteristik třídy respondenta (ročník, typ studia, ale také procentuální zastoupení pohlaví ve třídě) a přináší hlubší pochopení fungování koheze. Z formálního hlediska je třeba poznamenat, že pro dílčí analýzy byly podle charakteru znaků použity dvouvýběrové t-testy, ANOVA a korelační analýza. Analýzy byly provedeny i při kontrole vlivu proměnných pohlaví a typ studia (čtyř- nebo šestileté).

Na hodnocení koheze ve třídě nemá žádný vliv fakt, zda je student předsedou třídy, či ji zastupuje ve školní radě, ani průměrný prospěch z hlavních předmětů při posledním vysvědčení (do analýz nevstoupili studenti prvních ročníků a prim, kteří uváděli známky ze ZŠ). Nicméně u subjektivního sebezaházení studentů (studenti se mohli označit ve srovnání s ostatními za lepší – 31%, průměrné - 54%, či spíše horší - 14%), vidíme určité diference.

Pro chlapce platí, že hodnotili soudržnost kolektivu úměrně se svým sebezařazením (tedy sestupně: lepší-průměrní-horší). U dívek platí, že nejlépe hodnotí kohezi třídy ty, které se označily za průměrné, hůře pak zbývající dva segmenty. Tato zjištění platí obecně ve všech doménách. Dále platí, že studenti, kteří se označili za extroverty, hodnotí svou třídu lépe v doméně identity a sounáležitosti. Pokud bereme v úvahu typ rodiny, ve které student vyrůstá, pak vidíme, že studenti z úplných rodin hodnotí svou třídu lépe v doméně řádu a kontroly (platí pro studenty čtyřletého studia) a identity (platí pro studenty šestiletého studia). U proměnné, u které můžeme očekávat největší diference, tedy u proměnné pohlaví, zjišťujeme dílčí rozdíly v hodnocení třídy. Pro šestileté studium platí, že dívky hodnotí svou třídu o něco lépe než chlapci v dimenzích solidarity a řádu. Pro čtyřleté studium pak platí, že chlapci vnímají identitu a sounáležitost s kolektivem více než dívky.

Nutno podotknout, že rozdíly v hodnocení, pokud se vyskytly, nejsou významné natolik, aby bylo nutné revidovat všechny ukazatele koheze<sup>31</sup>. Shrňme si důležitá zjištění: (1.) studenti, kteří se označují za spíše horší z hlediska prospěchu, vnímají svou třídu jako méně soudržnou, (2.) extroverti lépe hodnotí třídu v dimenzi sounáležitosti, (3.) soudržnost třídy je v dílčích dimenzích rozdílně vnímána chlapci a dívkami, ale záleží na typu studia. Je tedy patrné, že osobnostní „rysy“ hrají dílčí úlohu při hodnocení vlastní třídy.

Druhá skupina znaků, která je svázána s třídou jako celkem, byla analyzována především na agregované úrovni. Zjištění jsou tato: (1.) s počtem let strávených ve škole klesá u dívek hodnocení v dimenzích společných hodnot a sociálního řádu, naopak u chlapců stoupá hodnocení v doméně sociálního kapitálu. (2.) Třídy s lepším prospěchem dosahují lepšího hodnocení v doméně společných hodnot, než třídy, jejichž známky z hlavních předmětů jsou relativně horší. (3.) V kolektivech převážně chlapeckých existuje vyšší sounáležitost a identita než v kolektivech spíše dívčích. Dívčí kolektivy jsou na druhou stranu více solidární. (4.) Třídy čtyřletého studia disponují vyšším sociálním kapitálem a sítěmi (tato tendence platí, i pokud nebereme v úvahu primy, u nichž je sociální kapitál relativně nejnižší).

### **4.2.3 Shrnutí hlavních zjištění analýz**

- 1.) Domény sítí a společných hodnot, zdá se, nejsou pro kohezi ve třídních kolektivech tolik významné.
- 2.) Domény sdílení společných hodnot, pocit sounáležitosti a prolínání identity ve třídě jsou pozitivně korelovány s „průměrným“ socioekonomickým statutem žáků třídy.

---

<sup>31</sup> Pro obecnou představu, například u ukazatele celkové koheze, jehož rozpětí je 4,42, žádný z rozdílů průměrů nepřekročil hodnotu 0,3.

- 3.) Třídy s relativně většími socioekonomickými rozdíly mezi žáky jsou solidárnější.
- 4.) Kulturní kapitál a koheze jsou nezávislé ukazatele.
- 5.) Sociální kapitál studentů hraje velmi významnou roli pro kohezi tříd.
- 6.) Studenti, kteří se subjektivně řadí (vzhledem ke svému prospěchu) spíše k horším, vnímají svou třídu jako méně soudržnou.
- 7.) Pro chlapce (a chlapecké kolektivy) je typickou doménou identita a sounáležitost, pro dívky je to solidarita a snižování nerovností.

### **4.3 Typologie tříd**

V této části se pokusím na základě metody shlukové analýzy nalézt a popsat strukturu tříd gymnázia z hlediska domén koheze. Jde tedy o matici 19 tříd x 5 znaků. Smyslem této analýzy je vytvořit určitou typologii tříd, tu popsat a případně se pokusit o interpretaci na obecnější rovině. Na základě několika analýz postavených na bázi různých shlukovacích metod provedu výběr nejvhodnější z nich a tu dále rozeberu.

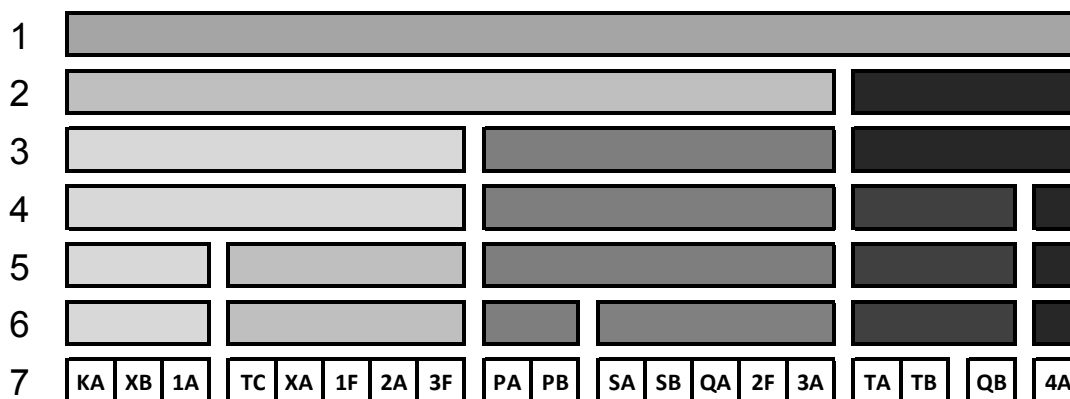
Ve shlukové analýze jsem použil pět nejběžnějších metod shlukování: metodu nejbližšího a nevdálenějšího souseda, wardovu metodu, mediánovou metodu a těžišť. (Výsledné dendrogramy viz. příloha 9). Všechna řešení jsou si v určitém směru podobná: smysluplné interpretace dosahujeme při zhruba čtyřech až pěti skupinách vystavěných na základě cca sedmi shluků (některé shluky je třeba věcně spojit). Nejedlehljší (ve smyslu tohoto typu analýzy) jsou třídy 4A, QB a případně Tercie A (jak se ukazuje, jde o třídy s nejmenší soudržností) a na určité úrovni dojde v rámci ostatních skupin k vydělení obou Prim. Nejsmysluplnější řešení přináší řešení metodou nejdálenějšího souseda, na které se zaměříme dále s vědomím, že základní zjištění je možné získat i z analýz provedených pomocí jiných shlukovacích metod.

Přestože z formálního hlediska probíhá shluková analýza postupným slučováním jednotlivých shluků, při interpretaci budeme sledovat přesně opačnou linii. Začneme u dvou skupin. Vidíme, že se z jádra vydělila skupina čtyř tříd: Tercia A a B, Kvinta B a 4.A (viz obrázek 3). Jde o třídy s velmi nízkou kohezí. Ty se v kontextu analýzy liší velmi výrazně od zbývajících tříd a vytvářejí zcela specifickou skupinu, kterou bychom mohli pojmenovat jako „nesoudržné třídy“.

V dalším kroku, jak vidíme, vznikají tři shluky. Tato úroveň je pro naši interpretaci poměrně důležitá, protože zde vidíme rozpad majoritní skupiny, čímž vznikají tři základní skupiny, které jsou pro interpretaci konstitutivní. Skupina tříd Kvarta A, ..., 3. F zahrnuje třídy velmi soudržné, s celkovou vysokou mírou koheze (alespoň v kontextu zkoumané

školy). Skupina tříd Prima A, ..., 3. A pak zahrnuje třídy se střední mírou koheze. Z obou těchto skupin se v následujících krocích vydělí menší podskupiny, nicméně by bylo teoreticky možné zůstat na této hladině obecnosti. Mohli bychom však rozlišit pouze třídy velmi soudržné, soudržné a nesoudržné, což by bylo možné učinit i při prostém seřazení tříd podle dosažené hodnoty ukazatele celkové koheze. Proto se podíváme dál.

**Obrázek 3: Shlukování tříd**



Na čtvrté úrovni se úplně odděluje třída 4. A, jejíž koheze je spolehlivě nejnižší v rámci celé školy. V páté úrovni dochází k vydělení tříd Kvarta A, Sexta B, 1.A ze skupiny s vysokou kohezí a na šesté úrovni se analogicky vydělují Primy A a B u skupiny tříd se střední mírou koheze. Varianta pro sedm shluků je již spíše ilustračního charakteru, ukazuje další rozpad shluku tříd s nejnižší kohezí. Tato a další úrovně shlukování nepřinášejí další interpretační hodnotu. Proto se vraťme k momentu, kdy existuje šest shluků a věnujme se nejprve třídám s nejvyšší kohezí. Jak se liší, tyto jednak velmi podobné shluky? U třech tříd, které vytvořily samostatný shluk, dochází k nekonzistenci hodnocení dimenzí. Jedna z dimenzí je výrazně podhodnocena v porovnání s celkovým hodnocením třídy. Pro třídy 1.A a Kvarta A je problematickou dimenzí dimenze společných hodnot, pro Sextu B dimenze sociálních sítí a kapitálu. K obdobnému schématu dochází u tříd Prima A a B, u nichž je patrný velmi nízký výsledek v dimenzi sociální kapitál a sociální sítě.

Interpretovat shluky nad rámec proměnných vstupujících do analýzy se ukázalo být jako velmi obtížné. Na první pohled je zřejmé pouze to, že třídy Prima A a B se od ostatních odlišují tím, že jde o třídy prvních ročníků a nejmladších studentů na škole vůbec. Tyto kolektivy se teprve formují a vzhledem k jejich věku například nelze předpokládat vysokou míru uskutečnění kolektivních akcí nebo angažovanosti. Proto je celkem logické, že tyto třídy tvoří samostatnou skupinu, která se vyznačuje relativně slabým sociálním kapitálem a sítěmi. Další hlediska se bohužel ukázala být jako nediferencující. Tedy v tom smyslu, že

nedokážeme jistě označit společné rysy tříd z jedné skupiny. Skupiny jsou si relativně podobné a bylo by potřeba provést sběr dat na jiných typech škol, abychom na základě takovéto analýzy mohly provést další hlubší závěry.

Poznatky této části analýzy nejsou příliš hluboké, ale přesto můžeme říci alespoň něco o struktuře tříd: (1.) Většina tříd dosahuje konzistentních výsledků ve všech měřených doménách koheze. (2.) U zbývajících tříd dochází k podhodnocení právě v jedné dimenzi. (3.) Nejméně soudržné třídy se z hlediska míry koheze v jednotlivých doménách od zbývajících tříd velmi liší, ale liší se i mezi sebou (je pravděpodobné, že pokud bychom měli v analýze k dispozici větší počet nesoudržných tříd, vytvoří tyto třídy několik podtypů).

#### **4.4 Instrument měření koheze ve třídních kolektivech**

Celá tato rigorózní práce je velice úzce zaměřena na tematiku měření sociální koheze. Přesto, že byly nastíněny širší souvislosti koheze třídy s dalšími ukazateli, k hlubšímu pochopení toho, jaké další faktory formují soudržnou třídu, by bylo třeba dalších výzkumů. Představil jsem zde poměrně robustní baterii výroků, skrze kterou je možné měřit nejen sociální kohezi, ale také její dílčí dimenze. Ukázal jsem, že přinejmenším v rámci omezených možností analýz, získáváme smysluplné výsledky. Zařadit takovou baterii do běžného šetření není zpravidla vzhledem k její délce možné. Proto považuju za vhodné, a to je jeden z hlavních cílů této práce, vytvořit nástroj pro měření sociální koheze, který by bylo možné dále používat. Takový nástroj by měl být z jedné strany snadno dotazovatelný (budeme se snažit o redukci počtu položek), z druhé strany bude nutně měřit pouze sociální kohezi jako celek, nikoliv její dílčí dimenze. Předchozí analýzy však ukázaly, že hodnocení tříd z hlediska jednotlivých domén je ve většině případů konzistentní. Jen u menší části tříd dochází k určité nekonzistenci, a to v podhodnocení právě jedné z domén. Domnívám se tedy, že ztrátu informace o jednotlivých doménách je možné v tomto případě akceptovat.

Při konstrukci instrumentu je třeba dodržet určitá pravidla a předpoklady. Nejprve tedy budeme stručně diskutovat obecná teoretická a věcná východiska, na jejichž základě budeme hledat reliabilní baterii otázek. Tato baterie musí být vnitřně konzistentní a musí být shledána validní, jak zevnitř, tak zvnějšku. Jedině za splnění všech těchto podmínek budeme moci říci, že náš nástroj je vhodný pro měření koheze. Možnosti jeho zobecnění budu diskutovat v závěru této práce.

##### **4.4.1 Teoretická a věcná východiska**

Nejprve je třeba představit východiska, ze kterých budeme při konstrukci indexu vycházet. Dvě hlavní východiska jsou zřejmá. Mělo by dojít k redukci počtu položek a měly



by být zachovány hlavní teoretické předpoklady, ze kterých v této práci vycházím. Hlavním teoretickým požadavkem je zastoupení všech pěti domén ve výsledném indexu. Nejlépe pak také jejich rovnoměrné zastoupení. Další teoretické předpoklady, ze kterých jsem vycházel při konstrukci původní baterie, by měly být zachovány díky faktu, že redukovaný index bude přímo postaven na indexu původním. Co se redukce počtu položek týká, nemáme apriorní požadavek na jejich konkrétní počet. Ten by se měl logicky řídit dalšími předpoklady (jak statistickými, tak teoretickými). Přesto je možné říci, že rozumný počet výroků v baterii, vezmeme-li v úvahu předchozí podmínku rovnoměrného zastoupení všech domén, je pět (po jedné položce z každé domény) nebo deset. Patnáct výroků by již bylo možné připustit pouze v krajním případě. Pak by bylo již vhodné, aby bylo možné skrze takovou baterii interpretovat i jednotlivé dimenze. Nicméně vytvoření tak rozsáhlého nástroje není primárním cílem této práce.

Další věcné předpoklady budou diskutovány v souvislosti s vnitřní a vnější validizací nového nástroje.

#### **4.4.2 Konstrukce indexu a jeho reliabilita**

Při sestavování zkrácené baterie výroků musíme postupovat velmi pečlivě. Nejprve se podíváme, zda splňuje podmínku reliability původní ukazatel koheze sestávající se z 28 výroků. Vzhledem k jeho rozsáhlosti nepředpokládáme, že by nebyl reliabilní, nicméně tato analýza by měla vyřadit sadu nekonzistentních položek. S položkami, které nejsou konzistentní se škálou (tedy jejich korelace s celkovou škálou je menší než 0,3), nebudeme dále počítat při výběru výroků pro zkrácený index. Podle předpokladů je hladina  $\alpha$  velmi vysoká (0,879) a index tak můžeme považovat za vysoce reliabilní. Zároveň zjišťujeme, že základnímu statistickému předpokladu ( $r > 0,3$ ) nevyhovují čtyři výroky, které tedy vyřadíme z dalších úvah<sup>32</sup> (viz. příloha 10). Jde o výroky č. 13, 34, 41, 42. Víme tedy, že s indexem je možné dále pracovat a máme k dispozici 24 zbývajících položek.

Pro další úvahy o tom, které ze zbývajících výroků zachovat, a které vyřadit, se musíme vrátit k věcným předpokladům. Jednak je naším cílem zachovat pokud možno co největší kontinuitu s původním ukazatelem koheze a za druhé zachovat všech pět domén, ze kterých se původní ukazatel koheze skládá. Vybereme tedy pro každou dimenzi podle potřeby jednu nebo dvě položky, které jsou úzce spjaty s ukazatelem pro danou dimenzi. Tyto vybrané položky pak také musí být úzce propojeny s celkovým ukazatelem sociální koheze ve třídních kolektivech. V optimálním případě dojdeme ke zjištění, že všechny zvolené položky splňují

---

<sup>32</sup> U této zkrácené baterie  $\alpha = 0,888$ .

obě podmínky. V ostatních případech bude třeba na základě úvahy zvolit alternativní řešení. Na základě této úvahy dojdeme k sestavení dvou ukazatelů (pro pět a deset položek), které budeme dále testovat.

Z výsledků analýzy vidíme (příloha 10), že způsob výběru vhodných ukazatelů je shodný pro obě dvě kritéria výběru (což není vzhledem ke způsobu konstrukce ukazatelů nepřekvapivé). Doménu společných hodnot by tedy měl zastupovat výrok č. 15, doménu řádu výrok 23, doménu solidarity výrok 38, doménu kapitálu a sítí výrok 45 a konečně doménu sounáležitosti výrok č. 51. V případě řešení s dvěma položkami pro každou dimenzi pak přibudou podle analogického klíče výroky 16, 26, 32, 44, 53 (úplné znění výroků viz tab.3). Získali jsme tedy dvě baterie, které budeme dále testovat. Další analýza reliability škály ukazuje, že námi zvolená pětipoložková varianta není dostatečně reliabilní ( $\alpha = 0,682$ ) a nemůžeme v tomto případě škálu považovat za konzistentní. Ale širší baterie výroků (15, 16, 23, 26, 32, 38, 44, 44, 51, 53) již je ze statistického hlediska dostatečně reliabilní:  $\alpha = 0,799$ . Jde tedy o poměrně dobrou a konzistentní škálu. Právě tuto desetipoložkovou baterii budeme dále testovat.

#### 4.4.3 Vnitřní validita indexu

Testování vnitřní validity indexu, tedy jeho homogenity, je možné rozdělit do dílčích kroků. Prvním krokem bude provedení korelace jednotlivých položek s celkem. Ty by měly splňovat kritérium minimální korelace  $r > 0,3$ . Následně provedeme rozbor interkorelační matice jednotlivých položek indexu. Zde požadujeme mírně pozitivní korelace mezi všemi položkami indexu. Negativní vztah položek by poukazoval na heterogenitu indexu, příliš vysoká korelace<sup>33</sup> by naopak znamenala, že jednotlivé položky měří v zásadě to samé a jsou tudíž v indexu duplicitní. Posledním krokem v testování vnitřní validity indexu pak bude provedení faktorové analýzy pro potvrzení jeho homogenity.

Nejprve tedy provedeme korelační analýzu položek s celkem. Podíváme-li na jednotlivé položky (tab. 11) zjišťujeme, že pouze položka č. 16 formálně nesplňuje statistický předpoklad, její optimalizovaná korelace s celkem je 0,29. Vzhledem k východiskům však chceme zachovat shodný počet položek pro každou analýzu. Nabízí se tedy nahradit tuto položku za jinou (tedy jedinou další možnou – položku č. 11). V tomto lehce upraveném modelu platí pro všechny položky ve vztahu k celku, že  $r > 0,3$  (u položky č. 11  $r = 0,32$ ), a

---

<sup>33</sup> Literatura neuvádí přesnou hodnotu, kterou by položky v matici neměly přesáhnout. Proto se budeme držet obecného principu, kde  $r > 0,5$  můžeme považovat za těsnou a  $r > 0,7$  za velmi těsnou provázanost proměnných [srv. Field 2005: 111]. Žádné pole v matici interkorelací by tedy nemělo překročit hodnotu 0,7 a jen výjimečně hodnotu 0,5.

dokonce celkové cronbachovo  $\alpha$  stoupne na 0,806. Nicméně přestože takový upravený model vykazuje lepší statistické vlastnosti a formálně splňuje požadavky analýzy, jsou si z věcného hlediska oba modely podobné, i co se statistických ukazatelů týká. Věcné hledisko je v tuto chvíli přednější než snaha vykázat co nejlepší statistické vlastnosti analýz. A z věcného hlediska (a vezmu-li v úvahu faktický rozdíl statistických ukazatelů) se jeví jako vhodnější původní model. U toho tedy zůstaneme, pokud bude vyhovovat dalším kritériím.

Interkorelační matice (viz. příloha 11) splňuje statistické předpoklady; všechny položky jsou pozitivně korelovány, korelační index žádné z dvojic není vyšší než 0,7. Jen u jedné dvojice  $r < 0,1$  a u tří dvojic  $r > 0,5$ . Minimální korelace je mezi položkami 16 a 44 ( $r = 0,08$ ) a maximální korelace je mezi výroky dvěma výroky z původní domény solidarity (38 a 32;  $r = 0,54$ ). Můžeme tedy říci, že model plně splňuje tento statistický předpoklad.

Posledním krokem v kontrole vnitřní validity ukazatele je explorační faktorová analýza. Její význam je analogický k jejím předchozím využitím v rigorózní práci. Pomocí ní testujeme, zda je možné považovat ukazatel za jednodimenzionální, či se skládá z více dimenzí. Předpokládáme, že po redukci počtu položek a vzhledem k původním doménám průřezovým charakterem baterie, bude výsledkem analýzy buď jednofaktorové řešení, případně řešení dvoufaktorové, ve kterém většina proměnných bude významně zatěžovat oba dva faktory.

Byly vyfaktorovány dva faktory vysvětlující celkem 49,9% celkového rozptylu, přičemž první faktor před rotací vysvětluje 37,8%, po rotaci 29,8%. I po rotaci šest z deseti položek zatěžuje oba dva faktory. Pouze do prvního faktoru pak v tomto ohledu náleží položky z původní domén společných hodnot (15 a 16), pouze do druhého faktoru položky z domény sítí a kapitálu (44 a 45). Ostatní položky vysvětlují oba faktory. Můžeme tedy konstatovat, že sice existuje určitý náznak dimenzionality, nicméně ten není úplně přesvědčivý. Naznačené štěpení ukazuje původní logiku pěti domén, kterou z věcného hlediska měla tato baterie otázek zachovat. Výsledek analýzy je tak možné přijmout jako uspokojivý.

Ze statistického hlediska můžeme konstatovat, že vnitřní validita indexu vykazuje dílčí nedostatky. Tyto nedostatky ale nejsou natolik zásadní, aby bylo nutné zamítnout nabízenou škálu a hledat jiné řešení. Po interpretaci z věcného hlediska můžeme konstatovat, že index je vnitřně validní.

#### 4.4.4 Vnější validita indexu

Vnější validitu baterie budeme, obdobně jako validitu vnitřní, také testovat z několika hledisek. Nejprve samozřejmě budeme analyzovat vztah nového indexu k původnímu ukazateli a jeho jednotlivým doménám. Očekáváme silnou vazbu k původnímu ukazateli koheze a střední závislost k dílčím doménám. Druhým krokem v ověřování vnější validity bude srovnání s kontrolním ukazatelem koheze postavený na konceptu Janes Jenson. Za třetí by validní ukazatel neměl být výrazně závislý na osobních charakteristikách respondenta, tedy alespoň ne ve větší míře než původní ukazatel. A konečně by měl tento index replikovat hlavní zjištění dosažená analýzou původní 28 položkové baterie.

Pojďme tedy postupně k prvním dvěma bodům. Korelace původního ukazatele a tohoto indexu je prakticky dokonalá,  $r=0,94$ . Proložení nového indexu s původními doménami také splňuje předpoklad alespoň střední závislosti;  $r$  pro korelaci s doménou společných hodnot je 0,66, pro doménu řádu 0,78, pro doménu solidarity 0,8, sociálního kapitálu a sítí 0,62, a konečně pro doménu sounáležitosti 0,77. Jednotlivé korelační koeficienty ukazují, že tento krok vnější validizace indexu dopadl velmi uspokojivě. Korelace s ukazatelem koheze postaveným na konceptu Jenson je 0,67<sup>34</sup>. Tato hodnota indexu je také vyhovující, protože ukazuje solidní vzájemný vztah obou ukazatelů. Přesto si každý z nich (alespoň pokud můžeme usuzovat na základě jediného ukazatele) zachovává vlastní vysvětlující hodnotu.

Dalším předpokladem validity indexu je, aby byl „objektivní“ mírou sociální koheze ve třídních kolektivech. Objektivní v tomto kontextu znamená, že respondent třídu dokáže hodnotit nezávisle na svém socioekonomickém zázemí a demografických charakteristikách. Ostatně, obdobný požadavek a analogické analýzy byly provedeny u původního ukazatele. Hodnocení koheze třídy prostřednictvím tohoto indexu je věcně nezávislé<sup>35</sup> na všech testovaných proměnných (pohlaví, rodina respondenta, zda je respondent předsedou třídy, prospěch, kulturní kapitál, socioekonomický status, subjektivní zařazení podle prospěchu). Jedinou proměnnou, která má vztah k hodnocení třídy je sociální kapitál respondenta. Tento jev jsme však sledovali již u původní baterie. I z tohoto hlediska je tedy koncept validní.

Cílem posledního kroku ve vnější validizaci indexu je ověřit, zda desetipoložkový index a původní index poskytují na úrovni hlavních zjištění analogické výsledky. Vzhledem k tomu, že již víme, že existuje velmi těsný vztah obou variant ukazatele sociální koheze ve třídních kolektivech, lze jen těžko očekávat něco jiného. Přesto pro úplnost tuto analýzu

---

<sup>34</sup> Pro srovnání, pro původní index platí, že  $r=0,64$

<sup>35</sup> Rozdíl průměrů je menší než 0,2, přičemž rozpětí proměnné je 1,2 – 3,9 (teoreticky možné rozpětí je 1-4). V případě kardinálních proměnných nepřekračuje hodnota  $r \pm 0,07$ .

provedeme. Na agregované úrovni očekáváme nezávislost zkrácené baterie a kulturního kapitálu, lehkou pozitivní závislost na socioekonomickém statusu a středně silnou až silnou závislost na průměrné míře sociálního kapitálu ve třídě. Všechny tři předpoklady byly naplněny, korelační koeficienty v diskutovaném pořadí: 0,07; 0,23; 0,58<sup>36</sup>. I zde tedy byly naplněny předpoklady vnější validity indexu.

Můžeme tedy konstatovat, že index vykazuje i vnější validitu. Klíčovým ukazatelem je zde přitom zejména nad očekávání těsný vztah s původním indexem. Jeho konstrukce a vnější validita totiž byly široce diskutovány zejména v první části rigorózní práce. Ostatní analýzy proběhly spíše pro ujištění, že nedošlo k žádným neočekávaným dílčím změnám v povaze ukazatele sociální koheze.

#### **4.4.5 Instrument měření koheze – shrnutí**

Na základě teoretických a věcných předpokladů jsme z původní robustní baterie výroků sestavili desetipoložkový index, který splňuje podmínku rovnoměrného zastoupení všech pěti dílčích domén. Byly vybrány takové položky, které jsou nejtěsněji spjaty s ukazateli domén, ze kterých vychází, a zároveň s celkovým ukazatelem pro sociální kohezi. Tento index je poměrně vysoce reliabilní,  $\alpha=0,8$ . Při ověřování jeho validity sice dochází k drobným vychýlením vzhledem ke statistickým předpokladům, které ale věcně v globálním pohledu nehrají zásadní roli (jak bylo diskutováno). Index je tak možné celkově považovat za vnitřně konzistentní. Vnější validita je pak odvozena zejména z velmi úzké provázanosti zkrácené desetipoložkové varianty ukazatele pro měření sociální koheze s jeho původní, rozsáhlejší verzí ( $r=0,94$ ). Ta totiž byla široce diskutována a empiricky ověřována.

Index je tedy možné použít pro účely měření sociální koheze ve třídních kolektivech. Nelze jím však měřit jednotlivé dimenze. To je možné pouze při použití původního ukazatele v plném počtu položek. Pro přehlednost na závěr uvádím znění výroků, zařazených do baterie (viz tab. 4).

---

<sup>36</sup> Pro srovnání analogicky  $r$  pro původní baterii: 0,04; 0,16; 0,5.

**Tabulka 4: Desetipoložkový index měření sociální koheze ve třídních kolektivech**

č. ot.	Znění výroku
15	Když je potřeba vyřešit nějaký problém (třeba co dát třídnímu profesorovi k narozeninám) účastní se debaty celá třída, ne jen úzká skupinka.
16	Při řešení jednorázových úkolů (zalít květiny, stěhovat lavice) se těžko hledá dobrovolník, který by se jich ujal.
23	Když se na něčem domluvíme, dohodu respektujeme.
26	Jsme schopni a ochotni poslouchat, když nám potřebuje někdo z nás něco říct.
32	Lidé ve třídě si vzájemně důvěřují.
38	Naše třída by se dala charakterizovat heslem „Jeden za všechny, všichni za jednoho.“
44	Často vyrazíme jako třída na nějakou mimoškolní akci.
45	Nikdy se mimo školu jako třída nestýkáme.
51	Jsem rád, že jsem (součástí) zrovna v této třídě.
53	Cítím se být pevnou součástí třídy jako kolektivu.

Výroky byly použity v dotazníkovém šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech  
Respondent hodnotil výroky na čtyřbodové škále od 1="zcela souhlasím" po 4="zcela nesouhlasím".

## 5. Možnosti zobecnění a specifika výzkumného souboru

Předtím než přistoupím ke shrnutí poznatků a zhodnocení výsledků této práce, je nezbytné se věnovat možnostem zobecnění těchto výsledků a také specifickým daným výzkumným souborem, která je třeba mít na paměti při jejich interpretaci. Šetření bylo koncipováno jako případová studie, a proto nelze na základě vůbec uvažovat o možnosti zobecnění závěrů ze statistického hlediska – nejednalo se o náhodný výběr. Na základě věcné úvahy se však domnívám, že hlavní závěry této práce, kterými jsou obě optimalizované baterie výroků, je možné zobecnit a využít při dalších výzkumech. Využití vidím v šetřeních prováděných na všech typech středních škol a druhých stupních základních škol.

Obecně je třeba zdůraznit, že zejména u škály, která měří i jednotlivé dimenze je třeba pečlivě zvážit znění jednotlivých výroků a podle potřeby je přizpůsobit podmínkám a specifickým daného výzkumu. U zkrácené škály jsou podle mého soudu výroky dostatečně obecné a jasné natolik, aby je bylo možné použít v původním znění. Specifika výzkumného souboru, tedy studentů pražského gymnázia, respektive víceletého gymnázia se odrážejí ve výsledcích v několika ohledech. Za prvé je koheze jednotlivých tříd vyšší, než můžeme očekávat v „běžném průměru“. Tuto hypotézu jsme načrtli již při popisu souboru. Očekávaná vyšší koheze je daná vyšším socioekonomickým statusem studentů. Hypotézu potvrzuje analýza typologie tříd, v níž vidíme jasné vydělení čtyř tříd s nízkou soudržností od zbytku hned v prvním kroku analýzy.

V souvislosti se specifiky výzkumu je možné také diskutovat dvě „problematické“ dimenze. Dimenzi společných hodnot a sociálního kapitálu a sítí. Jednou z možností bylo samozřejmě určitým způsobem potlačit vliv těchto dvou dimenzí. Domnívám se však, že s ohledem na snahu zobecnit závěry by šlo o významnou chybu, která by vedla ke snížení výpovědní hodnoty obou modelů. Relativně menší význam domény společných hodnot spatřuji ve dvou vzájemně se prolínajících jevech. Za prvé jsou třídy ze sociokulturního hlediska relativně homogenní, homogenní jsou také věkově. Očekáváme proto podobný

habitus a v důsledku poměrně nízkou divergenci hodnot. Za druhé je v podle mého názoru nedílnou součástí habitu mladých lidí v této sociální vrstvě důraz na toleranci odlišností, akceptování plurality názorů a životních stylů. Obojí v důsledku snižuje tlak na společně sdílené hodnoty. Z jedné strany nejsou absolutní rozdíly tak výrazné, z druhé strany je přirozené určitou odlišnost respektovat a vnímat ji jako běžnou. Domnívám se však, že v jiných typech škol, kde můžeme předpokládat větší sociokulturní rozdílnosti (například druhé stupně některých základních škol, obchodní akademie), nebo vyšší tlak na hodnotovou homogenitu (učňovské školy), bude tato doména nabývat na důrazu.

Při analýze se ukázalo, že existují třídy, jejichž úroveň sociálního kapitálu a sociálních sítí je poměrně nízké úrovni. Je možné očekávat, že půjde zejména o třídy zejména nižších ročníků (na úrovni druhého stupně základní školy), protože indikace této domény byla postavena zejména na schopnosti realizovat kolektivní akci. A ta je z principu nižší u mladších dětských kolektivů. Kolektivní akce vyžaduje totiž samostatnost členů kolektivu (která je přinejmenším do patnácti let věk omezená i z právního hlediska) a určitou zkušenost. Proto může být například při provádění výzkumu na základních školách tato doména zcela redundantní. Považuji za legitimní po uvážení změnit v takových případech způsob indikace této domény.

Na základě zjištění můžeme stanovit hypotézu, že jiný typ školních kolektivů bude vykazovat důraz na jiné dimenze. Mimo možná specifika již zmíněných dimenzí můžeme v souladu s výsledky analýz očekávat, že v čistě chlapeckých kolektivech bude více významná doména sounáležitosti a identity, naopak v dívčích kolektivech doména solidarity.

Přestože lze v rozdílných typech školních kolektivů očekávat různý vliv jednotlivých domén sociální koheze, je možné metodologické závěry tohoto výzkumu zobecnit. Právě robustní teoretický koncept dokáže vstřebat určitá dílčí vychýlení v jedné z domén koheze. A právě možnost nestandardního vlivu jedné z domén v určitých případech, které jsem zde nastínil, je třeba mít na paměti při šetřeních založených na zde navrženém nástroji.

## **6. Shrnutí**

Vše podstatné již bylo řečeno a nezbývá, než ve stručnosti shrnout poznatky a závěry, ke kterým jsem v rigorózní práci došel. V úvodu jsem konstatoval, že v sociologii neexistuje jednotný a široce uznávaný přístup k sociální kohezi. Zároveň jsem definoval potřebu vybrat pro svůj výzkum některý z existujících konceptů. Pro hlubší pochopení jsem stručně diskutoval některé dílčí prvky sociální koheze, které rozdělují sociology, kteří se jí zajímají. Na základě této diskuse a ve srovnání s dalšími koncepty jsem pro výzkumné šetření zvolil

vícedimenzionální koncept Adea Kearnsa a Raye Forresta, který autoři poprvé publikovali v roce 2000. Ti definují pět domén, skrze které je možné kohezi měřit: společné hodnoty, sociální řád a kontrola, sociální solidarita, sociální kapitál a sítě, identita a sounáležitost. Každá doména má určité charakteristiky, z nichž byly vybrány ty, které jsou relevantní pro výzkum koheze ve školních kolektivech. Následovala operacionalizace těchto charakteristik a vznikla baterie 31 položek, kterou jsem detailně v textu představil.

Analytická část této práce vychází z výzkumného šetření „Soudržnost a solidarita ve třídních kolektivech“, velikost souboru N=465. Šetření bylo realizováno na gymnáziu Postupická 3150, Praha 4, celková návratnost platných dotazníků byla 80%. Cílovou skupinou byly studenti gymnázia. Výzkum je tak možné z hlediska této jedné školy považovat za cenzus, což vede k určitým specifikům při analýze dat. V úvodní části analýzy jsem empiricky, zejména pomocí konfirmační faktorové analýzy, ověřil platnost teoretického modelu. Po drobné optimalizaci můžeme konstatovat, že teoretický model postavený na pěti dimenzích je dále platný.

Následovala hlubší analýza dat na základě tohoto modelu. Konstatovali jsme, že domény společných hodnot a sociálních sítí jsou v této populaci méně významné pro sociální kohezi kolektivů. Předpokládám však, že je to dáno specifiky výzkumného souboru a pro jiné typy škol nemusí takový závěr platit. Dále můžeme říci, že hodnocení koheze skrze tuto baterii výroků je v podstatě nezávislé na sociálních a demografických charakteristikách. Můžeme tedy konstatovat, že hodnocení respondentů je v tomto slova smyslu objektivní. Jedinou výjimku tvoří sociální kapitál jednotlivců. Předpokládáme, že vzhledem k povaze této kolektivity značná část kapitálu, kterým jedinec disponuje, pochází právě z kmenových tříd. Čím více je třída soudržná, tím více kapitálu je možné z ní získávat. Proto zde existuje určitá závislost. Při analýze agregovaného souboru na úrovni celých tříd zjišťujeme, že existuje mírná pozitivní závislost koheze a průměrného socioekonomického statusu studentů a silná závislost s jejich sociálním kapitálem. Naopak zcela nezávislá je sociální koheze a kulturní kapitál třídy.

Dále jsem identifikoval pomocí shlukové analýzy typologii tříd z hlediska koheze. Zjišťujeme, že většina tříd je soudržná a hodnocení koheze je zpravidla z hlediska všech domén konzistentní. Na škole jsou čtyři třídy, které je možné označit jako nesoudržné. Ty jsou odlišené od zbývajících tříd, které je možné rozdělit do dvou skupin: velmi soudržné a soudržné, přičemž v každé této skupině dochází k vydělení tříd, které vykazují určitou nekonzistenci v jedné z domén (sociální sítě a kapitál nebo společné hodnoty).



V závěrečné části na základě věcných předpokladů a analýzy reliability škály definujeme zkrácenou desetipoložkovou baterii míry sociální koheze ve třídních kolektivech. Tato baterie je odvozená z baterie původní, přičemž je rovnoměrně zachováno zastoupení jednotlivých domén. Vykazuje také vysokou míru reliability škály. Ověřili jsme její vnitřní a vnější validitu a můžeme konstatovat, že je možné tuto baterii využít v dalších výzkumech.

V závěru práce diskutuji možnosti zobecnění a specifika výzkumného souboru. Docházím k závěru, že obě dvě škály je možné využít v dalších výzkumech sociální koheze v třídních kolektivech na středních školách a druhých stupních škol základních. Je třeba však mít na paměti, že v případě zkrácené škály nelze usuzovat na jednotlivé domény. V případě původní škály bude zřejmě potřeba upravit jednotlivé položky s ohledem na specifika cílové skupiny výzkumu.

## **Závěr**

Závěrem nezbyvá než říci, že práce dosáhla cílů, které si vytyčila. Poskytuje validizovaný nástroj pro měření sociální koheze ve školních kolektivech, a to hned ve dvou podobách. Jeden rozsáhlý, čítající 28 položek, který umožňuje měření dílčích domén sociální koheze, ale zejména (a to pokládám za klíčové) také zkrácenou baterii výroků, kterou je možné relativně jednoduše implementovat ve výzkumných šetřeních zabývajících se touto problematikou. V tom také spočívá přesah rigorózní práce a možnost dalšího praktického využití poznatků, které přináší.

Věřím, že tímto drobný příspěvek umožní hlubší poznání v problematice soudržnosti, kterou považuji za jedno z největších témat současné sociologie.

## Summary

In the introduction I stated, that in sociology a unified and widely acknowledged approach to social cohesion does not exist. At the same time I stated a need to use one of the already existing concepts for my research. For a deeper understanding I briefly discussed some partial components, which divide the sociologists, who are interested in social cohesion, accordingly. On the basis of this discussion and in comparison with other concepts I chose the concept of Ade Kearns and Ray Forrest, published in the year 2000 for the first time, for my research examination. They defined 5 domains, using which it is possible to measure: collective values, social order and control, social solidarity, social capital and networks, identity and fellowship. Every domain has specific characteristics, from which are selected those relevant for cohesion research in school collectives. An operationalization of these characteristics followed and a set of 31 items, which I introduced in detail in the text, emerged.

Analytical part of this work is based on a research examination “Cohesion and solidarity in class collectives” with a population size of  $N=465$ . It was performed on the gymnasium Postupická 3150, Prague 4 and the total response rate of valid questionnaires was 80%. The targeted population was students of a gymnasium. From the point of this one school it is possible to consider this research as a census, which points to some particularities in the data analysis. In the introductory part of the analysis I verified the validity of the theoretical model particularly using the confirmatory factor analysis. After a minor optimalization we can claim, that the theoretical model based on five dimensions is valid.

A deeper analysis based on the model followed. We claimed, that the domains of shared values and social networks are, in this population, less important for the social cohesion of the collectives. However, I expect that it is given by the specifics of the examined set and the findings do not have to be applicable to other types of schools. Furthermore it can be said, that this set of statements is practically independent on social and demographical characteristics. We can state, that the assessment of the respondents is objective from this point of view. The only exception is the social capital of individuals. We expect, that according to the character of this collectivity, a considerable part of the capital, which the individual disposes, comes from the class. The more the class is cohesive, the more capital can be obtained from it. Therefore there exists a certain dependence. While analyzing the aggregated set on the level of whole classes we find out, that there exists a moderate positive

dependence between cohesion and average socioeconomic status of students and a strong dependence with their social capital. On the other hand social cohesion and cultural capital are absolutely independent.

Then using the cluster analysis I identified a typology of classes from the point of view of cohesion. We find out, that most of the classes are cohesive and the assessment of cohesion is strictly consistent from the point of view of all the domains. In the school there are four classes, which we can label as incohesive. They are different from the rest of the classes. The rest of the classes can be divided into two groups: very cohesive and cohesive, while in each of these groups it comes to separation of classes, which show some inconsistency in one of the domains (social networks and capital or shared values).

In the final part, on the base of factual presumptions and reliability analysis of the scale, we define the reduced ten item set of the scale of social cohesion in class collectives. This set is derived from an original set, while an equal representation of individual domains is preserved. This set is very closely linked with the original set and it has a high level of reliability rate. We verified its inner and outer validity and we can state, that it is possible to use this set in other researches.

At the end of the work I discuss the possibilities of generalization and the specifications of the examined set. I come to a conclusion, that it is possible to use both of the scales in other researches of social cohesion of class collectives on the high schools and second degrees of primary schools. We however need to keep in mind that in the case of the reduced scale it is not possible to infer on the individual domains. In the case of the former scale it will probably be necessary to adjust the individual items with the regard to the specifics of the target population of the research.

## Literatura

- BARABÁSI, Albert-László. 2005. *V pavučině síti*. Litomyšl: Paseka .
- BAUMAN, Zygmunt. 2006. *Komunita: Hľadanie bezpečia vo svete bez istot*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov.
- BECK, Ulrich. 2007. *Vynalézání politiky: K teorii reflexivní modernizace*. Praha: SLON.
- BERNARD, Paul. 1999 „La cohésion sociale: critique dialectique d'un quasi concept“. *Lien Social et Politiques*, no. 41: 47-59.
- URL (anglický překlad): <<http://www.omiss.ca/english/reference/pdf/pbernard.pdf>>
- BEAUVAIS, Caroline; JENSON, Jane. 2002. „Social Cohesion: Updating the State of the Research“. IN: *CPRN Discussion Paper* no.F-22. Ottawa: Canadian Policy Research Network. URL: <<http://www.cprn.com>>
- BOLLEN, Kenneth; HOYLE, Rick. 1990. „Perceived Cohesion: A Conceptual and Empirical Examination“. *Social Forces* vol.69 no. 2: 479-504.
- BOURDIEU, Pierre. 1983. „Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital“. IN: KRECKEL, Reinhard (ed.): *Soziale Ungleichheiten (Soziale Welt, Sonderheft 2)*. Goettingen:Otto Schartz & Co. str. 183-98.
- URL (anglický překlad): <[http://www.viet-studies.org/Bourdieu\\_capital.htm](http://www.viet-studies.org/Bourdieu_capital.htm)>
- BOURDIEU, Pierre. 1984. *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Massachusetts:Harvard Univerzity Press.
- BOURDIEU, Pierre. 1993. *The field of cultural production*. Columbia: Columbia Univerzity Press.
- BUCHTÍK, Martin. 2007. *Soudržnost a solidarita ve třídě – Případová studie*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, Katedra sociologie. Vedoucí bakalářské práce: PhDr. Ing. Petr Soukup.
- BYRNE, Barbara. 2001. *Structural Equation Modeling With AMOS*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.
- DRUKKER, Marjan; FERON, Frans; MENGELERS, Ron; VAN OS, Jim. 2009. *Neighborhood Socioeconomic and Social Factors and School Achievement in Boys and Girls*. The Journal of Early Adolescence no. 29: 285-305.
- FIELD, Andy. 2005. *Discovering Statistics Using SPSS*. London:SAGE.

- FORREST, Ray; KEARNS, Ade. 2001. „Social cohesion, social capital and the neighbourhood“. *Urban Studies*. Vol.38, No. 12:2125-2143.
- FRIEDKIN, Noah. 2005. „Social cohesion“. *Annual Review of Sociology*. vol. 30: 409-425.
- FUKUAYAMA, Francis. 2006. *Velký rozvrat: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Praha: Academia.
- HENDL, Jan. 2006. *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza data*. Praha: Portál.
- JACKSON, Andrew et al. 2000. *Social Cohesion in Canada: Possible Indicators*. Ottawa: Canadian Council on Social Development.
- URL: <<http://www.ccsd.ca/pubs/2001/si/sra-542.pdf>>
- JENSON, Jane. 1998. „Mapping Social Cohesion: The State of Canadian Research“. *CPRN Study No.F-3*. Ottawa: Canadian Policy Research Network. URL: <<http://www.cprn.com>>
- KEARNS, Ade; FORREST, Ray. 2000. „Social cohesion and Multilevel Urban Governance“. *Urban Studies*, Vol.37, No. 5-6: 995-1017.
- KELLER, Jan. 2006. *Soumrak sociálního státu*. Praha: SLON.
- KREJČÍ, MATĚJŮ. 1999. „Metodologie sociálních výzkumů: Standardní klasifikace sociálních tříd a statusu.“ *SDA Info*, ročník 1., č.3.:1-4.
- URL: <<http://archiv.soc.cas.cz/download/93/sda9903.pdf>>
- KUHN, Thomas. 1997. *Struktura vědeckých revolucí*. Praha: Oikoymenh.
- LAZARSELD, Paul Felix. 1935. „The Art of Asking Why. Three Principles Underlying the Formulation of Questionnaires“. *National Marketing Review*, 1: 32-45
- MELOUN, Milan; MILITKÝ, Jiří; HILL, Martin. 2005. *Počítačová analýza vícerozměrných dat v příkladech*. Praha: Academia.
- MOODY, James; WHITE, Douglas. 2003. „Structural cohesion and Embeddedness: A Hierarchical Concept of Social Groups“. *American Sociological Review* vol.68, No. 1:103-127.
- MUSIL, Jiří. 2004. „Koncepty a indikátory sociální koheze: východiska empirických výzkumů.“. Str. 7-16. IN: MUSIL, Jiří (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Praha: CESES FSV UK.. URL: <[http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04\\_09\\_musil.pdf](http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04_09_musil.pdf)>
- MUSIL, Jiří. 2008. „Stará otázka se vrací: co drží společnost pohromadě?“ *Sociologický časopis*, ročník 44, číslo 2: 237-246.

- PETRUSEK, Miloslav. 2004. „Od řádu k chaosu a zase zpátky“. IN: KABELÉ, Jiří; POTŮČEK, Martin; PRÁZOVÁ, Irena; VESELÝ, Arnošt (eds.): *Rozvoj české společnosti v Evropské Unii*. Praha: Matfyzpress.
- PETRUSEK, Miloslav. 2006. *Společnosti pozdní doby*. Praha: SLON.
- PUPALA, Branislav. 2006. „Ideologické podhubie vo vnímaní výchovy a školy: Bojíme sa konzervatizmu?“ *Pedagogické rozhľady*, ročník 15, č. 1: 1-4.
- REESKENS, Tim; BOTTERMAN, Sarah; HOOGHE Marc. 2009.: „Is Social Cohesion One Latent Concept?“. Str. 255-264. IN: *Proceedings of the Conference on New Techniques and Technologies for Statistics*. Brussels: Eurostat.
- ŘEHÁK, Jan. 1998. „Kvalita dat I. Klasický model měření reliability a jeho praktický aplikační výzkum“. *Sociologický časopis*. Ročník 34., č2: 51-60.  
URL: <[http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/244\\_051REHAK.pdf](http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/244_051REHAK.pdf)>
- ŘEHÁK, Jan. 1998a. „Kvalita dat II. Přístupy ohodnocování výzkumných instrumentů založené na modelování kovariančních struktur“. *Sociologický časopis*, ročník 34., č2: 195-204.  
URL: <[http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/237\\_195REHAK.pdf](http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/237_195REHAK.pdf)>
- ŘEHÁK, Jan; BÁRTOVÁ, Irena; HAMANOVÁ, Jana. 1998. „Kvalita dat III. Empirické výsledky měření reliability pro vybrané míry a stupnice“. *Sociologický časopis*, ročník 34., č3: 363-372.  
URL: <[http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/232\\_363REHAK.pdf](http://sreview.soc.cas.cz/upl/archiv/files/232_363REHAK.pdf)>
- SEDLÁČKOVÁ, Markéta; ŠAFR, Jiří. 2008. „Koncept sociální koheze, důvěry a sociálního kapitálu v sociologii“. IN: ŠUBRT, Jiří (ed.): *Soudobá sociologie II.: Teorie sociálního jednání a struktury*. Praha: Karolinum.
- SOUKUP, Petr; RABUŠIC, Ladislav. 2007. „Několik poznámek k jedné obsesi českých sociálních věd - statistické významnosti“. *Sociologický časopis*, ročník 43, číslo 2: 379-395.
- ŠAFR, Jiří; SEDLÁČKOVÁ, Markéta. 2004. „Koncepty a indikátory sociální koheze: východiska empirických výzkumů“. Str: 17-35. IN: MUSIL (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Praha: CESES FSV UK,2004. URL: <[http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04\\_09\\_musil.pdf](http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04_09_musil.pdf)>
- ŠAFR, Jiří; BAYER, Ivo; SEDLÁČKOVÁ, Markéta. 2008. „Sociální koheze. Teorie, koncepty a analytická východiska“. *Sociologický časopis*, ročník 44, číslo 2: 247 – 269.
- ŠVEC, Jakub. 2006. *Týmová práce*. Praha: Projekt Odyssea.
- ŠVEC, Jakub; JEŘÁBKOVÁ, Simona; KOLÁŘ, Michal. 2007.: *Jak zlepšit vztahy v naší třídě*. Praha: Projekt Odyssea.

- TEKLEAB, Amanuel; QUIGLEY, Narda; TESLUK, Paul. 2009. „A longitudinal Study of Team Conflict, Conflict Management, Cohesion, and Team Effectiveness“. *Group Organization Management* 34: 170-205.
- TUČEK, Milan (ed.). 2006. *Soudržnost společnosti z pohledu české veřejnosti*. Praha: Sociologický ústav AVČR.
- URBÁNEK, Tomáš. 2000. *Strukturální modelování v psychologii*. Brno: Psychologický Ústav AVČR.
- VÁGNEROVÁ, Marie. 2003. *Úvod do psychologie*. Praha: Karolinum..
- VERGOLINI, Loris. 2007. „Social Cohesion in Europe: How the Different Dimensions of Inequality Affect Social Cohesion?“ *ISA Research Committee 28 on Social Mobility and Stratification – working paper*. Stanford.
- URL: < [http://www.stanford.edu/group/scspi/pdfs/rc28/conference\\_2008/p95.pdf](http://www.stanford.edu/group/scspi/pdfs/rc28/conference_2008/p95.pdf)>
- WACQUANT, Loic. 2002. „Pierre Bourdieu“. *Biograf* 27.
- URL: <<http://www.biograf.org/clanky/members/clanek.php?clanek=v2707>>
- WALLERSTEIN, Immanuel. 2006. *Utopistika: Historické rozhodování ve 21. století*. Praha: INTU. Praha.

## **Přílohy**

### **Seznam příloh**

- Příloha 1: Baterie otázek měřící sociální kohezi dle Janes Jenson
- Příloha 2: Explorační Faktorová Analýza baterie výroků sociální koheze
- Příloha 3: Konfirmační faktorová analýza - shrnutí
- Příloha 4: Konfirmační faktorová analýza – estimates
- Příloha 5: Modifikační indexy pro model domény Sociálního řádu a kontroly
- Příloha 6: Optimalizovaný model konfirmační faktorové analýzy s nestandardizovanými koeficienty
- Příloha 7: Korelační analýza sociální koheze a jejích domén
- Příloha 8: Korelační analýza sociální koheze a jejích domén (agregovaný soubor tříd)
- Příloha 9: Shluková analýza tříd pomocí různých řešení (dendrogramy)
- Příloha 12: Projekt rigorózní práce



## Příloha 1: Baterie otázek měřící sociální kohezi dle Janes Jenson

	% vysvětleného rozptylu	
	1	2
Sounáležitost/ izolace	30,956	22,178
Inkluze/ exkluze	,591	,383
Participace/ pasivita	,775	
Uznání/ odmítnutí	,609	,399
Legitimita/ nelegitimita	,764	,667
	,298	
	,484	,805
	,202	,543
	,641	,671
	,633	

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=465)

Respondent hodnotil výroky na čtyřbodové škále od 1="zcela souhlasím" po 4="zcela nesouhlasím".

R = výrok byly pro analýzu přřazeny inverzní hodnoty

KMO 0,85. Rotované řešení metodou varimax při 3 iteracích. Extrakce faktorů: eigenvalue > 1. 53,1% vysvětlené variace, zobrazení hodnoty při coef > 0,2.

## Příloha 2: Explorační Faktorová Analýza baterie výroků sociální koheze

Zkrácené znění výroku	*I. Plný počet faktorů								**I. Řešení pro 5 faktorů				
	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	1.	2.	3.	4.	5.
	16,4%	7,0%	7,0%	5,7%	5,4%	5,0%	4,6%	3,7%	18,7%	8,1%	7,9%	5,8%	4,2%
% vysvětleného rozptylu po rotaci													
11 Máme problém se shodnout na spol. akci R	,452	-,338				-,528	-,373	,791	,344	,510	-,429	,704	,513
12 Odloženi písemky je kolektivní věc													
13 Když jsme nesnesitelní je to celá třída													
14 Často někdo přinese hlášku													
15 Problém řeší celá třída													
16 Těžko hledáme dobrovolníka R		,457	-,308		,712	,320	,300			,539	,700		
21 Jsou nesnášející se skupinky R	,555				-,382				,591			-,330	
22 Při konfliktu je snaha jej urovnat	,464		,435						,509	,370			
23 Respektujeme uzavřené dohody	,456		,467						,496	,352			
24 Jsme schopni se umírnit			,557						,322	,479			
25 Nerespektujeme menšinový názor R	,319	,391		,368					,331		,327		,488
26 Posloucháme se navzájem, je-li třeba	,309		,581						,376	,481			
27 Všechny skupiny spolupracují	,575				-,329				,615				
28 Když se střídají skupiny, dohodneme se	,497					,428			,455				
31 Dobře se nám spolupracuje	,691								,705				
32 Lidé ve třídě si důvěřují	,704								,726				
33 Radši trestat celou třídu než určit jednoho			,361			,332			,357	,536			
34 Tahák je distribuován						,650				,595			
35 Problém s obsazením funkcí R		,724		,327							,725		
36 Máme společný projekt							,705		,443				-,454
37 Vždy mi někdo pomůže s učením			,661	,320					,330	,422			
38 Jeden za všechny, všichni za jednoho	,672								,682				
41 O přestávce se třída vyprázdní R		,430						-,516			,554		
42 Dřby jsou součástí třídního života						,677							,588
43 Účastníme se školních akcí							,632						-,497
44 Často vyrážíme na mimškolní akci													,349
45 Nesytíme se mlno školu R									,349	,329			,429
51 Jsem rad součástí této třídy	,627								,680				,361
52 Každý je zodpovědný za kolektiv	,669								,634				
53 Jsem pevnou součástí kolektivu	,635								,668				
54 Od spolužáků podněty ovlivňující život	,425								,449				

Zdroj: šetření Soudržnosti a solidarity: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=465)

R = výroků byly pro analýzu přiřazeny inverzní hodnoty

\*KMO 0,9. Rotované řešení metodou varimax při 11 iteracích. Extrakce faktorů: eigenvalue > 1. 54,5% vysvětlené variance, zobrazení hodnoty při coef > 0,3.

\*\*KMO 0,9. Rotované řešení metodou varimax při 7 iteracích. Počet faktorů: 5. 44,6% vysvětlené variance, zobrazení hodnoty při coef > 0,3.

### Příloha 3: Konfirmační faktorová analýza - shrnutí

	$\chi^2$	d.f	p	CFI	RMSEA	testovaný model	AIC	
							saturovaný model	model nazávislosti
Označení modelu								
Doména hodnot	13,02	9	0,16	0,96	0,032	37	42	133
Doména řádu a kontroly	91,7	20	0	0,91	0,091	124	72	846
Doména solidarity	49,98	20	0	0,949	0,059	82	72	631
Doména sociálních sítí	4,31	5	0,51	1	0	24	30	137
Doména soudržnosti	2,91	2	0,23	0,997	0,032	19	20	341
Doména hodnot - optimalizace	1,25	2	0,53	1	0	17	20	79
Doména řádu a kontroly	31,91	14	0,004	0,969	0,054	60	56	610
Sociální koheze	1016	430	0	0,825	0,056	1148	992	3873
Sociální koheze optimalizovaná	766	346	0	0,858	0,053	886	812	3378

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=433)

### Příloha 4: Konfirmační faktorová analýza – estimates

	Zkrácené znění výroku	Modely dimenzí					Celk. model		původní	optim.	
		1.	2.	3.	4.	5.	1.opt	2.opt			
1. Hodnoty	11 Máme problém se shodnout na spol. akci R	0,25							0,38		0,82
	12 Odložení písemky je kolektivní věc	-0,41						-0,38			
	13 Když jsme nesnesitelní je to celá třída	0,20						0,28			
	14 Často někdo přinese hlášku	-0,09						-0,07			
	15 Problém řeší celá třída	0,57						0,53			
	16 Těžko hledáme dobrovolníka R	0,56						0,45			
2. Řád a kontrola	21 Jsou nesnášející se skupinky R		0,64					0,56	0,64	0,60	0,95
	22 Při konfliktu je snaha jej urovnat		0,51					0,52	0,55	0,56	
	23 Respektujeme uzavřené dohody		0,64					0,70	0,65	0,67	
	24 Jsme schopni se umravnit		0,51					0,55	0,50	0,51	
	25 Nerespektujeme menšinový názor R		0,48					0,45	0,49	0,48	
	26 Posloucháme se navzájem, je-li třeba		0,60					0,64	0,60	0,60	
	27 Všechny skupiny spolupracují		0,67						0,65		
	28 Když se stírají skupiny, dohodneme se		0,57					0,54	0,55	0,54	
3. Solidarita	31 Dobře se nám spolupracuje			0,68					0,64	0,64	1,00
	32 Lidé ve třídě si důvěřují			0,74					0,72	0,72	
	33 Radší trestat celou třídu než určit jednoho			0,47					0,54	0,53	
	34 Tahák je distribuován			0,20					0,23	0,24	
	35 Problém s obsazením funkcí R			0,34					0,38	0,39	
	36 Máme společný projekt			0,40					0,40	0,40	
	37 Vždy mi někdo pomůže s učením			0,41					0,46	0,46	
	38 Jeden za všechny, všichni za jednoho			0,72					0,70	0,70	
4. Sociální sítě	41 O přestávce se třída vyprázdní R				0,12				0,18	0,19	0,70
	42 Drby jsou součástí třídního života				0,16				0,13	0,14	
	43 Účastníme se školních akcí				0,28				0,36	0,37	
	44 Často vyrazíme na mimoškolní akce				0,74				0,63	0,63	
	45 Nestýkáme se mimo školu R				0,58				0,62	0,61	
5. Sounáležitost	51 Jsem rad součástí této třídy					0,76			0,77	0,77	0,89
	52 Každý je zodpovědný za kolektiv					0,60			0,61	0,62	
	53 Jsem pevnou součástí kolektivu					0,67			0,65	0,64	
	54 Od spolužáků podněty ovlivňující život					0,47			0,47	0,48	

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=433)

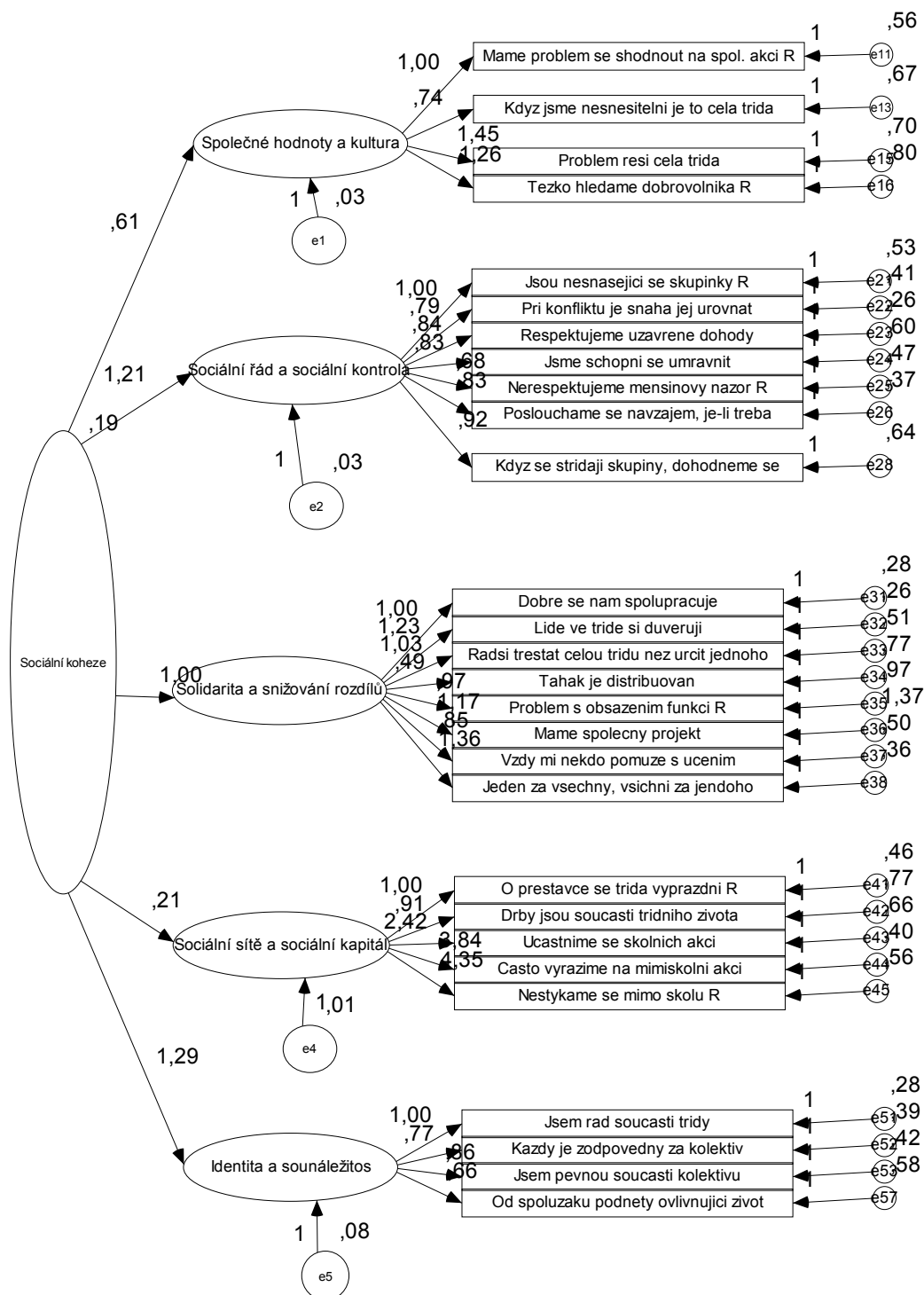
**Příloha 5: Modifikační indexy pro model domény Sociálního řádu a kontroly**

			M.I.	Par Change
b2_27	<---	b2_23	7,807	-0,128
b2_27	<---	b2_21	17,966	0,148
b2_26	<---	b2_24	6,298	0,086
b2_26	<---	b2_23	4,69	0,097
b2_26	<---	b2_21	5,062	-0,076
b2_25	<---	b2_22	5,444	-0,102
b2_24	<---	b2_26	5,203	0,115
b2_24	<---	b2_23	4,416	0,117
b2_23	<---	b2_27	7,095	-0,089
b2_23	<---	b2_26	5,21	0,082
b2_23	<---	b2_24	5,939	0,074
b2_22	<---	b2_25	5,751	-0,102
b2_21	<---	b2_27	16,518	0,179
b2_21	<---	b2_26	5,689	-0,113

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=433)

Zobrazení M.I. > 4.

## Příloha 6: Optimalizovaný model konfirmační faktorové analýzy s nestandardizovanými koeficienty



$\chi^2=766$ ; d.f.=346;  $p<0,001$ ; RMSEA = 0,053; CFI = 0,858

## Příloha 7: Korelační analýza sociální koheze a jejích domén

	KOHEZE	Společné hodnoty a kultura	Sociální řád a sociální kontrola	Sociální solidarita a snižování rozdílů	Sociální sítě a sociální kapitál	Lokální sounáležitost a identita
KOHEZE		<b>0,69</b>	<b>0,83</b>	<b>0,87</b>	<b>0,67</b>	<b>0,79</b>
Společné hodnoty a kultura	0,69		0,50	0,49	0,32	0,37
Sociální řád a sociální kontrola	0,83	0,50		<b>0,74</b>	0,37	<b>0,61</b>
Sociální solidarita a snižování rozdílů	0,87	0,49	<b>0,74</b>		0,50	<b>0,64</b>
Sociální sítě a sociální kapitál	0,67	0,32	0,37	0,50		0,44
Lokální sounáležitost a identita	0,79	0,37	<b>0,61</b>	<b>0,64</b>	0,44	

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=434)

Zvýrazněna pole, kde  $r > 0,6$

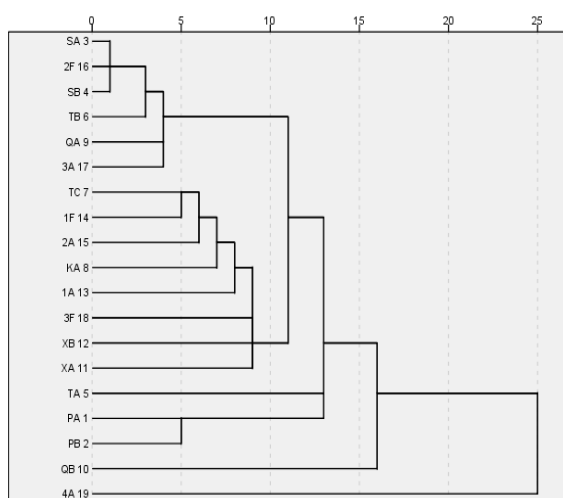
## Příloha 8: Korelační analýza sociální koheze a jejích domén (agregovaný soubor tříd)

	KOHEZE	Společné hodnoty a kultura	Sociální řád a sociální kontrola	Sociální solidarita a snižování rozdílů	Sociální sítě a sociální kapitál	Lokální sounáležitost a identita
KOHEZE		<b>0,83</b>	<b>0,94</b>	<b>0,95</b>	<b>0,71</b>	<b>0,91</b>
Společné hodnoty a kultura	<b>0,83</b>		<b>0,78</b>	<b>0,72</b>	0,43	<b>0,71</b>
Sociální řád a sociální kontrola	<b>0,94</b>	<b>0,78</b>		<b>0,88</b>	0,52	<b>0,88</b>
Sociální solidarita a snižování rozdílů	<b>0,95</b>	<b>0,72</b>	<b>0,88</b>		<b>0,65</b>	<b>0,83</b>
Sociální sítě a sociální kapitál	<b>0,71</b>	0,43	0,52	<b>0,65</b>		0,58
Lokální sounáležitost a identita	<b>0,91</b>	<b>0,71</b>	<b>0,88</b>	<b>0,83</b>	0,58	

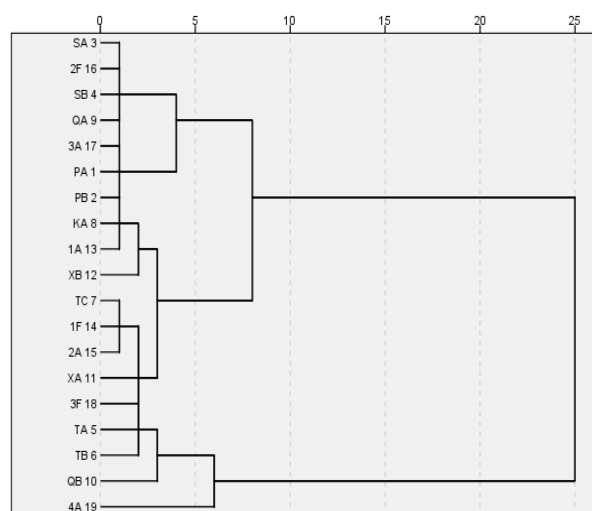
Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=19)

## Příloha 9: Shluková analýza tříd pomocí různých řešení (dendrogramy)

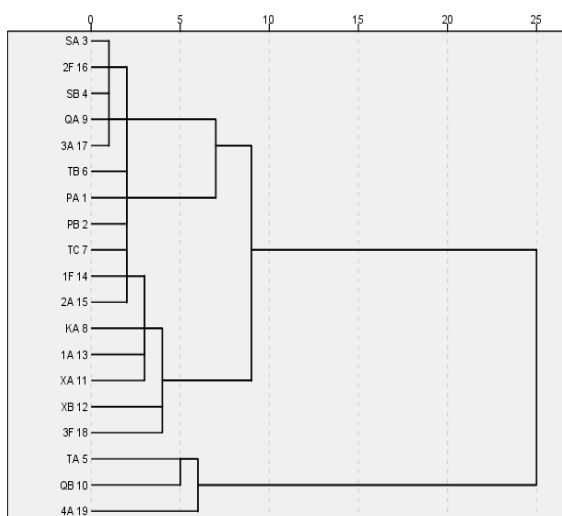
Dendrogram 1: Metoda nejbližšího souseda



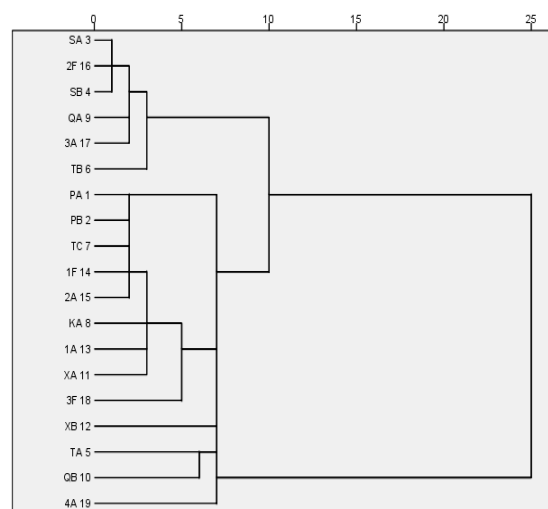
Dendrogram 2: Metoda nejvzdálenějšího souseda



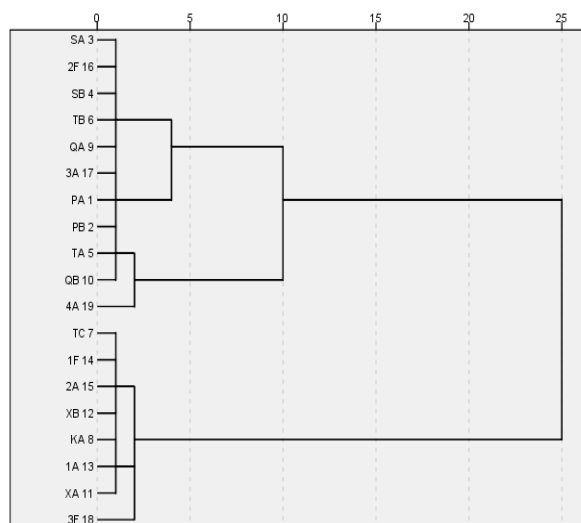
**Dendrogram 3: Centroidní metoda**



**Dendrogram 4: Mediánová metoda**



**Dendrogram 5: Wardova metoda**



	Zkrácené znění výroku	Reliabilita původního indexu		Korelace jednotlivých položek							Desetipoložková baterie								
		Corr. položky a totálu	Cron. α při vřazení položky	TOTAL KOHEZE	hodnoty	řád	solidarita	kapitál	sounáležitost	Corr. položky a totálu	Cron. α při vřazení položky								
1. Hodnoty	11 Máme problém se snoudnout na spol. akci R	0,32	0,878	0,40	0,53														
	13 Když jsme nenesitelní je to celá třída	<b>0,23</b>	0,880																
	15 Problém řeší celá třída	0,41	0,876	<b>0,50</b>	<b>0,67</b>														
	16 Těžko hledáme dobrovolníka R	0,33	0,878	<b>0,42</b>	<b>0,70</b>														
	21 Jsou nesnášející se skupinky R	0,51	0,873	0,54		0,67													
	22 Při konfliktu je snaha jej uromat	0,51	0,874	0,53		0,61													
	23 Respektujeme uzavřené dohody	0,60	0,872	<b>0,62</b>		<b>0,71</b>													
	24 Jsme schopni se umravnit	0,46	0,875	0,50		0,63													
	25 Nerespektujeme menšinový názor R	0,45	0,875	0,48		0,57													
	26 Posloucháme se navzájem, je-li třeba	0,57	0,873	<b>0,60</b>		<b>0,69</b>													
2. Řád a kontrola	28 Když se střídají skupiny, dohodneme se	0,47	0,875	0,50		0,65													
	31 Dobře se nám spolupracuje	0,57	0,873	0,59			0,63												
	32 Lidé ve třídě si důvěřují	0,64	0,871	<b>0,66</b>			<b>0,69</b>												
	33 Radši trestat celou třídu než určit jednoho	0,52	0,873	0,54			0,60												
	34 Tahák je distribuován	<b>0,24</b>	0,880																
	35 Problém s obsazením funkcí R	0,41	0,876	0,47			0,53												
	36 Máme společný projekt	0,37	0,879	0,43			0,60												
	37 Vždy mi někdo pomůže s učením	0,43	0,875	0,47			0,50												
	38 Jeden za všechny, všichni za jednoho	0,63	0,871	<b>0,65</b>			<b>0,68</b>												
	41 O přestávce se třída vyprázdní R	<b>0,20</b>	0,880																
4. Sociální síť	42 Dřby jsou součástí třídního života	<b>0,07</b>	0,884																
	43 Účastníme se školních akcí	0,35	0,877	0,43				0,55											
	44 Často vyřážíme na mimškolní akci	0,41	0,876	<b>0,48</b>				<b>0,66</b>											
	45 Nestýkáme se mimo školu R	0,41	0,876	<b>0,50</b>				<b>0,67</b>											
	51 Jsem rad součástí této třídy	0,65	0,871	<b>0,69</b>					<b>0,78</b>										
5. Sounáležitost	52 Každý je zodpovědný za kolektiv	0,51	0,874	0,57				0,72											
	53 Jsem pevnou součástí kolektivu	0,52	0,873	<b>0,58</b>				<b>0,74</b>											
	54 Od spolužáků podržky ovlivňující život	0,43	0,876	0,50				0,67											

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=433)

## Příloha 10: Analýza reliability škály sociální koheze



## Příloha 11: Matice interkorelací desetipoložkové škály

### Příloha 12: Projekt

Bc. Martin Buchtík  
Konzultant: PhDr. Ing.

**Předpokládaný název**  
koheze ve školních

**Základní výzkumné**  
Jaké jsou možnosti  
úrovně sociální koheze?

Je možné sestavit  
pro měření sociální  
Co stojí za  
koheze?

**Námět a diskuse**

Rigorózní práce  
bakalářskou práci. I po  
tématem sociální koheze a  
měření dále zabýval.  
toto téma a další studium  
k uvažování o sociální  
na obecnější úrovni.  
sociologický diskurs  
na makrosociální  
věnovat tématu koheze  
téma není v odborné  
diskutováno, a proto zde  
prostor, který je možné

Na základě dat ze  
solidarita. Sociální koheze  
pevného teoretického  
možné měřit sociální  
analyticky ověřit platnost  
ve školních kolektivech,  
„makro“ konceptu koheze  
dostatečnou pozornost  
V teoretické části budu  
koheze obecně a  
různých autorů.  
dále zabývat vztahem  
(sociální a kulturní  
status). Pokusím se také  
baterii výroků, která by  
ve školních kolektivech,

	b2_15 Problem resi cela trida	b2_16 Tezko hledame dobrovolnika R	b2_23 Respektujeme uzavrene dohody	b2_26 Poslouchame se navzajem, je-li treba	b2_32 Lide ve tride si duveruji	b2_38 Jeden za vsechny, vsichni za jendoho	b2_44 Casto vyrazime na mimiskolni akci	b2_45 Neslykame se mimo skolu R	b2_51 Jsem rad soucasti teto tridy	b2_53 Jsem pevnou soucasti kolektivu
b2_15 Problem resi cela trida	0,34	0,34	0,25	0,29	0,21	0,29	0,17	0,17	0,27	0,18
b2_16 Tezko hledame dobrovolnika R	0,34	0,34	0,20	0,22	0,19	0,22	0,11	0,17	0,27	0,18
b2_23 Respektujeme uzavrene dohody	0,25	0,20	0,45	0,45	0,43	0,44	0,22	0,41	0,41	0,28
b2_26 Poslouchame se navzajem, je-li treba	0,29	0,22	0,45	0,45	0,34	0,33	0,24	0,36	0,33	0,33
b2_32 Lide ve tride si duveruji	0,21	0,19	0,43	0,45	0,34	0,32	0,26	0,48	0,36	0,36
b2_38 Jeden za vsechny, vsichni za jendoho	0,29	0,16	0,44	0,44	0,54	0,32	0,30	0,48	0,40	0,40
b2_44 Casto vyrazime na mimiskolni akci	0,17	<b>0,08</b>	0,22	0,22	0,26	0,32	0,44	0,36	0,24	0,24
b2_45 Neslykame se mimo skolu R	0,17	0,11	0,22	0,22	0,30	0,30	0,44	0,29	0,29	0,26
b2_51 Jsem rad soucasti teto tridy	0,27	0,17	0,41	0,36	0,48	0,36	0,44	0,29	0,29	0,26
b2_53 Jsem pevnou soucasti kolektivu	0,18	0,11	0,28	0,33	0,36	0,40	0,24	0,26	0,26	0,51

Zdroj: šetření Soudržnost a solidarita: Sociální koheze v třídních kolektivech (N=433)  
Zvýrazněny vztahy pro něž platí  $r < 0,1$  nebo  $r > 0,5$

### rigorózní práce

Petr Soukup

**práce:** Měření sociální  
kolektivech

**otázky:**  
propojení makro a mikro

univerzální baterii otázek  
koheze?  
konceptem sociální

**problémů:**

nepřímo navazuje na mou  
obhájení práce jsem se  
zejména možnostmi jejího  
Diskuse s odborníky na  
literatury mne přivedly  
kohezi třídních kolektivů  
Protože se současný  
věnuje převážně kohezi  
úrovni, rozhodl jsem se  
menších skupin. Toto  
literatuře tak často  
existuje určitý volný  
zaplňit.

šetření „Soudržnost a  
ve třídních kolektivech“ a  
rámce chci ukázat, jak je  
kohezi ve školách. Chci  
způsobu měření koheze  
které je postavené na  
(pokud věnujeme  
operacionalizaci).  
diskutovat problematiku  
konceptuální rámci  
Analytická část se bude  
koheze a dalších konceptů  
kapitál, socioekonomický  
konstruovat zkrácenou  
umožňovala měřit kohezi

**Předpokládaná struktura práce:**

1. Teoretická část: Teoretické ukotvení a diskuse různých pojetí sociální koheze. Vztah různých přístupů k sociální kohezi a diskuse otázky jejich prolínání.
2. Metodologická část: Rozbor konceptů sociální koheze. Diskuse vybraného konceptu a jeho vztah k teoretickým východiskům. Popis operacionalizace konceptu.
3. Analytická část: Popis výzkumu a analýza dat. Empirické i věcné ověření konceptu, případně jeho jednotlivých částí. Analýzy poukazující na širší kontext konceptu sociální koheze. Pokus o sestavení indexu měření sociální koheze.
4. Závěry: Kompilace dílčích zjištění a výsledků, diskuse možností a omezení z nich vyplývající.

### **Literatura:**

- BAUMAN, Zygmunt: *Komunita: Hľadanie bezpečia vo svete bez istot*. Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov. Bratislava: 2006.
- BEAUVAIS, Caroline; JENSON, Jane. *Social Cohesion: Updating the State of the Research*. CPRN Discussion Paper No.F-22. Ottawa: Canadian Policy Research Network, 2002. URL: <<http://www.cprn.com>>
- BOLLEN, Kenneth; HOYLE, Rick: *Perceived Cohesion: A Conceptual and Empirical Examination*. Social Forces Vol.69 No. 2.1990. str. 479-504.
- BOURDIEU, Pierre: *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. Harvard University Press. Massachusetts: 1984.
- BUCHTIK, Martin: *Soudržnosť a solidarita ve třídě – Případová studie*. Praha: Karlova univerzita, Fakulta sociálních věd, Institut sociologických studií. 2007. (bakalářská práce)
- FORREST, Ray; KEARNS, Ade: *Social cohesion, social capital and the neighbourhood*. Urban Studies, Vol.38, No. 12. 2001 str.2125-2143.
- FRIEDKIN, Noah: *Social cohesion*. Annual Review of Sociology, vol. 30. 2005. str. 409-425.
- FUKUAYAMA, Francis. *Velký rozvrat: Lidská přirozenost a rekonstrukce společenského řádu*. Academia. Praha: 2006.
- KEARNS, Ade; FORREST, Ray: *Social cohesion and Multilevel Urban Governance*. Urban Studies, Vol.37, No. 5-6. 2000 str.995-1017.
- ŠAFR, Jiří; SEDLÁČKOVÁ, Markéta: *Koncepty a indikátory sociální koheze: východiska empirických výzkumů*. IN: MUSIL (ed.). *Pojetí sociální soudržnosti v soudobé sociologii a politologii*. Praha: CESES FSV UK,2004. Str. 17-35.  
URL: <[http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04\\_09\\_musil.pdf](http://www.ceses.cuni.cz/CESES-20-version1-sesit04_09_musil.pdf)>
- WALLERSTEIN, Immanuel. *Utopistika: Historické rozhodování ve 21. století*. INTU. Praha: 2006.

V Praze, dne 23.10.2008,

PhDr. Ing. Petr Soukup  
konzultant